

VERITATIS IMAGO

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

www.veritatisimago.hu

2025/1-2.

VERITATIS IMAGO

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik online, negyedévente

2024/3-4.

www.veritatisimago.hu

Főszerkesztő

Szolnoki Zoltán

Szerkesztőbizottsági elnök

Nagy Imre

Vezető szerkesztő

Medgyesi Konstantin

Szerkesztőségvezető

Hegedűs Anita

Tematikus szerkesztők

Bíró-Balogh Tamás

Forgó Géza

Mód László

Nátyi Róbert

Pópity Dániel

Tóth Benedek

Tóth István

Varga András

Varga Sándor

Vukov Anikó Veronika

Technikai szerkesztő

Hegedűs Anita

A tanulmányok lektorai

Kökény Andrea

Szolnoki Zoltán

Vukov Anikó Veronika

Szerkesztőség

Móra Ferenc Múzeum

Szeged, Roosevelti tér 1-3.

E-mail cím: info@veritatisimago.hu

Telefonszám: +36 62 549 040

Kiadja

Móra Ferenc Múzeum (Szeged, Roosevelti tér 1-3.)

Felelős kiadó

Fogas Ottó igazgató

ISSN 2559-9836 (Online)

TARTALOMJEGYZÉK / TABLE OF CONTENTS

TÖRTÉNETTUDOMÁNY / HISTORY

HOLECSKA ZOLTÁN: <i>Hadvezér és politikus – Szaladin útja Jeruzsálembe</i>	5
ALEX BERCZELI-NEMCSÉNYI: <i>Why Texas? – The Reasons of German Immigration to Texas in the First Half of the 19th Century</i>	27

KULTÚRTÖRTÉNET

SZABÓ KATALIN: <i>Villáműzzel a kórok ellen – elektromosság a gyógyításban</i>	38
--	----

NÉPRAJZ

SZALKAINÉ MISETA ZSUZSANNA: <i>Vincze János cipész-mester hagyatéka az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban</i>	55
--	----

TÖRTÉNETTUDOMÁNY / HISTORY

Hadvezér és politikus – Szaladin útja Jeruzsálembe

Holeczka Zoltán*

* Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, Medievalisztika Program

Absztrakt

Szaláh al-Dín Júszuf ibn Ajjúb, azaz Szaladin szultán (1174-1193) személyét és haditetteit számos szerző megörökítette mind nyugaton, mind keleten. Csaknem százéves létük során a kereszties államok számára a legkeményebb ellenfélnek kétségtelenül Szaladin bizonyult, aki komoly kihívást jelentett a nyugati lovagok számára. Egyszerű, emberszerető uralkodónak állítják be a források, nevét még Nyugat-Európában is tisztelettel emlegették, hiába volt a kereszténység egyik legnagyobb ellenfele. Erős, ütőképes hadsereget épített ki, harcmódorának fő jellegzetességét a gyorsan mozgó lovasíjászok alkalmazása jelentette. Uralma alatt az oktatás és a kultúra tovább virágzott, valamint őt tartották Núr ad-Dín álmának megvalósítójának. Szaladin nem kevesebbre vállalkozott, minthogy egységet hozzon az iszlám világba, illetve visszafoglalja a Szent Várost, Jeruzsálemet. Államára félelemmel vegyes ámulattal tekintettek a kor emberei, azonban a mai napig rengeteg kérdés övezi őt.

Hogyan indult Szaladin karrierje? Tényleg igaz, hogy kiemelkedő hadvezér volt és emellett bámulatos politikus? Melyek voltak hatalomra jutásának körülményei? Mennyire volt valós vagy önkéntes az az egység, mely a legtöbb szentföld-körűli muszlim emírt és herceget magába foglalta? Valóban olyan kegyes volt ellenségeivel, mintha csak a barátait fogadta volna? A hattíni csata tényleg egy eleve vesztes küzdelem volt a keresztiesek számára? Előadásomban ezekre a kérdésekre keresem a választ.

Kulcsszavak: Szaladin, kereszties hadjáratok, muszlimok, Jeruzsálem, Szentföld

Szaláh al-Dín Júszuf ibn Ajjúb, azaz Szaladin szultán (1174-1193) személyét és haditetteit számos szerző megörökítette mind nyugaton, mind keleten. Csaknem százéves létük során a kereszties államok számára a legkeményebb ellenfélnek kétségtelenül Szaladin bizonyult, aki komoly kihívást jelentett a nyugati lovagok számára. Egyszerű, emberszerető uralkodónak állítják be a források, nevét még Nyugat-Európában is tisztelettel emlegették, hiába volt a kereszténység egyik legnagyobb ellenfele. Erős, ütőképes hadsereget épített ki, harcmódorának fő jellegzetességét a gyorsan mozgó lovasíjászok alkalmazása jelentette. Uralma alatt az oktatás és a kultúra tovább virágzott, valamint őt tartották Núr ad-Dín álmának megvalósítójának. Szaladin nem kevesebbre vállalkozott, minthogy egységet hozzon az iszlám világba, illetve visszafoglalja a Szent Várost, Jeruzsálemet. Államára félelemmel vegyes ámulattal tekintettek a kor emberei, azonban személyét a mai napig rengeteg kérdés övezi.

A kutatás során felhasznált források közül kiemelt figyelmet fordítottam a Szaladin életéről írt és elérhető muszlim munkák felhasználására. A három megkerülhetetlennek tartott író, Baha ad-Dín Ibn Shaddad, Izz ad-Dín Ibn al-Aszír és Imád ad-Dín al-Iszfaháni írásai közül előbbi kettőnek a teljes angol fordításához sikerrel hozzájutottam, utóbbi szerzőtől azonban szintén találtam forráskiadványok által közölt idézetrészeket.

Elsőként a Szaladin életéről szóló egyik legfőbb munka szerzőjét, Baha ad-Dín Ibn Shaddad-ot (1145. március 6. – 1234. november 8.) mutatnám be röviden. Noha csak 1188-tól állt a szultán szolgálatába a hadsereg

kádijaként (azelőtt pedig 1173-tól Moszulban volt mudarris¹, Szaladint pedig lenyűgözték írásai), tudatosan igyekezett az ezt megelőző időszakot is bemutatni, mintegy „beemelni” Szaladint az iszlám világ hősei közé. Műve az „al-Nawādir al-Szulṭānīya wa'l-Maḥāsin al-Jūsufīya”, avagy angol fordításban a „The rare and excellent history of Saladin” címet viseli. A legtalálhatóbban magyarul talán „Szaladin kiemelkedő és csodálatos története” fordítással adhatjuk vissza könyve esszenciáját.² Ibn Shaddad a munkájában alighanem igen sok a részleghalló kijelentés, ám leírásaiból mindenképpen hasznos információkat tudhatunk meg. Nem értett behatóan a hadászathoz, mégis érzékletes csataleírásokat kapunk (különösen a harmadik keresztes hadjárat idejéből), csodálatát egyik harcoló félnél sem rejtette véka alá. Elmondható az is, hogy Ibn Shaddad szívesen hangsúlyozza szerepét az egyes eseményeknél, illetve, hogy több dolognak ő maga személyesen is szemtanúja volt. A kézirat 1216 körül érhetette el végleges formáját. Ugyanakkor – mint a legtöbb muszlim szerzőnél – problémát jelent az események idejének napra pontos meghatározása, hiszen a muszlim időszámítás datálása merőben különbözik a nálunk használt, nyugati időszámítástól. Két részre bontotta a könyvét: az első, rövidebb részben Szaladin gyermekkoráról és neveltetéséről értekezik, a második, jóval hosszabb részben megismerhetjük Szaladin harcait és dicső tetteit (Ibn Shaddad, 2007: 1-8.).

Szaladin gyerekkorát és családjának származását sok találgatás és mítosz övezi. Kijelenthető azonban, hogy családjának tagjait már a kezdetektől sem lehetett „egyszerű pásztoroknak” nevezni, hanem ők is jelentős mértékben vettek részt a politikai játszmákban. „Szaladin és apja nem félbarbár pásztorként érkeztek Irakba és Szíriába. Magukkal hozták saját politikai rendszerüket és viselkedési formáikat” (Minorsky, 1953: 26).³

Szaladin nagyapja, Sádi ibn Marvan – és két fia, Aszad al-Dín Sirkúh (meghalt: 1169. február 22.) és Nadzsm al-Dín Ajjúb (meghalt: 1173. augusztus 9.) Tikritbe való betelepülése valamikor az 1120-as évekre tehető. Ibn Marvan halálának dátuma ismeretlen, annyi azonban bizonyos, hogy néhány év alatt a város vezetőjévé vált, melyet halála után a fia, Ajjúb örökölt meg (Azzam, 2009: 24-50).

1146-ban Zangit meggyilkolták, utódja pedig a fia, Núr ad-Dín (aleppói atabégként 1146-1174, Damaszkusz emíreként 1154-1174) lett. Az újdonsült uralkodónak már rögtön pályafutásának elején egy nagy kihívással kellett szembenéznie: 1147 és 1149 között lezajlott a második keresztes hadjárat, melynek fő célja Edessza visszafoglalása volt. A várost és a hozzá tartozó területeket még az apja, Zangi foglalta el a keresztényektől. A Német-római Császárság és a Francia Királyság területéről a Szentföldre indult harcosok azonban nem tudták a tervüket valóra váltani, hiszen sem – a fő haditerv szerinti – Damaszkusz, sem pedig Edessza elfoglalása nem sikerült. Fontos megjegyezni, hogy Damaszkusz ostroma idején Ajjúb feladata volt megszervezni a damaszkuszi városi milíciát (Azzam, 2009: 24-50).

Ajjúb idősebb fia, az 1137-ben született Szaláh al-Dín Júsuf ibn Ajjúb ekkoriban már 17 éves volt. Édesapja hagyománytisztelő módon nevelte fiait az iszlám szunnita hit szerint. Nem meglepő tehát, hogy Szaladin maga is ebben a szellemben hitt és kormányzott majdani hatalomra kerülése után (Lyons & Jackson, 1982: 1-130). Mint a legtöbb taníttatott muszlim gyermeknek, az ő oktatásának középpontjában is a Korán megismertetése állt (Lyons & Jackson, 1982: 1-30). Kitűnően ismerte továbbá a Hadíszt, amely Mohamed életéről és tetteiről tartalmaz közléseket és útmutatásokat.⁴ Kurd származása kapcsán folyékonyan beszélt a nyelvet, ezen kívül az arab és a török nyelven is értett. Könyvszeretete (akárcsak Núr ad-Dínnek) széles körben ismert volt, a szúfista⁵ al-Dzsilaninak is lelkes követője volt. Az ifjú Szaladin Damaszkusz visszafoglalása után (és Núr ad-Dín parancsának értelmében) hátralévő gyerekkorának nagy részét Sirkúh-val töltötte Aleppóban, olykor a szultán rajta keresztül üzent nagybátyjának. Abd al-Rahman Azzam valószínűsíti, hogy Szaladint ifjúkorában szorosabb

¹ Professzor, tanító. (arab)

² A tanulmány megírásakor az Ibn-Šaddād, Yūsuf Ibn-Rāfi‘, Donald S. Richards. *The Rare and Excellent History of Saladin or Al-Nawādir al-Sulṭānīya Wa'l-Maḥāsin al-Yūsufīya*. Reprinted. Crusade Texts in Translation 7. Aldershot: Ashgate, 2007. verzió állt a rendelkezésemre angol nyelven. A kötetre a továbbiakban „Ibn Shaddad” néven fogok hivatkozni a lábjegyzetekben. – Holecska Zoltán

³ Az idézetet fordította: Holecska Zoltán

⁴ Lásd továbbá: <https://www.britannica.com/topic/Hadith>

⁵ A szúfizmusról: az iszlám miszticizmusra, ritualizmusra, spiritualizmusra fókuszáló vallási gyakorlat. Különösen a szunnitáknál jelentős szerepű, de a sítáknál is megtalálható. (lásd továbbá: Anjum, Tanvir. „Sufism in History and Its Relationship with Power”. *Islamic Studies*, vol. 45, no. 2, 2006, 221–268.)

kötélék fűzte Sirkúh-hoz, mint apjához (Azzam, 2009: 24-50). Míg Sirkúh karizmatikus katonai vezető volt, addig Ajjúb a diplomáciában volt jártasabb (Azzam, 2009: 24-50). A későbbiekben majd megfigyelhetjük, hogy ez a két jellem milyen hatást gyakorolt Szaladinra. Az évek előrehaladtával szultánként sokszor apja diplomatikus természetét tudta hasznosítani, csak ritkán folyamodott a (z inkább Sirkúh-ra jellemző) „hadiösvényre lépéshez”.

Az 1163-as év új fejezetet hozott mind a Jeruzsálemi Királyság, mind Núr ad-Dín (és így Juszúf) életében is. 1163-ban évben koronázták meg Amalrikot jeruzsálemi királlyá (uralkodott 1174-ig), akinek eltökélt szándéka volt az uralma alatt álló területek kiterjesztése. Ez év végén Egyiptomban ugyancsak uralkodóváltás történt: az előző év decemberében trónra jutott Sávar (korábbi vezír) segítséget kért Núr ad-Díntől az ellene kitört felkelés leverésében. A három főszereplő egymással való harca az egész évtizeden átívelt, ugyanakkor nélkülözhetetlen volt Juszúf (a továbbiakban: Szaladin) karrierjének elindításában (Lyons & Jackson, 1982: 1-30; Maalouf, 2015: 267-268).

Núr ad-Dín kezdetben nem lelkesedett az egyiptomi belviszályba való beavatkozásért. Az álláspontja akkor változott meg, amikor tudomására jutott, hogy Amalrik számára is napirenden van Egyiptom megszerzése. Az emír jól tudta, hogy Egyiptom is kulcsfontosságú mind gazdasági, mind stratégiai szempontból, hiszen annak elfoglalásával harapófogóba lehetne zárni a keresztes államokat. 1163-ban Sirkúh-t elküldte expedíciós seregével, aki ragaszkodott hozzá, hogy unokaöccse, az ifjú Szaladin is elkísérje. A sereg 1164. áprilisában indult el és május elején már Kairó alá értek. Akkoriban Egyiptomot a polgárháborús állapotokon kívül a Nílus áradása is sújtotta.⁶ A felkelést vezető Dzirgamot menekülés közben megölték, al-Ádid kairói kalifa (1160-1171) pedig visszahelyezte Sávar korábbi rangjába. A villámhadjárat tehát sikerrel zárult, nagyobb veszteségek nem érték a sereget (Ibn Shaddad, 2007: 39-78; Lyons & Jackson: 1-30; Maalouf, 267-273).

Sávar a szövetségét viszont továbbra sem szüntette meg Amalrikkal, Sirkúh haragjától tartva még inkább intenzívebbé vált az egyiptomi-frank együttműködés, amelyet Türoszi Vilmos leírásai is megerősítenek. Erről értesülve Núr ad-Dín újabb expedíciós haderőt állított fel, melybe Sirkúh már unokaöccsét, az ifjú Szaladint is beválogatta. A második egyiptomi hadjárat 1167-ben indult el (Ibn Shaddad, 2007: 39-78; Lyons & Jackson: 1-30; Maalouf, 267-273).

A kulcsfontosságú, 1167. március 18-án lezajlott al-babeini csatában Sirkúh legyőzte az egyiptomi-frank seregeket, ami egyben Szaladin első csatája is volt. Türoszi Vilmos azt írja, hogy Amalrik serege 500 lovagból állt, akiket 4000-5000 gyalogos kísért. Sirkúh és Szaladin seregéről pontos adat nincs, Makrízi 20000 lovasról tett feljegyzései egyértelműen túlzásnak számítanak (Lyons & Jackson, 1982: 1-30). Szaladin a középső hadtestet vezette, feladatául Sirkúh meghagyta, hogy frank támadás esetén vonuljon vissza, így a két oldalszárny körbe tudta zárni az ellenséget, amely komoly veszteségeket szenvedett el (a két sereg vezetője azonban el tudott menekülni) (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335). A győzelem másnapján a szíriaiak elfoglalták Alexandriát, ahol a nép felszabadítóként üdvözölte őket. Az öröm azonban korai volt, néhány nappal később Sávar és Amalrik megmaradt seregeikkel ostrom alá vették a várost. A védekezést megnehezítette az elégséges élelemkészlet hiánya, így Sirkúh egy kisebb létszámú sereggel kitört a városból, távollétében pedig Szaladinra bízta a parancsnokságot. A 1167-1168 fordulóján tárgyalások zajlottak a frankok és a bizánciak között egy esetleges közös beavatkozásról, ám ekkor még nem született erről döntés. Türoszi Vilmos maga is tagja volt a konstantinápolyi küldöttségnek (Maalouf, 2015: 280-281; Lyons & Jackson, 1982: 1-30).

Sirkúh ezután felkelést szervezett a népszerűtlen Sávar ellen Felső-Egyiptomban, az új front megnyitásával sikerült Szaladint tehermentesíteni északon. Sirkúh felfegyverzett parasztjaival Kairó felé indult, és levélben meggyőzte Amalrikot az elvonulásról. A királyt sürgette az idő, hiszen ezidőben északon Núr ad-Dín is támadott. Sirkúh érveit olvasva Amalrik rájött, hogy itt-léte csak Sávar érdekét szolgálja, haszna pedig nem származik belőle. Ennek eredményeképpen Alexandria ostromát felfoldották, Szaladin és emberei kivonulhattak, majd hazatérhettek saját földjeikre. A veszteségek ebben a hadjáratban is viszonylag alacsonyabbak maradtak, Núr ad-Dín örült, hogy serege maga sikerrel megmenekült (Maalouf, 2015: 282).

⁶ Lásd továbbá: William [of Tyre]. *A History of Deeds Done beyond the Sea*. Records of Civilization--Sources and Studies, no. 35. New York: Octagon Books, 1976. 295-343

A vereségbe azonban Amalrik nem tudott belenyugodni. A király 1168. októberében ismét támadást indított, ezúttal az őt előnytelen háborúba belesodró Sávar ellen. Bilbeisz sikeres elfoglalása után a keresztesek hatalmas mészárlást rendeztek, mely hatására al-Ádid kalifa egy üzenetet küldött Núr ad-Dínnek feleségei hajtűncseivel⁷, melyben arra kérte, küldjön ismételen segítséget. Immár harmadik ízben megszervezték az expedíciós haderőt, amely soraiban ismét ott találjuk Szaladint is. A feljegyzések tanúsága szerint azonban nem önszántából tartott a sereggel, mert az előző csata is mély nyomott hagyott benne. A korábbi hadjáratokkal ellentétben Sirkúh és Amalrik most nem vívott csatát egymással, a király Sirkúh közeledtét hallva visszavonult. Ennek az lehetett az oka, hogy a király nem akart még egy északról jövő, Núr ad-Dín által vezetett ellentámadást megkockáztatni, így Sávar egyedül maradt. További nehezítő tényező volt, hogy Sávar a frankoktól való félelmében felgyújtotta Kairó óvárosát november 12-én, így próbálva késleltetni a város megtámadását. Ibn al-Aszír megjegyzi, hogy az óváros ezután 54 napig égett. 1169. január másodikán a szíriai sereg bevonult Kairóba. Ezután prioritássá vált Sávar elmozdítása a hatalomból, megelőzve a további viszálykodást. Január 10-én Szaladin audienciára ment a kalifához, aki engedélyt adott az egyiptomi vezír megölésére. A muszlim írók (Abu Sába, Ibn Shaddad, Ibn al-Aszír) fennmaradt műveikben más-más okot, esetleg igazolást hoznak fel, ami a gyilkosságot jogos fényben tünteti fel. Ibn al-Aszírtól származik az a felvetés, miszerint Sávarnak volt egy olyan terve, hogy meghívja vacsorára Sirkúh-t és seregének más vezetőit, majd letartóztatta volna őket, hogy seregüket felhasználhassa a frankok ellen (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335). A leglogikusabbnak mégis Abu Sába beszámolója tűnik, aki szerint a kalifa kifejezett kérése volt a „bajkeverő” Sávar megölése. Sirkúh azonban nem tudta sokáig élvezni az Egyiptom nyújtotta lehetőségeket, hiszen 1169. március 23-án egy lakoma alkalmával egy falat félrenyelésekor megfulladt (Ibn Shaddad, 2007: 39-78; Maalouf, 2015: 283-286.; Lyons & Jackson: 1-30).

Nagybátyja halála után, 1169. március 26-án maga a kalifa Szaladint nevezte ki Egyiptom élére, titulusaiban az „al-malik an-nászir”⁸ előtagot is megkapva. Szaladin maga sosem vágyott Egyiptom urának lenni, Ibn al-Aszír szerint mindig is nagybátyja hódításaként beszélt a területről (Ibn al-Aszír, 2010: 177). Kinevezésének oka alighanem abban állhatott, hogy Szaladint tartották a legkevésbé veszélyesnek kurd származása miatt (fontos volt, hogy az új vezír ne legyen szíriai), illetve politikailag befolyásolhatónak hitték. A nép támogatását azonban nem mindenhol volt egyszerű megnyerni. Nyáron Kairóban felkelés tört ki uralma ellen, amelyet augusztus 23-án sikerült levernie (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Lyons & Jackson, 1982: 1-46).

Az év azonban északon is tartogatott meglepetéseket. 1169 végén ismét támadás érte Egyiptomot, ezúttal egy egyesített bizánci-frank sereg támadott Damietta ellen, amiről Türoszi Vilmos megjegyezte, hogy szinte teljesen üres volt, a keresztes-bizánci sereg mégsem merete megrohamozni a várost három napon keresztül. A kalifa maga is egymillió dinárt küldött a védelem megszervezésére, Szaladin pedig további 550000 dinár értékű sereget küldött a keresztesek megállítására unokaöccse, Taki ad-Dín vezetésével. Az ellentámadás sikerrel zárult: Vilmos szerint az ostromgépek azonban nem is voltak jól bekalibrálva az ostrom idején, a két szövetséges fél pedig egymást hibáztatta, amiért nem indítottak átütő rohamot a város ellen. A bizánci-keresztes offenzíva így elbukott, 1169 decemberében a felek fegyverszünetet kötöttek egymással (Maalouf, 2015: 287-290; Lyons & Jackson, 1982: 1-46).⁹

1170 novemberének folyamán Szaladin megindította első önálló támadását a keresztesek ellen Gázától északra, Daron várához. Türoszi Vilmos szerint 40000 lovassal 42 cohorsban¹⁰ támadott, míg ellene Amalrik király 250 lovassal és 2000 gyalogossal vonult fel. Szaladin a hír hallatán elvonult és kifosztotta Gázát, viszont a várat nem tudta elfoglalni. Fő célpontja azonban nem is biztosan a fenti városok, hanem inkább az év végén (december 31-én) elfoglalt Ajla (al-Akaba) kikötővárosa volt, amely elfoglalásával biztosítani tudta az Egyiptomból Mekkába tartó zarándokutat (Ibn Shaddad, 2007: 39-78; Lyons & Jackson, 1982: 1-46;

⁷ A forrás maga nem tisztázza ennek a cselekedetnek a jelentőségét. Célja lehetett az, hogy Sirkúh lelkiismeretére hasson, hogy védelmébe vegye a harcolni képtelen (női, idős és gyermek) lakosságot is.

⁸ Jelentése: dicsőséges király (eredetiből fordította: V. Tóth László)

⁹ Lásd továbbá: Saleh, Marlis J. "al-'Ādīd li-Dīn Allāh". In Fleet, Kate et al. (eds.). *Encyclopaedia of Islam*, THREE. Brill Online. 2009.

¹⁰ Ha a Caius Maiushoz fűződő hadseregreform definícióját vesszük alapul, a cohorsban 6, egyenként 80 fős centuria volt, tehát egy cohors összlétszáma 480 fő volt. Vilmos számításai tehát már csak amiatt sem jók, mert a fentiek szerint $42 \times 480 = 20160$ fő támadott, holott ő 40000-ről írt. A másik ok, hogy a számok alighanem túlzók, az a logisztika megoldása egy ekkora haderőnél. – Goldsworthy, Adrian. *In the Name of Rome: The Men Who Won the Roman Empire*. Yale University Press. 2016. alapján: Holecza Zoltán.

Rickard,2013).

Innentől kezdve megfigyelhető, hogy Szaladin egyre inkább kerülte a találkozást Núr ad-Dínnel. Az első komoly nehézség 1171 júniusában adódott, amikor a szír vezér arra kérte, hogy döntse meg a síita Fatimida Kalifátus uralmát Egyiptomban, hogy az imákban többé ne szerepeljen sem a kalifa, sem a fatimidák neve. Szaladin ezt többszöri felszólítás után sem volt hajlandó megtenni, nyíltan persze nem mert ellentmondani urának. Ennek oka abban keresendő, hogy a frissen meghódított területen félt az esetlegesen eszkalálódó népharagtól, illetve személyes jó viszony fűzte a – fiatal, mégis ekkora már sokat betegeskedő – al-Ádid kalifához is. Két hónapnyi halogatás után végül mégis kénytelen volt kiadni a parancsot, hogy a khutbában¹¹ többé nem szerepelhet sem al-Ádid neve, sem pedig a fatimidák. Az új khutba szövegében immár Egyiptomban is az Abbászida al-Musztadi kalifa neve szerepelt. Szaladin ezt sosem tudatta a kalifával, aki nem sokkal később, 1171. szeptember 13-án elhunyt. A kincstára Szaladinhoz került, Ibn al-Aszír még becslést is ad, mennyi drága ékszert és egy úgynevezett „rubinhegyet”¹² is foglaltak le, ami 17 dirhamot vagy 16 mitkált¹³ nyomhatott. Halálával a Fatimida Kalifátus is megszűnt létezni, mely hír Szaladin Rasíd ad-Dín Szinánnak, az aszaszinok vezérének, a „hegyi öregnek” a nemtetszését is kiváltotta (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Ibn Shaddad, 2007: 39-78; Maalouf, 2015, 287-290.; Lyons & Jackson, 1982: 1-46).

A fatimida hatalom felszámolása után Szaladin gyakorlatilag Egyiptom egyedülálló urává vált. Igyekezett népszerűsége szert tenni a nép körében, ennek eléréséért például megszüntette a mukúsz adót is, amellyel ugyan bevételkiesést okozott a kincstárnak (az említett adó évi 100000 dináros veszteséget okozott), de az egyiptomiak támogatását elnyerte. Ezzel párhuzamosan Núr ad-Dínnal való viszonyára egyre inkább az elzárkózás lett a jellemző: 1168. decembere után nem találkoztak egymással. Szaladin tudta jól, hogy ura bármikor elmozdíthatja őt pozíciójából, így sereget küldött Jemen ellen bátyja, Samsz al-Dawla vezetésével. A tartomány elfoglalása Ibn al-Aszír szerint egyfajta „véstartaléka” lett volna Szaladinnak és családjának, ha végleg elmérgesedett volna a viszony Núr ad-Dínnel. A hadjárat sikerrel járt, ám nagy problémát jelentett, hogy az ottani földekből vajmi kevés bevételre számíhattak (nagyreszt kölest termesztettek), így több ízben felmerült a későbbiekben a tartomány feladása (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Lyons & Jackson, 1982: 1-46). Szaladin és Núr ad-Dín viszonyának megromlásában szerepet játszott az is, amikor előbbi Szajbak erődjét ostromolta: nem várta be Núr ad-Dínt annak kifejezett kérésére sem, hanem kairói zavargásokra hivatkozva hazaindult. Ibn al-Aszír alighanem túloz, amikor azt írja, hogy Szaladin támadásának elmaradása miatt megghiúsult a keresztes államok akkori megdöntése (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Lyons & Jackson, 1982: 46-57). A viszony további elmérgesedését elkerülendő, Ajjúb figyelmeztette fiát, hogy hódoljon be Núr ad-Dínnak, és kérjen tőle bocsánatot. Szaladin ezt meg is tette, így elkerülhetővé vált kettejük megütközése. Hasonló dolog ismétlődött meg 1173. júliusában is, amikor Szaladin Kerak ellen támadt, Núr ad-Dín pedig megkérte rá, várja meg őt. Szaladin azonban a leváltásától való félelmében inkább az apja betegségére hivatkozva hazaindult Egyiptomba. Ez az indok nem is volt légből kapott, ugyanis édesapja augusztus 7-én meg is halt (Maalouf, 2015: 290-292.; Lyons & Jackson, 1982: 46-57).

Az elkövetkezőkben Szaladinnak két problémával is szembe kellett néznie: Núr ad-Dín – Ibn al-Aszír szerint legalábbis – már elszánta magát a számonkérésére, illetve Egyiptomban egy, fatimidákhoz hű kör összeesküvést szervezett Szaladin ellen. Ez utóbbit sikerült 1174. április elejére leverni, a résztvevőket pedig keresztre feszítették. A kivégzettek között ott volt a kor egyik ismert költője, Umara ibn Abi al-Haszan al-Jamaní is. Szaladin ezután teljes erőbedobással tudott készülni ura támadása ellen, ám mikor Núr ad-Dín összehívta emíreit Moszulból, Dijár Bark-ból és al-Jazirából is, indulása előtt közvetlenül, 1174. május 15-én meghalt (Maalouf, 2015: 292-294.; Lyons & Jackson, 1982: 46-57).

Mielőtt azonban tovább haladnánk, néhány szó erejéig muszáj kiemelni – noha nem tartozik szorosan vizsgálódásom tárgyához –, hogy Núr ad-Dín és katonái igen változatos csatatereken is megfordultak. Ibn al-Aszír hosszasan fejtegeti, hogy Núr ad-Dín milyen további háborúkat vívott a Bizánci Birodalom és a Hvorezmi

¹¹ A nyilvános prédikáció neve az iszlám vallásban.

¹² 'ruby mountain', 197. oldal.

¹³ Átszámítva ez 68 gramm lehetett. 1 mitkál 4,25 grammnak felel meg. Lásd továbbá: <https://en.wikipedia.org/wiki/Mithqal> (letöltés dátuma: 2023. 04. 11. 12:54)

Birodalom ellen is. Núr ad-Dínnek (és majd az őt követő utódjának is) tehát ezen területekkel, ha békét nem is, de legalább fegyverszünetet kellett kötnie, ha teljes erőbedobással akart a keresztes államok ellen támadni. A Szentföld mindenképpen különleges hadszíntérnek számított, ám mivel a keresztes államok kisebb fenyegetést jelentettek Núr ad-Dín területeire¹⁴ nézve, mint az imént említett két birodalom, talán némiképp magyarázatot adhat arra, miért is telt majdnem száz évbe a Szent Város visszaszerzése a muszlimoknak (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335).

Núr ad-Dín halálát Szaladinnal nem siettek közölni, hiszen a zangida-párt és támogatói egy lehetséges veszélyforrást láttak benne, semmint tisztelt vezérük tervének megvalósítóját.¹⁵ Szaladin a halálhírről való értesülés után igyekezett békülékeny hangot megütni: egyértelműsítette, hogy széthúzásnak helye nincs, mert abból csak a frank királyságok profitálnának. Mindennek ellenére is számos ellenfele akadt hatalma megszilárdításának útján (Maalouf, 2015: 295).

Núr ad-Dín utódjául a fiát, a 11 éves asz-Szálih Iszmail al-Malikot tette meg, a kormányzást pedig az elhunyt unokaöccse, Szajf al-Dín Gázi vette át, hatalma megerősítése érdekében pedig bevonult al-Dzsazíra¹⁶ városaiba. A válasz nem váratott sokáig magára: Szaladin azzal vádolta őt, hogy nem szólt neki ezen akciójáról előre. Egyiptom ura gyakorlatilag azt sérelmezte, hogy őt, akire Núr ad-Dín a legnagyobb birtokát hagyta hátra (ezzel utalva arra, hogy mennyire bízott benne), Szajf al-Dín figyelmen kívül hagyta az értesítését. A bizalom – ha beszélhetünk egyáltalán ilyesmiről a korábbi események tükrében – immáron végleg megtört, így Szaladin azt állította, ideje, hogy ő maga legyen al-Malik al-Szálih régense (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Ibn Shaddad, 2007: 39-78; Lyons & Jackson, 1982: 71-80).

A Szíriában keletkezett hatalmi vákuum betöltését segítette, hogy más ellenfelei királyságaiban is uralkodóváltások történtek. A frank oldalon 1174. július 11-én meghalt Amalrik jeruzsálemi király, utódja pedig a fia, IV. (Leprás) Balduin (1174-1185) lett. A következő évek eseményei is Szaladint segítették, hiszen I. Manuel bizánci császár is 1180-ban hunyt el, így kevésbé állt fent annak a veszélye, hogy külső erők avatkozzanak bele hatalmának megszilárdításába. Talán ezen szerencsés véletlenekből is adódott, hogy a kortársak közül egyesek a „Gondviselés” akaratának látták Szaladin előmenetelét, akinek azonban nem volt egyszerű dolga: 1174 nyarán felkelés tört ki ellene, melyet testvére, al-Ádil vert le szeptember 7-re. A felkelés ellenére is elmondható, hogy Szaladinnak Egyiptomban sok támogatója volt, Szíria urait meggyőzni viszont egészen más feladat volt, nem beszélve a frankokról, akikről tudta, hosszútávon biztosan megpróbálnak előnyt szerezni a muszlimok megosztottságából. Közvetlenül Núr ad-Dín halála után rögtön támadás érte a muszlim területeket: egy szicíliai hajóhad érkezett Alexandria partjaihoz, akik Ibn al-Aszír szerint a fatimida összeesküvők hívására érkezhettek Egyiptomba. Ibn al-Aszír leírásai arra engednek következtetni, hogy egy hatalmas sereg (50000 gyalogos, 1500 lovas, 500 turkopol¹⁷) érkezett, kiállni azonban így sem mertek, mikor meghallották Szaladin érkezésének hírért augusztus 2-án. Ezzel egyidőben a szentföldi frankok pedig támadást indítottak Banjász erődjé ellen, itt azonban végül némi pénz és fogolycsere fejében sikerült a zangidáknak rábírni őket az elvonulásra és a béke megkötésére. Szaladin ezt hevesen bírálta, hiszen ő felajánlotta segítségét a frankok elleni védelem biztosításában, mellyel persze pozíciószerezés volt a célja Szíriában. Ez lehetett az oka annak, hogy a zangidák előbb egyeztek ki a frankokkal, mint vele (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Ibn Shaddad, 2007: 39-78; Maalouf, 2015: 297-300; Lyons & Jackson: 71-80).

A Szaladinról szóló egyik leghíresebb munka szerzője, Baha ad-Dín ibn Shaddad leírásai szerint egy emberközpontú vezér képe öltik elénk.¹⁸ Kiemeli a szultán vallásosságát, elkötelezettségét a dzsihádról és igazságosságát sokszor személyesen látott példái keresztül. Családcentrikus volt, ugyanakkor családtagjai elvesztését is derekasan viselte, erre példaként Szaladin unokaöccse, Taki al-Dín halálhírére való értesülést –

¹⁴ A térkép a következő linken keresztül érhető el: <https://erenow.net/postclassical/susanrenaissance/17.php> (Letöltés dátuma: 2023. 04. 17. 11:13)

¹⁵ A halálhír kései közlése azért lehetett kedvező a zangida-pártnak, hogy Szaladin továbbra is abban a hitben cselekedjen, hogy Núr ad-Dín szemmel tartja minden lépését.

¹⁶ Felső-Mezopotámia területének arab neve.

¹⁷ Kikeresztelkedett, korábban muszlim vallású, többnyire könnyűlovas harcos a keresztények seregeiben.

¹⁸ A szultán jellemére tett leírások természetesen kellő forráskritikával kezelendők, hiszen tudjuk jól, hogy Baha ad-Dín-t jó kapcsolat fűzte Szaladinhoz.

amikor heves sírásban tört ki – hozza fel a szerző. Lovagiasságáról is szó esett: tisztelettel bánt ellenségeivel, még ha hitelveik különböztek is. Ismerte az arab történelmet, a nagy csatáikat, sőt: Ibn Shaddad szerint még lovainak családfáját is (Ibn Shaddad, 2007: 15-38). Akkon 1191-es ostromának leírásából szintén Ibn Shaddad által fennmaradt történet szerint az ostrom egy napján egy keresztény anyát vittek a szultán elé, aki a három hónapos csecsemőjét kereste. Szaladin felkutatta, hol van – kiderült, hogy a kicsit eladták egy rabszolgakereskedőnek. A szultán visszafizette a kereskedőnek a gyermek árát, majd emberei elkísérték az anyát és kisgyermekét (Ibn Shaddad, 2007: 147-148). Szó esett továbbá Szaladin nagylelkűségéről mind támogatói, mind ellenségei felé: a szultán halálakor szinte teljesen üres volt a kincstára. Egyszerű életmódot élt, nem volt rá jellemző a palotákban való élet, Egyiptomban is az egyszerűbb vezíri szálláshelyet választotta (Maalouf, 2015: 301-302).

Ugyanakkor – mint akár a fentiekből is kitűnhet – a propaganda eszközét, akárcsak Núr ad-Dín, ő is folytatta. Még 1174-ben, közvetlen Núr ad-Dín halála után levelet írt asz-Szálíhnak és támogatóinak, melyben közölte, hogy a legnagyobb tartomány, Egyiptom uraként őt illeti meg a gyámság joga a gyermek uralkodó felett, hiszen ő tudja a védelmét megfelelően biztosítani. Levele után nem sokkal elindult 700 lovasával Damaszkusz felé, ám addigra (főként az üzenet hatására) asz-Szálíh és tanácsadói visszavonultak Aleppóba. A várost akkoriban Szíria kulcsának tartották, mert egy stabil kiindulópontot képezhetett a keresztény területek elleni támadásokhoz. Azonban Szaladinnak óvatosnak kellett lennie: az ostrom csak a legutolsó fegyverként kerülhetett elő, muszáj volt pozitív képet sugallania magáról. Damaszkusz elfoglalásával kapcsolatban (1174. november 27.) a leírások abban egyetértenek, hogy Szaladin a siker érdekében pénzt osztott a lakosoknak, a mennyiségről azonban eltérő adatok vannak. Ibn al-Aszír szerint az elégséges 50000 dinár helyett csak 10000 volt náluk, Ibn Shaddad szerint „sok pénzt” osztottak szét Damaszkuszban, míg Szaladin titkára és főtanácsadója, al-Fádil odáig megy, hogy Egyiptom egész vagyona ráment Damaszkusz (és vele együtt tágabb értelemben Szíria) elfoglalására. Ennek fényében talán jobban megérthető, miért is telt Núr ad-Dín halála után még 13 évbe, hogy egy átfogó hadjáratot megszervezzék a frankok ellen. Szaladin még Damaszkuszban volt, amikor üzenetet kapott Aleppóból, amelyben közölték vele, hogy nem látják szívesen Szíriában és bölcsbben teszi, ha visszatér Egyiptomba. Azonban Szaladin bizakodó maradt: testvérének, al-Ádilnek írott levelében arról beszélt, hogy sikeresen összegyűjtött 7000 lovas, mellyel neki volt a legütőképesebb hadserege. 1174. december 8-án seregei körülvették Hamát, a hónap végére pedig elfoglalták a települést annak erődítményével együtt (Ibn al-Aszír, 2010: 164-355; Ibn Shaddad, 2007: 38-79; Lyons & Jackson, 1982: 81-95).

1175. március és április hónapjaiban lezajlott Szaladin legjelentősebb hadjárata a zangida városok és várak ellen. Utóbbiak seregének főbb vezetői a moszuli emír testvére, Izz al-Dín Maszúd és annak egy hadvezére, Zulfandar voltak. Zulfandar hadvezetési hibái Ibn al-Aszír szerint nagyban hozzájárultak a moszuliak bukásához. Április 13-án Hama „szarvainál” Szaladin szétverte a zangida fősereget, akik ezek után kénytelenek voltak elismerni az eddigi hódításait. További eredménye volt, hogy Aleppó is elismerte, hogy támogatni fogja a „szent háborújában”, így Szaladint innentől lehet ténylegesen nevezni Szíria és Egyiptom szultánjának. A zangida vereség után Szaladin törölte al-Malik asz-Szálíh nevét a khutbából, illetve a földjein forgalomban lévő pénzekre többé nem verette a nevét az ifjú uralkodónak, a hónap végén pedig megkapta a kalifától a beiktatási palástot is. A csata epilógusához azonban meg kell említeni, hogy Szaladin a győzelem tudatában sem lehetett nyugodt. Asz-Szálíh és köre nem tűrte el, hogy területeket veszítsenek, így felvették a kapcsolatot Rasíd ad-Dín Szinánnal, hogy aszaszinjaival ölje meg Szaladint. Az első merényletre 1175 januárjában került sor, amely a közbelépő Kumártakín emírnek köszönhetően sikertelenül zárult (ő maga azonban egy nyilvánvaló áldozata lett). Tudván, hogy sehol nincs biztonságban, Szaladin ezentúl szinte állandóan vastag szövettunikát hordott (Ibn al-Aszír, 2010: 164-355; Maalouf, 2015: 303-306; Lyons & Jackson: 81-95).

Homsz és Hama bevétele – melyeket az ifjú emír nevében foglalt el, hisz nem akarta magát bitorlónak beállítani – komoly fegyverténynek számított, mely hódításait igyekezett is a al-Musztadi bagdadi kalifa (1170-1180) előtt legitimálni. Szaladin kifejtette, hogy Egyiptom túl messze van ahhoz, hogy a kereszties államok (és főként Jeruzsálem) ellen egy átfogó támadás kiindulópontja lehessen, illetve Szíria frankok általi megtámadása esetén is jóval hosszabb időbe telne neki odaérnie. Továbbá ebben a levélben is kifejezte, hogy neki van a

legtöbb joga ahhoz, hogy az ifjú uralkodó gyámja legyen. A fentiek miatt kérte a kalifa támogatását Egyiptom, Jemen, Magrib, Szíria és a Núr ad-Dín által elfoglalt többi terület egyesítéséért tett erőfeszítéseiben. Al-Musztadi azonban csak az általa eddig ténylegesen elfoglalt területeket ismerte el, így próbálva megőrizni semlegességét a muszlim belháborúban (Lyons & Jackson, 1982: 81-110).

Július végén Szaladin tárgyalást tartott a frankokkal, akik elmondták neki, hogy a Homszban, korábban a moszuliak által fogvatartott keresztény foglyok szabadon bocsátásáért cserébe nem avatkoznának bele asz-Szálíh esetleges leváltásába. Toroni Henfrid javaslatát Szaladin el is fogadta, illetve a későbbiek folyamán tárgyalni szeretett volna a moszuliakkal is a békéről. A kísérlet azonban megghiúsult, mert a moszuli követ a béketervezet helyett tévedésből a Moszul és Aleppó között kötötett szövetségi megállapodást bizonyító iratot vette elő. Ennek köszönhetően Szaladinnak meg is volt az alapja egy Aleppó elleni támadásra, hiszen a „háta mögött” való szervezkedés eredményeképp kimondta a közte és Aleppó közötti megegyezés semmisségét. 1176. április 22-én Tell al-szultán mellett ismételten összecaptak a Szaladin által vezetett és a moszuli-aleppói seregek, ahol ismét az Ajjúbidák jöttek ki győztesen. Akárcsak a hamai ütközetnél, Szaladin itt is törekedett arra, hogy elkerülje ellenfele teljes megsemmisítését (hiszen mégiscsak muszlim hittestvérekről van szó) (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Lyons & Jackson, 1982: 97-110). Az ütközet megnyerése amiatt is kiemelendő, mert Szaladin seregeinek jó része ekkor Egyiptomban volt (lévén előző évben kötött békét a frankokkal), így a seregek átvonulatásából következő kimerültség sem Szaladin malmára hajtotta a vizet.¹⁹ A csatából fennmaradt leírás szerint Szajf al-Dín moszuli emír (1170-1180) sátrában éneklő madarakat találtak a győztesek, amelyeket Szaladin a következő üzenetek kíséretében küldött vissza tulajdonosuknak: „Inkább velük múlassa az idejét, ez [a foglalatosság] biztonságosabb és nem sodorja veszélyes helyzetekbe” (Lyons & Jackson, 1982: 105). Külön kiemelendő érdekesség, hogy Ibn al-Aszírtól forráskritikát is olvashatunk: megjegyzi, hogy al-Iszfaháni becslése téves, amikor azt állítja, hogy Szajf al-Dín 20000 lovassal támadt. A testvére, Madzsd al-Dín által írt jelentésekre hivatkozva Ibn al-Aszír azt mondja, hogy több, mint 6000 lovas volt a támadók seregében, de kevesebb, mint 6500, hiszen Moszul nem lett volna képes egymaga ekkora haderőt kiállítani, fizetni és élelmezni (Ibn al-Aszír, 2010: 242).

Szaladin ismét elkezdte előkészíteni a felvonulást Aleppó ellen, az ostromra azonban ekkor még nem került sor, helyette május 14-én seregeivel körbevette vette Azáz várát. Stratégiai szempontból fontos és jó lépés volt, mert félúton helyezkedett el Edessza és Antiókhia között. Egy hónapra rá be is vette az erődöt. Ekkoriban esett meg a második Szaladin elleni merényletkísérlet, amelyet az uralkodó csak a vastag szövettunikájának köszönhetően élt túl: a nyakára célzott szúrást annak acélerősítése fogta fel. A három támadót a sátorba rohanó testőrök a helyszínen kivégezték. Június végén kezdetét vette Aleppó körülrázása, július közepén azonban Gumustekín aleppói atabég békét kért Szaladintól, amibe a hónap végén – bármennyire sem szeretett volna – bele kellett egyeznie, mert seregei nem voltak elég erősek Aleppó ostromának sikerre viteléhez (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335.; Lyons & Jackson, 1982: 81-110).

Szaladin ezután eldöntötte, leszámol az aszaszinokkal és 1176 augusztusában ostrom alá vette az egyik legerősebbnek számító, közép-szíriai Maszjaf erődjét. Az ostrom azonban abbamaradt, amelyre két lehetséges magyarázat lehet: az első lehetőség szerint magától Szinántól kapott egy üzenetet, melyben megfenyegették a családjának kiirtásával. A második lehetőség szerint Szinán belopózott Szaladin sátrába az őrséget kijátszva. Egy üzenetet (Abu Firász, korábbi aszaszin beszámolója szerint egy mérgezett süteményt is [Maalouf, 2015: 308]) hagyott neki, amelyben tudatta, hogy akármikor meg tudja őt ölni, ha akarja. Szaladin ezután felhagyott az ostrommal és többet nem is viselt hadat az aszaszinok ellen (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Maalouf, 2015: 306-308).

Szaladin az év végén seregével hazavonult és 1177. februárjában parancsba adta Kairó megerősítését. Napirendre tűzte továbbá a karavánutak védelmének megerősítését is a keresztény rajtaütések elszaporodása miatt, melyhez sereget toborzott 1177. őszén. Kölcsönös portyák történtek Baalbek és Damaszkusz térségében, a muszlimok kifosztották és felgyújtották Aszkalont majd tovább vonultak. Ibn al-Aszír szerint egy folyami

¹⁹ Ez utóbbi tényről (a seregek fáradtságáról) Ibn al-Aszír nem tesz említést, ugyanakkor kulcsfontosságú a csata kimenetele szempontjából.

átkelés közben, november 25-én a keresztények rajtaütöttek Szaladin egységein (amelynek jelentékeny része nem is volt jelen a csatában, hiszen szétszóródtak a régióban fosztogatás céljából). Ezen a napon lezajlott a montgisard-i csata, melyben a többszörös túlerőben lévő muszlimok vereséget szenvedtek a IV. (Leprás) Balduin király vezette kereszties hadaktól. A csatában Szaladin seregének létszámáról megoszlanak az adatok, annyi bizonyos, hogy a szultán egységeinek jó része ott lelte halálát. A fosztogatásra elküldött seregrészekből szintén kevesek tértek haza, a jogtudós Íszá al-Hakkáriért például 60000 dináros váltságdíjat kértek fogvatartói. A csata óvatosságra intette a muszlimokat, Ibn Shaddad eképpen vélekedett róla: „Nagy vereség volt, melyet Allah csak a híres hattíni csatával tett jóvá (...). (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Ibn Shaddad, 2007: 5420; Lyons & Jackson, 1982: 111-134)²¹.”

Szaladint és népét azonban más sorscsapás is érte, ugyanis 1178 és 1179-ben a gyenge termés miatt éhínség volt Szíria területén. A katonai, ellátási és ivóvízzel kapcsolatos nehézségek miatt nyilvánvalóvá vált, hogy a Moszul és Aleppó elleni támadásoknak még nem jött el az ideje. Nehezítő tényező volt az is, hogy 1178-ban a keresztények továbbra sem tettek le az Egyiptom elleni támadás napirenden tartásáról, illetve a Tibériász-tótól északra elkezdték építeni Bajt al-Ahzán várát. Mivel közel esett (nagyjából egy napi járásra) az egyik Damaszkuszba vezető főúthoz, Szaladin 60000 (Ibn al-Aszír szerint, más forrás 100000-et említ) dinárt ajánlott az építés felfüggesztéséért. A keresztiesek nem fogadták el az ajánlatot, mert úgy sejtették, hogy a montgisardi vereségből Szaladin serege még aligha lábalt ki. Egyiptom és Szíria ura azonban nem hagyhatott egy ilyen sértést megtorolatlanul, így sereget gyűjtött és az említett terület ellen vonult. A feltételek másként alakultak, mint Montgisard esetében, itt Szaladin volt jókora emberhátrányban, pontos számadatok azonban ezúttal sem ismertek. Június 10-én Mardzs Ajjun mellett ütközött meg a két sereg: Szaladin előőrsének visszaverése után a keresztények úgy hitték, elűzték a muszlimokat, így pihenőre mentek. Szaladin főserege azonban ekkor támadta meg őket, így alakzatba sem volt idejük rendeződni. A király és Tripoliszi Rajmund alig tudtak elmenekülni a csatából, a templomos lovagok nagymestere, Odo de St. Amand ráadásul fogságba is esett. Türoszi Vilmos krónikájában utóbbit és templomosait vádolja a csata elvesztésével, mert ő küldte el a sereg ezen részét pihenni. Az erődot augusztus végén aztán Szaladin megostromolta és leromboltatta, így pontot téve az esetre (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Lyons & Jackson, 1982: 121-153.; William [of Tyre], 1976: 397-445).

Másik probléma volt, hogy II. Kilidzs Arszlán ikoniumi szultán (1156-1192) északról támadta meg azokat a területeket, melyeket Núr ad-Dín vett el tőle még 1173-ban. Mivel ezek a területek már Szaladin fennhatósága alatt álltak, ezért sietve elküldte unokaöccsét, Taki al-Dínt egy felmentősereggel (800-1000 főnyi lovas, körülbelül háromszor ennyi gyalogossal), aki sikerrel vissza is szorította a támadókat. Ezután sietve levelet is írt a bagdadi kalifának, melyben azzal indokolta támadását Arszlán ellen, hogy „megszegte az iszlám törvényeit” (Lyons – Jackson, 1982: 144).²² Ez utóbbit célszerű úgy érteni, hogy a szultán megtámadta Szaladint, aki igyekezett rossz fényben feltüntetni vetélytársát, ezzel próbálva védeni a maga jó hírét. A kalifa támogatásával igazoltta vált volna a háborúja a térségben az egyik – uralmára legveszélyesebb – uralkodó ellen, így a konfliktus rendezésének fontossága előrébb került volna, mint a nyugati keresztényekkel való háború. Mindennek előmozdítása érdekében Szaladin 1180 nyarán fegyverszünetet is kötött a frankokkal. Al-Fádilnek írott levele szerint ugyanakkor Aleppó is ekkor mutatkozott hosszú idő óta a leggyengébbnek, ami szintén lehetőséget adott hatalmának kiterjesztésére. 1180. március 27-én azonban al-Musztadi kalifa meghalt, utódja pedig fia, al-Nászír (1180-1225) lett. Szaladin, a viszályt elkerülendő, lecseréltette a khutbák szövegét az általa uralt területeken az új kalifa nevére. Szintén ebben az évben, június végén meghalt Szajf al-Dín, Moszul ura is, akit testvére, Izz ad-Dín Maszúd (1180-1193) követett a rangban (Ibn Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Lyons & Jackson, 1982: 135-153).

Szaladin továbbra is igyekezett a dzsihádot sikerre vezető uralkodóként láttatni magát, így megnyerve minél több muszlim vezér és uralkodó támogatását. A montgisard-i fiasco után némileg sikerült visszaállítani hadászati

²⁰ Fordítás: Holecska Zoltán

²¹ A hattíni csata (1187. július 3-4.) térképe elérhető: http://www.arsbellica.it/pagine/medievale/Hattin/hattin_eng.html (Letöltés dátuma: 2023. 04. 29. 11:13)

²² Fordította: Holecska Zoltán

renomóját a Mardzs Ajjun melletti győzelemmel, de továbbra is nyilvánvaló volt, hogy egy nagy horderejű, Jeruzsálem elleni hadjáráshoz kevés az eddigi haderő. Céljának eléréséhez ezért muszáj volt újabb szövetségeseket, területeket és ezáltal bevételeket szereznie (Lyons & Jackson, 1982: 155-172).

1181. november 18-án asz-Szálih, Núr ad-Dín örököse megbetegedett, majd néhány héttel később, december 4-én fiatalon, mindössze 19 évesen meg is halt. Szaladin előtt ismét nagy lehetőség adódott, ami komoly, számára kedvező változással kecsegtetett Szíriában. Izz al-Dín a halálhírről értesülve nyomban átkelt az Eufráteszen és elindult Aleppó felé, hogy Szaladin hatalomátvételi lehetőségét megakadályozza. Taki al-Dín embereivel ekkor már a közelben volt, de katonái egy része vonakodott rátámadni hittestvéreikre. Szaladin 1182. január 7-én írott levelében (Ibn Shaddad, 2007: 54) 23 egyértelműen a harc mellett tett hitet. A gyors támadás azonban elmaradt, így nem maradt más út, mint ismét a propaganda eszközt használni. Szaladin levelet írt Madzsd al-Dín ibn al-Száhíbnak, al-Nászír kalifa vezírének, melyben kifejtette, hogy Aleppó őt illeti meg, így Moszul ura jogtalanul vonult be a városba. A szultán két levélben is vádolta a moszuliakat: egyrészt mert összejátszottak a keresztényekkel, másrészt pedig az aszaszinokkal. A két vád közül utóbbi kétségtelenül tényyszerű állítás, hiszen Szaladinra – mint fentebb említettük – két ízben is orvgyilkosokat küldtek aleppói megbízásból. A két fél konfliktusában a bagdadi kalifa is Szaladin mellé állt. Ennek fényében, ha a moszuliak nem adják fel Aleppót, Szaladinnak immár lett hivatkozási alapja a támadásra, hiszen nem teljesítették a kalifa parancsát. A szultán tudta jól, Jeruzsálem visszafoglalásának sikerét veszélyeztetné azzal, ha nem foglalná el Aleppót, ugyanakkor a kalifa helyzete sem volt könnyű, mert Szaladin olyan területet kért, amely igazából eddig még sosem tartozott sem ő, sem a családja fennhatósága alá. Az azonban al-Nászír számára is egyértelmű volt, hogy Szaladin sikeres és egyre inkább benne látták azt a karizmatikus vezetőt, aki képes lehet sikerre vezetni a szent háborút. Aleppó megszerzése azonban még egy további évet váratott magára, de a seregszervezés már ebben az évben megkezdődött (Lyons & Jackson, 1982: 155-172).

A szultán tudta jól, hogy hatalmas serege ellenére sem bizonyos Aleppó elfoglalása. Közeledett a tél, a katonái között rengeteg volt az újonc, illetve a katonai képességeinek megítélésében is kárt okozott volna egy elhúzódoó ostrom. Szaladin 1182. szeptember 19-én ért el Aleppó térségébe, azonban az ostromhoz még nem fogott hozzá. Biztos volt benne, hogy Aleppó elfoglalásához szükséges Moszulra is nyomást gyakorolni, így tovább vonult a város felé, amit kész volt ostrom alá is venni. November 10-én seregével megérkezett Moszulhoz, azonban három nappal később megérkezett hozzá a kalifa levele, melyben felszólította arra, hogy egyezzen ki Izz al-Dínnel. A kalifának igaza volt: az általa adott támogatás mindent összevetve is legfeljebb Aleppóra szólt, Moszulra azonban semmiképpen sem. Néhány nappal később megindultak a tárgyalások a felek között, melyekről al-Iszfaháni úgy tudósít, hogy a moszuliak először egy elfogadhatatlan ajánlatot tettek. Feltételül szabták, hogy Szaladin adja fel a tőlük elfoglalt területeit és vonuljon vissza egészen az Eufráteszig: ha ezt megtette, majd akkor lesz aktuális a békeponthoz részletesebb megtárgyalása. Fontos kiemelni, hogy a moszuliak itt jelezték, hogy beletörődtek volna Aleppó elfoglalásába, de segítséget nem nyújtottak volna benne. A patthelyzet majdnem egy hónapon keresztül fennállt, nem sikerült konszenzusra jutni a két tábornak. Szaladin levelezésben állt Mudzsahid al-Dín Jurun-Kush-sal is, Aleppó egyik főtisztviselőjével, akinek 1183 elején felvetette a város elcserélésének lehetőségét is, ám ez végül nem történt meg. A szultán belátta, hogy Moszul elfoglalására nincs valós esély, így elvonult seregével Szindzsár ellen, melyet Szaraf al-Dín, Moszul urának testvére védett. A várost végül feladták a szabad elvonulásért cserébe, így a moszuliaknak nem maradt más nagy erődjük Edesszán kívül (Ibn Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Ibn Shaddad, 2007: 54; Lyons & Jackson, 1982: 173-200).

1183. február végén Szaladin elérte Harránt, amikor al-Ádil leveléből értesült a frankok támadásáról. Chatilloni Rajnald a beduinok segítségével elindult Arábia és a muszlim szent városok, Mekka és Medina felé. A beduinok tevéket biztosítottak számukra, az állatok teherbíróképességeit kihasználva hajóit az Akabai-öbölbe szállíttatta át, megtorolván az Eilát erődjéből kitörő muszlim támadásokat. A frankok Ibn Dzsubár szerint 16 hajót gyűjtöttek fel a muszlim flottából, valamint egy iszlamista zarándokhajó utasait, illetve egy kereskedőkaravánt is kifosztottak. A muszlimok körében más hírek is napvilágot láttak: Rajnald célja valójában

²³ A levél említése: Lyons & Jackson, 1982: 161.

Medina megtámadása, ahonnan el akarja vinni Mohamed maradványait, ezáltal bevételt nyerni abból, hogy hozzá járnának a zarándokok. Al-Ádil tengeri veszteségeit pótolva azonban ellentámadást indított. Ibn Dzsúbár írásának tanúsága szerint Egyiptom vezírének hajói másfél hónap alatt eljutottak a Vörös-tengerre, ahol Huszám al-Dín Lu'Lu admirális vezényletével megkezdődött az eiláti keresztény blokádtörése. Március 2-án Szaladin már a győzelemről szóló köszönőlevélben hálálkodott al-Ádilnak, valamint utasította őt, hogy a támadásban résztvevő frankokat végezzék ki. A parancsot al-Ádil kissé túlzónak találta és nem szívesen teljesítette, de testvére alighanem statuálásnak szánta mindazoknak, akik a jövőben megpróbálnának muszlim szentségek ellen támadni. Rajnald támadása azonban kevésbé volt komolyan vehető, hiszen ahhoz is alig volt elegendő embere, hogy Kerakot és térségét megvédje, nemhogy igazán nagy horderejű külhoni támadásokat szervezzon. A művelet inkább volt egy kalózpórtya, mint tényleges terjeszkedésre tett kísérlet (Ibn Shaddad, 2007: 54; Lyons & Jackson, 1982: 173-200).

Június 13-án Szaladin megállapodásra jutott Aleppóval Tumán nevű követén keresztül, aki megegyezett a város vezetőjével, Imad al-Dín Zangival. A városért cserébe Szaladin feladta al-Káburt, Szindzsárt, Szarúdzsot és Niszíbint is. Zangi döntése meglepte az emíreket és a városlakókat is, Ibn al-Ádím szerint senki se tudta, mi is történik, amíg fel nem húzták Szaladin zászlaját a vár egyik tornyán. Az aleppóiak két emírt, Zajn al-Dín Biliket és Izz al-Dín Dzsurdíkot küldték tárgyalni a város új urával, aki igyekezett békülékeny hangnemben beszélni. Tetteiben is ezt sugallta, hiszen az ingóságokat a távozók magukkal vihatták, nagyobb érték esetén pedig megválthaták azt. A szultán ezután megírta elsőként testvérenek, al-Ádilnak a nagy hírt, az „iszlám erejének” újbóli egyesítését. Levelében ugyanakkor hangot adott aggodalmának a költségek növekedése miatt, amit az új területeken a nagyobb sereg fenntartása és a közigazgatás át- illetve megszervezése okoz. A városlakók miatt azonban Szaladinnak immár nem kellett aggódnia, mert mint kiderült, fizetetlenül harcoltak volna zangidákért, így végső soron nem esett nehezükre letenni a fegyvert. Szaladin tervének ezzel újabb pontja teljesült: 1183. június 18-án bevonult Aleppóba, mellyel Egyiptom és Szíria ténylegesen egy közös uralom alá került (Ibn Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Ibn Shaddad, 2007: 54; Maalouf, 309).

Szaladin szeptember 17-én rövid pihenő után elindult seregével dél felé, 29-én pedig al-Huszajnija erődjénél átkelt katonáival a Jordán-folyón. Megtámadta a keresztések kezén lévő Bajszánt, amit a Tibériászbba menekült helyőrsége miatt üresen talált. Másnap parancsot adott a város kifosztására és felégetésére, majd tovább vonultak a Harod-völgye felé. A frankok Lusignani Guidó vezetésével Szaffúriában gyülekeztek, a számadatok tekintetében mind Türoszi Vilmos, mind al-Iszfaháni leírásai egybecsengenek: a frankok serege 1300 lovasból és 15000 gyalogusból állhatott. Október közepén al-Füla (frank átírásban: La Féve) erődjénél, a Góliát-forrás mellett a keresztések rajtaütésekkel zaklatták Szaladin seregét. Klasszikus értelemben vett csatára nem került sor (és ezt fel is rótták a keresztések főparancsnokának), Guidónak mégis sikerült Szaladin jelentősebb előrenyomulását megakadályozni. Bajszán, Afarbala és Zarim erődjei megsérültek, de mivel Szaladin a támadásával nem érte el a kívánt eredményt, voltaképpen latin sikerről beszélhetünk. Alighanem az ellenség tekintélyes létszáma miatt, de Szaladin később sem vezényelt újabb támadást, majd végül a Damaszkuszba való visszatérés mellett döntött (Ibn Shaddad, 2007: 54; Lyons & Jackson, 1982: 173-200).

A szultán október 22-én ismét kivonult Damaszkuszba, a fő cél azonban ekkor Kerak vára volt. Odaérve hét kőhajító ostromgépet állíttatott fel, seregét egy hónappal később al-Ádil és egyiptomi csapatai egészítették ki. A várban ekkoriban zajlott Toroni Henfrid (Rajnald mostohafia) és Izabella jeruzsálemi hercegnő (IV. Balduin király legfiatalabb húga) esküvője. Szaladin azonban nem készült el egy elhúzódó ostromra muníció tekintetében, így hiába ütöttek rést a falakon, nem vezényelt támadást az embereinek. December 3-án al-Ádil, majd egy nappal később Szaladin és serege is elvonult, a rövid ostromkísérletnek alighanem a seregek fáradtsága volt az oka. December 12-ére Szaladin visszatért Damaszkuszba, a szíriai katonáit pihenőre küldte. Ekkoriban nevezte ki al-Ádilt Aleppó, Taki al-Dínt pedig Egyiptom élére (Ibn Shaddad, 2007: 54; Lyons & Jackson, 1982: 173-200).

A szultán 1184. április 21-én ismét fegyverbe hívta egyiptomi seregét, a szíriai sereget pedig június elejére szintén hadrendbe állította a kelet-eufráteszi csapatokkal egyetemben. Július 13-án Szaladin és seregei elindultak Damaszkuszba, három nappal később pedig el is érték a frankok területeit. Az aleppói sereg előbb Ammán

(július 18.), majd Kerakot (július 22.) érte el, augusztus 23-án pedig megtörtént Kerak – ismételt – körülzárása. Augusztus 26. és 30. között megérkezett al-Ádil és Dijár Bakr ura, Núr al-Dín Muhammad és seregeik is. Az érkező frank erősítés hírére Szaladin felégette ostromgépeit és elindult északra, Hiszbán felé, hogy biztosítsa az ottani vízforrást emberei számára. Csátára ugyanakkor ez alkalommal sem került sor, helyette szeptember 8-án kifosztották és felégették Nablusz városát, de a várat nem tudták elfoglalni. Szaladin hadmozdulataiból kiolvasható, hogy inkább szánta ezen támadását elrettentésnek, mintsem komoly háborús szándék kivitelezésének. A szultán figyelme ezután Moszul felé fordult. Az év végén Damaszkuszban való látogatásukkor mindkét összekötője, al-Sujúk sejk és Basír is meghaltak, így új utak felé kellett néznie a hatalmas város jövője kapcsán (Ibn Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Ibn Shaddad, 2007: 54; Lyons & Jackson, 1982: 173-200).

A sejk halálával egyértelművé vált, hogy Moszul helyzetét diplomáciai úton rendezni nem lehet. 1185. januárjában Szaladin ramadán ünnepét Damaszkuszban töltötte, hadseregét egészen tavaszig nem hívta össze. Április 4-én Hamánál táborozott seregével, ahol rászánta magát a Moszul elleni támadásra. Ennek oka a számára kedvező előzményekben is keresendő: néhány héttel korábban, március 16-án IV. Balduin jeruzsálemi király eltávozott az élők sorából, a trónon pedig unokaöccse, a gyermek V. Balduin követte őt. A királyság régense Tripoliszi Rajmund lett, így az uralkodóváltás szintén lehetővé tette Szaladinnak, hogy a kezében összpontosuló muszlim egység utolsó nagy „ellenállóját”, Moszult jobb belátásra bírja. Elindult Hamából Aleppóba, majd májusban Tell al-Szultánban találkozott al-Ádillal és seregével (Lyons & Jackson, 1982: 221-241).

Június 14-én Szaladin levelet kapott Kilidzs Arszlántól, aki tudatta vele, hogy a „Kelet királyai” megállapodtak abban, hogy közös erővel fognak fegyvert ellene, ha nem vonul vissza Mardín és Moszul alól. Arszlán és szövetségesei haragjától azonban Szaladin nem ijedt meg, folytatta terve megvalósítását annak ellenére is, hogy másnap Núr al-Dín Muhammad meghalt. Harrán elhagyása után serege kiegészült Muizz al-Dín csapataival, Baladba érve elküldte követeit a bagdadi kalifához, hogy magyarázatot adjon az ismételt muszlim terület elleni támadásra. Kifejtette, hogy Izz al-Dín nem teljesítette a kalifa parancsait, a szeldzsuk szultán nevében mondatott khutbát, pénzt veretett az ő nevében, valamint jogtalanul magas adókat vetett ki. Szaladin másik vádja az volt, hogy al-Pahlaván azeri atabég támogatását is megnyerte magának és az ő neve is szerepelt az imájukban, mindemellett pedig együttműködött a frankokkal is. A fentiek szerint Szaladin célja pedig nem volt más, mint Moszul engedelmisségének visszaszerzése (Lyons & Jackson, 1982: 221-241).

A nagy sereg érkezésének hírére, szintén Baladba a moszuliak Izz al-Dín megbízásából elküldték női küldöttségüket²⁴, melynek tagjai között ott volt az említett vezér anyja és nagybátyjának, az elhunyt Núr ad-Dínnak a lánya is. Felajánlották Moszul együttműködését Szaladinnak, ha megkíméli a várost az ostromtól, ekkor azonban Íszá és Alí ibn Ahmad al-Mashtúb jogászok közbeszóltak. Szerintük Izz al-Dín amiatt küldte a követeket, mert tudta jól, hogy képtelen megtartani másképpen a várost, mint ellenfele jóindulatára építve. Szaladin hallgatott tanácsadóira – mint később kiderült, rosszul döntött. Ibn Ibn al-Aszír elmondja, hogy ő abban az időben Moszulban tartózkodott²⁵, és árnyalt képet adott arról, miként is érintette a moszuliakat a követség visszautasítása: a hír hallatán a lakosok közül is többen fegyvert fogtak, hogy a sértést megtorolják (Ibn Ibn al-Aszír, 2010: 305).

Tudatában annak, mekkora város meghódítására vállalkozik, Szaladin nem siette el az ostrom megkezdését. A beérkezett seregrészek után hullámokban kezdte egyre közelebb küldeni embereit a városhoz, mintegy erődemonstrációt tartva a védők demoralizálásának céljából. Szaladint és seregét azonban igencsak próbára tette az időjárás, a nagy hőség miatt a szultán abba is beleegyezett, hogy katonái levegyék páncéljaikat, mert elégségesnek tartotta pusztán a város körülzárását. Augusztusban a környező erősségek közül Majjáfárikint sikerült elfoglalni, Kilát erődjét azonban nem tudták bevenni. A szeptemberi esők beálltával sem sikerült előrelépést elérni a hadjáratban, a várost október és november folyamán is csak körülzárva, de nem ostrom alatt tartották az egyiptomi-szíriai erők. A moszuliak továbbra is követek útján próbálták elérni, hogy Szaladin álljon

²⁴ Ahogy korábban Egyiptom elleni 1168-as, Amalrik által intézett támadás idején is, most is rokonítható a nők szerepe: Szaladintól méltatlan volna nőktől nem elfogadni a megállapodást, hiszen ők az ártatlan lakosságot szimbolizálhatták.

²⁵ Ibn al-Aszír a 305. oldalon jelenti ezt ki: “At that time I was in Mosul.”

el a város ostrom alá helyezésétől, megígérték, hogy változtatnak a khutbá szövegén és a pénzérméken, ám mielőtt a tárgyalásokban előrelépés történt volna, Szaladin megbetegedett. A kór annyira elhatalmasodott rajta, hogy 1186. januárjában lediktálta végakaratát, melyben al-Ádilt tette meg a család fejének. Felesége, Ismat al-Dín e hónap végén, 26-án vagy 27-én hunyt el, amit nem is mertek Szaladinnak elmondani egészen márciusig, annyira rossz állapotban volt. Szaladin középkori „mérccével mérve” nem volt túl fiatal, 48 éves volt ekkor, de orvosai bíztak a felépülésében (Ibn Ibn al-Aszír, 2010: 305; Ibn Shaddad, 2007: 54; Lyons & Jackson, 1982: 221-241).

Február elejére lett ismét olyan állapotban, hogy követeket tudjon fogadni. Egy hónapnyi harráni tanácskozás és tárgyalás után március 4-én megszületett a megállapodás a felek között. Izz al-Dín engedelmességet fogadott Szaladinnak (nyugati fogalmaink szerint voltaképpen vazallusává vált), Szaladin nevét is belefoglalták a khutbába (al-Pahlavánét kivették), valamint az általa elfoglalt területeket megtarthatta a Zábontól, mint Sarazúr Hadíta, Takrit és Ána. Szaladinnak muszáj volt kiemelnie magát vetélytársai (Kilidzs Arszlán, Izz al-Dín Maszúd, Imád al-Dín Zengi, Sáh-Arman és al-Palaván) közül, kiket a szent háború „kerékkötőinek” állított be. A moszuli szerződés vízválasztónak bizonyult: mindent összevetve odáig Szaladin 13 hónapot töltött a frankok elleni, míg 33-at a Zangi-hű muszlimok elleni háborúzással. Jogosan merül fel a kérdés, hogy ez a két számadat hogyan fér bele az „iszlám szent harcosa” képbe, ugyanakkor azt is tisztán kell látni, hogy Szaladin valami olyasmire készült, amire majd száz éve nem volt példa: Jeruzsálem elfoglalására. 1186. márciusában al-Pahlaván halála szintén ennek megvalósításában segített, hiszen a kialakuló trónharc következtében immár a keleti határról nem volt várható támadás. Hosszú távú eredményként pedig nem elhanyagolható, hogy többé Szaladinnak nem is kellett seregével visszatérnie az Eufrátesz partjára (Lyons & Jackson, 1982: 221-241).

1186. március 24-én Szaladin elhagyta Harránt és Aleppóba indult, út közben pedig találkozott Sirkúval,²⁶ a moszuli ostrom alatt elhunyt Nászir al-Dín Muhammad 13 éves fiával, akit felhatalmazott az apja birtokai feletti uralom átvételére. A szultán április 6-án megérkezett Aleppóba, ahol al-Ádil üdvözölte meggyógyult bátyját (Lyons & Jackson, 1982: 242-253).

A jeruzsálemi helyzet is egyre inkább Szaladinnak kedvezett. A keresztény nagyurak között egyre élesebben jöttek ki az ellentétek, legfőképpen a béke kérdésében. Tripoliszi Rajmund hajlandó lett volna kiegyezni Szaladinnal, míg a másik tábor, köztük olyan jelentős személyek, mint Chatilloni Rajnald viszont nem. Ibn Dzsubajr beszámolója szerint amíg IV. Balduin élt és uralkodott, a kereskedelem is zavartalanul folyt a két állam között. Balduin halála után Szibilla hercegnő fia, V. Balduin követte a trónon (1185-1186). Az ifjú uralkodó mellé Rajmundot nevezték ki régenssé, azonban e feladatait nem sokáig láthatta el, mert a gyermek Balduin 1186 nyarán meghalt. Az új uralkodó megválasztásának körülményei csak mélyítették a keresztények pártjai között a távolságot. Míg az egyik fél Tripoliszi Rajmundot támogatta, addig a másik tábor Lusignani Guidót, aki népszerűtlen volt a többség körében, ugyanakkor annyi „helyzeti előnnyel” rendelkezett jelölttársával szemben, hogy a korona örökösének, Szibilla hercegnőnek a férje volt, így elég közeli rokoni kapcsolatban állt a királyi vérvonallal (Ibn Ibn al-Aszír, 2010: 305; Maalouf, 2015: 310-312.; Libellus, 2019: 129-242).

Az új király „megválasztása” és a királyság belső széthúzásai remek alkalmat adtak Szaladinnak arra, hogy emírijeivel és tanácsadóival megszervezzon egy komoly, minden eddigit felülmúló hadjáratot a keresztény államok, legfőképpen a Jeruzsálemi Királyság ellen. A casus belli nem is váratott sokáig magára: Chatilloni Rajnald ismételt támadást intézett egy szaracén kereskedőkaraván ellen 1186 végén. A karavánt védő fegyvereseket megölette, a gazdagabbakat pedig foglyul ejtette. A hír hallatán Szaladin – immár másodízben – megesküdt, hogy Rajnaldot saját kezűleg fogja megölni. Elküldte követeit Kerakba, kikkel megüzente Rajnaldnak, bocsássa szabadon a karaván túlélőit. Rajnald meg sem hallgatta őket, így a követek Jeruzsálembe mentek Guidó királyhoz, aki azonban szintén nem tett eleget a kérésnek. A keresztény királyságok és Szaladin között kötött fegyverszünet ezennel érvényét veszítette. A szultán márciusában dzsihádra hívta az uralma alatt álló földek emírjeit, melynek fő céljául Jeruzsálem visszafoglalását tűzte ki (Ibn al-Aszír, 2010: 305; Maalouf, 2015: 315-316).

²⁶ Az egyszerűbb érthetőség kedvéért jobbnak láttam az ifjú Sirkú nevét „h” betű nélkül írni, aki nem összetévesztendő Szaladin nagybátyjával, aki szintén ezt a nevet viselte.

1187. március 13-án Szaladin elindult a sereggel Damaszkuszról Ras al-Má, majd Kerak felé, hogy megbüntesse Chatilloni Rajnaldot a békeszegése miatt, aki újabb támadást tervezett, ezúttal egy muszlim zarándokcsapat ellen, melynek tagja volt Szaladin unokaöccse, Muhammad ibn Ládzsín is. Szaladin egy hónappal később, április 26-án csapatai egy részével rajtütést szervezett Kerak ellen. Rajmund és tábora azonban a béke mellett tette le a voksát, ezért a gróf külön fegyverszünetet kötött Szaladinnal, amely saját és felesége, Eschiva grófnő területeit érintette a királyság északi határvidékén. Ezt a tettét a keresztes főurak árulásként rótták fel neki, ugyanakkor erre hivatkozva Szaladin kért és kapott átvonulási engedélyt egy kisebb (alighanem felderítői feladatokkal megbízott) seregének átvonulására Rajmund Tibériász környéki birtokán. A gróf beleegyezett azzal a feltétellel, hogy birtokát a katonák háborítatlanul hagyják. A templomosok és a johanniták azonban tudomást szereztek erről, és április 29-én nagyjából 130-150 lovag és 400 gyalogos (Nicolle, 1993: 59) meg is indult a muszlim átvonulás megakadályozására. A keresztények két fővezére Roger de Moulins johannita nagymester és Gérard de Ridefort templomos nagymester volt. A muszlim sereg becslült létszámadatai széles spektrumon mozognak: a lélekszám 700 és 7000 fő közé tehető (Nicolle, 1993: 59), Ibn al-Aszír viszont 12000 fős seregről beszél, vezetőjük Szaladin egyik legkiválóbb hadvezére, Muzaffar ad-Dín Gökböri volt. A nagyfokú túlerő ellenére a keresztények május elsején támadást indítottak Cresson mellett, azonban a lovagrendiek seregét megsemmisítették. De Moulins nagymester maga is elesett, Ridefort pedig egyike volt azon keveseknek, akik el tudtak menekülni a csatából. Mindez természetesen óriásit ártott Rajmund megítélésének, akinek ugyan megbocsátottak, de a seregét közvetlenül a király irányítása alá rendelték (Ibn al-Aszír, 2010: 319; Edbury, 2007: 242-253; Maalouf, 2015: 316-318; Lyons & Jackson, 1982: 242-253).

1187. júniusában Szaladin döntő csatára készülődött. Tudta jól, hogyha őszig vár, az időjárás kedvezőtlenre fordulhat, ami az ő győzelmi esélyeit gyengítette volna. A háború több fronton is zajlott: Taki ad-Dín embereivel fosztogatni kezdett az Antiókhiai Fejedelemség területén, ami azt a célt szolgálhatta, hogy a jeruzsálemieknek ne küldhessenek erősítést. A terv bejött, sikerült is Boemunddal tíz napra békét kötnie Taki ad-Dínnek, aki így seregét átcsoportosíthatta nagybátyjához, összegyűjtve csapatait Aleppó és térségében (Mardín, Szindzsár, Niszibín, Ámid, Irbil, Dijár Bakr). A sereg létszámát al-Iszfaháni és Ibn al-Aszír is 12000 lovasra becsülte, illetve meg nem határozott létszámú önkéntesről is szó esett. A genovai Caffaro-krónikában 60000 főről esik említés, de a történészek abban egyetértenek, hogy ez egy eltúlzott számadat (Hall & Phillips, 2013: 183-187; Tyerman, 2006: 341-374). A leginkább elfogadott becslések szerint a haderő létszáma legalább 30000 főt tett ki, illetve Szaladin 3:2 arányú erőfölényben támadott a keresztesek területei ellen. Ha ezt az arányt követjük, akkor a Libellusban írott 18000 főnyi gyalogos és 1200 főnyi lovag becslését akár el is fogadhatjuk a keresztes haderő lélekszámát tekintve (Libellus, 2019: 135).²⁷ Szaladin utasítást adott a támadásra, ám sokan tanácsadói közül sem voltak egyöntetűen azon a véleményen, hogy eljött ennek az ideje (Ibn Shaddad, 2007: 54; Lyons & Jackson, 1982: 242-253).

Szaladin és serege június 26-án indult el al-Ashtarából. A jobb szárnyat Taki ad-Dín vezette, Keukburí a balt, míg a centrumban Szaladin vonult. Szaladin ugyanahhoz a taktikához nyúlt, amit az 1182-es és 1183-as támadásai alatt is használt. Ismét a Jordán-mentén haladt, illetve újfent Bajszánt támadta meg. Válaszul a frankok szintén a taktikájuknak számító védekezést választották, Szaffúriában gyülekeztek, amely vízforrásánál a seregnek elegendő vizet tudtak biztosítani. A hónap végén al-Afdal parancsnokának emberei is megérkeztek a Tibériász-tó partjára, így a szultán ostrom alá vette Tibériászt: a várost viszonylag hamar elfoglalta, a fellegrvár azonban tartotta magát. Szaladin taktikájának az események ilyenképp történő alakulása pont megfelelt: aligha akarta elfoglalni a várat, hiszen így, mint ostromló az ő kezében volt az irányítás és a csata helyének megválasztása is. A muszlimok egészen a Hattín nevű falu magaslatig nyomultak előre, így egyszerre nyomás gyakorolva Szaffúriára és Tibériászra is (hiszen mindkét település igen hamar megközelíthető volt onnan) (Ibn Shaddad, 2007: 54; Maalouf, 2015: 319.; Libellus, 2019: 135; Lyons & Jackson, 1982: 255-266).

A szultán serege már a vizesárkon túli támadásra készülődött, amikor Szaladin megtudta, hogy a keresztesek elindultak szaffúriai bázisukról. A keresztények felderítőit szándékosan szabadon hagyták ténykedni, mert a

²⁷ Ugyanakkor a lábjegyzet jelzi, hogy más források, mint Colbert-Fontainebleau-i Eraklész 1200 lovasról és 7000 főnyi más típusú egységről, míg Lyoni Eraklész pedig 1200 lovagról és 30000 másmilyen egységről beszél.

muszlimok taktikája épp arra épült, hogy kimozdítsák az ellenségeiket az ivóvízük mellől. A csata előestéjéről másként vélekednek a keresztény és muszlim források. A keresztény írók tollából egy gyenge akaratú király rossz haditervének drámája rajzolódik ki előttünk, addig a muszlimok – a drámai rész kihagyásával igyekeznek a vitákat és a pártharcokat bemutatni. Előbbiek leírásait az egyoldalúság miatt (függően attól, hogy éppen kinek a pártját fogta a történet elbeszélője), utóbbiakét pedig a jó eséllyel csak odaképzelt és soha el nem hangzott dialógusok okán kell kritika alá venni. Tripoliszi Rajmund viselkedését is ellentétesen írják le az egyes szerzők. Ibn al-Aszír azt írja Rajmund csata előtti magatartásáról, hogy ő nem tanácsolta a kereszteseknek a csatavállalást Szaladinnal, hiszen ez volt a legnagyobb muszlim sereg, ami valaha megtámadta a királyságot. Rajmund szerint az lett volna a célszerű, ha Tibériászt hagyják elesni, annak elfoglalásával pedig Szaladin és emberei is megelégedtek volna (ez utóbbi kijelentés erősen vitatható). Ezen felvetésére Chatilloni Rajnald azzal vádolta meg, hogy összejátszik a muszlimokkal. Al-Iszfaháni azonban másképpen írta meg a történetet – egyébként ez cseng egybe a III. Orbán pápának írott levélben foglaltakkal –, szerinte éppen Rajmund és fiai sürgették a leginkább a királyt arra, hogy mentse meg a feleségét és a gyermekek anyját a muszlimoktól. A Lyons és Malcolm-féle tanulmány szerint az indulásra felhívó parancs kiadását nem lehet egyértelműen Guidó kizárólagos bűneként beállítani, hiszen minden bizonnyal óriási nyomás nehezedett rá a döntés meghozatalában. Ugyanakkor be kell látnunk azt is, hogyha Guidó hagyja, hogy Tibériász elessen, akkor Szaladin alárendelődt volna a keresztesek akaratának, hiszen a keresztény tábor közel volt és akár a várba is beszoríthatták volna Szaladin seregének egy részét (széttagolt sereget vezetni pedig nehezebb, mint nyílt terepen, alakzatban csatát vezetni). A tisztánlátás feladata tehát éppen emiatt korántsem egyszerű, ám akárhogy is történt: a frankok július 3-án megindultak Hattín felé (Ibn al-Aszír, 2010: 319; Libellus, 2019: 135; Lyons & Jackson, 1982: 255-266).

1187. július 3-án a keresztény sereg elindult Szaffúriából a – légvonalban – nagyjából 24 kilométerre lévő úticélja felé. A sereg hármass felállásban, oszlopokban indult útnak: az elővédet Tripoliszi Rajmund, az utóvédet Ibelini Balián, a centrumot pedig Guidó király vezette. Szaladin a hajnali imájánál értesült a keresztények elindulásáról, ő ekkor még 10 kilométernyire volt a seregtől, ami az ő megérkezéséig a parancsra várva állt. Szaladin azonban a viszonylagos távolság ellenére is folyamatosan kapcsolatban állt felderítőivel, akik folyamatosan jelentették a keresztények mozgását. A keresztesek fő célja a vízkészlet biztosítása volt, ezért muszáj volt eljutniuk Hattínig. A Turán-forrásnál megittatták lovaikat, ahol akár védekező pozíciót is felvehettek volna a keresztesek, azonban a tovább vonulás mellett döntöttek. A döntést talán az indokolta, hogy a korábbi csatákból kiindulva tudhatták, Szaladin sosem támadott volna úgy, hogy a keresztesek erős védelmi állásban vannak. Azonban, ha tartani akarták magukat az eredeti tervhez – nevezetesen Tibériász felszabadításához –, muszáj volt előrenyomulni (Libellus, 2019: 135; Lyons & Jackson, 1982: 255-266).

A muszlimok a Hattín *falu mellett lévő „Hattín szarvainak”* nevezett két magaslat közötti síkságon állították fel hadrendjüket, a Tibériász-tótól északra és északkeletre a Golán-fennsíktól. Tripoliszi Rajmund megpróbálta Hattín felé vezetni a rábízott seregrészt, de az alakzat tartása miatt a próbálkozás nem volt sikeres, így a megérkező keresztes sereg letáborozott. A kialakult helyzetben az éjszakát ivóvíz nélkül voltak kénytelenek eltölteni, farkasszemet nézve az ellenséggel. Az éj leple alatt azonban Szaladin nem tétlenkedett: a muszlim oldalszárnyak Taki al-Dín és Gökböri vezetésével megindították átkaroló hadmozdulatukat. A manőver célja az volt, hogy megakadályozzák a keresztesek kitörését, ezzel pedig ivóvízhez jutásukat. Ez utóbbi tényezőben keresendő Szaladin egyik, talán legnagyobb helyzeti előnye. Serege mögött óriási vízutánpótlás volt, hiszen a Tibériász-tó²⁸ mögöttük terült el. A szultán leellenőrizte és szükség esetén újraszervezte seregének egységeit és 400 tárnnyi nyílvesszőcsomagot osztatott szét íjászai között. A pontos és gyorsan tüzelő íjászok a sereg egyik fő csapásmérő erejének számítottak. A frank lovagok körében ebben az időszakban még nem volt (legalábbis széles körben) elterjedve a lópáncél használata, így a lovaik löfegyverrel könnyen sebezhetőek voltak (Libellus, 2019: 135; Lyons & Jackson, 1982: 255-266).

A csata július 4-én, pénteken vette kezdetét, amikor a muszlimok előcsatározó egységei akcióba lendültek.

²⁸ A Tibériász-tó a mai Izraelben található legnagyobb édesvizű tó. Más nevei: Kinneret-tó, Galileai-tenger, a Bibliában pedig Genezáreti-tó néven hivatkoznak rá. A part menti települések Jézus életének egyik fő helyszínei voltak. További adatokért lásd: <https://web.archive.org/web/20080526100058/http://www.ilcc.or.jp/database/asi/dasi09.html>, illetve <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1471>

Ibn Shaddad megjegyzi, hogy a szultán ezt jó ómennek tekintette, szerette a pénteki csatákat, mert hitt abban, hogy „az imák ezen a napon nagyobb eséllyel hallgattatnak meg” (Ibn Shaddad, 2007: 72).²⁹ Szaladin a fősereggel azonban nem indult el, ugyanis arra várt, hogy Guidó mit reagál erre, merre fog elindulni. A frankok számára komoly gondot okozott, hogy a gyalogságuk megtagadta a király támadási parancsát és felmentek egy magaslatra. Ez alighanem később történhetett, az arab források szerint a csata kezdetén a gyalogság egységben volt a főerővel, pajzsokkal próbálták védeni a lovasságot. A muszlimok azonban váratlanul felgyújtották a csatamező szélét, a szél pedig a keresztések felé fújta a füstöt, illetve a tűz is feléjük terjedt. A csatából nem sokkal annak kezdete után Tripoliszi Rajmund³⁰, Szidóni Rajnald és Ibelini Balián megtámadta Taki al-Dín által vezetett, éppen támadásba lendülő jobbszárnyat. Erről a cselekedetről megoszlanak a fennmaradt beszámolók véleményei. A muszlim sereg Ibn al-Aszír szerint szétnyílt előttük és elmenekültek a csatából, azonban fontos megjegyezni, hogy így is folyamatosan nyílzápor alatt tartották a seregrészt (Ibn al-Aszír, 2010: 322-324; Hall & Phillips, 2013: 236; Edbury, 2007: 242-253; Ibn Shaddad, 2007: 72-74; Libellus, 2019: 135; Lyons & Jackson, 1982: 255-266; Maalouf, 2015: 320-322). Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a muszlim sereg eme reakciójában nem feltétlenül kell az árulás magvait keresnünk. A hadászat szerint az egy pontban koncentrált támadások elől nem volt ritka a hasonló kitérés³¹, hiszen az ilyenfajta összehangoltság során a támadó fél kerülhetett túlerőbe.

A frankok ezek után is kitartottak, igyekeztek alakzatukat megtartani, ám egyre inkább a muszlimok akarata kezdett érvényesülni. Nemsokára a gyűrű immár teljesen bezárult a keresztések körül, akik ezután megpróbálták a Hattín melletti magaslaton új pozíciót felvenni. Ibn al-Aszír szerint ekkor történt az Igaz Kereszt elvesztése is, melyről a következőképp tudósít bennünket: „A muszlimok megszerezték a nagykeresztjüket, amelyet ők [– a frankok – H.Z.] az Igaz Keresztnek neveznek, mondván a kereszt faszerkezetének egy részét is tartalmazza, amelyen Messiást (béke legyen vele) megfeszítették (Ibn al-Aszír, 2010: 322).”³²

A harc ezután egyre inkább a muszlimoknak kedvező módon kezdett alakulni. A megmaradt, magaslatra menekült keresztések új harcállásában a nyugati beszámolók három sátorról, míg a muszlimok csak a király vörös sátráról és annak nagyjából 150 harcosáról (Ibn al-Aszír, 2010: 322) tesznek említést. A keresztény haderő ezután lassan, de biztosan felmorzsolódott a túlerőben. Ugyanakkor nem szabad azt hinni, hogy a csata eleve veszve volt. Az ütközetről fennmaradt leírások szerint az erőviszonyok egyenlőtlensége önmagában még nem tette reménytelenné a keresztények számára a győzelmet. Ibn al-Aszír leírásai szerint több támadási hullámot is indítottak, ugyanakkor az Igaz Kereszt elvesztése után harci moráljuk lecsökkent. Szaladin fiának, al-Malik al-Afdalnak a leírásából kiderül az is, hogy egy-egy rohammal olykor vissza is szorították a muszlimokat kezdeti állásaikba (Lyons & Jackson, 1982: 255-266).

A csata utáni eseményekről, köztük a Guidó királlyal és Chatilloni Rajnaldal történetekről a Caffaro-krónikában olvasható genovaiak levele III. Orbán pápához, Imád ad-Dín al-Aszfaháni, Ibn Shaddad és Ibn al-Aszír leírásai, valamint Szaladin bagdadi kalifának írott levele adnak összefoglalást. Az öt forrás nagyjából azonos módon leírja, ahogy a szultán Rajnald fejére olvasta a bűneit, ugyanakkor Guidóval kegyesen bánt, még vízzel is megkínálta a királyt. Guidó azonban nem bízva a víz tisztaságában, Rajnaldnak adta át a kelyhet. Muszlim hagyomány szerint akit étellel-itallal megkínálnak, azt kötelesség vendégül látni (csata utáni helyzetben ez úgy értendő, hogy meghagyni az életét). Szaladinnak viszont ezt esze ágában sem volt megtenni, hiszen akkor meg kellett volna hagynia ellenfele életét. Ennek elkerülése végett a szultán ott helyben lefejezte Rajnaldot, valóra váltva ezzel esküjét. A foglyok többségének életét azonban a csata után megkímélte, legalábbis alkalmat kínált a kiváltásukra. A templomosok és a johanniták esetében azonban ez nem volt érvényes: ugyan felajánlották nekik, hogy az iszlámra való áttérésükkel megmenthetik életüket, azonban ezzel a lehetőséggel csak nagyon kevesen éltek (al-Iszfaháni szerint azonban akik igen, azokból „jó muszlimok lettek” [Lyons & Jackson,

²⁹ Fordította: Holecska Zoltán

³⁰ A *Libellusban* arról írnak, hogy Rajmund már előző este, a sátorállítás előtt elmenekült, azonban a legtöbb forrás abban ért egyet, hogy részt vett a csatában, és ezen a ponton döntött a menekülés mellett.

³¹ Például az 1241-es muhi csatában IV. Béla király és kísérete is hasonlóképpen jutott ki a körülrzárt székérvárból. Lásd továbbá: Borosy, 2003.

³² Fordította: Holecska Zoltán

1982: 265]33). Az őket foglyul ejtőknek Szaladin katonánként 50 dinárt ajánlott. A johannita és templomos lovagok kivégzésének oka abban keresendő, hogy a keresztések legképzettebb és legfanatikusabb harcosai voltak ők, Ibn al-Aszír szerint Szaladin „meg akarta szabadítani a muszlimokat a gonoszáguktól (...)”, így a szultánnak nem állt érdekében felajánlani a kiváltás lehetőségét számukra. Az elfogott templomosok közül csak de Ridefort nagymestert hagyták életben, bízva abban, hogy a személye a későbbiekben hasznos lehet (Ibn al-Aszír, 2010: 324;34 Hall & Phillips, 2013: 236; Ibn Shaddad, 2007: 38-79; Lyons & Jackson, 1982: 255-266; Maalouf, 2015: 323-325).

Szaladin becslése szerint a serege 40000 embert ölt meg és 3000 foglyot ejtettek, azonban ezek a számok (legalábbis a megölt emberek tekintetében) alighanem túlzóak, hiszen a csata előtti leírásban is említettük, hogy a keresztések nagyjából 20000-en lehettek. A források becslései változatosak, nehéz felmérni az elesettek pontos számát. Ibn al-Aszír adja talán a legpontosabb összegzést: „Látva a halottakat, nem gondolnád, hogy bárki is életben maradt, látva a foglyok létszámát, nem gondolnád, hogy bárkit is megöltek volna” (Ibn al-Aszír, 2010: 323).³⁵ Annyi minden esetre kijelenthető, hogy a keresztések seregének oroszlánrésze vagy a harcmezőn maradt, vagy fogságba esett. Meghaltak többek között Akkon és Lüdda püspökei és V. Vilmos montferrati márkis. A muszlimok veszteségei jóval enyhébbek voltak, nagyrészt az íjászok közül és a gyalogságukból estek el a legtöbben. Északon Tripoliban és Antiókhiaiban maradt még számottevő frank haderő, de a jelen helyzetben a muszlimoknak nem kellett érdemi ellenállásra számítaniuk a keresztények részéről (Ibn Shaddad, 2007: 38-79; Libellus, 2019: 135; Lyons & Jackson, 1982: 255-266; Maalouf, 2015: 323-325; France, 2015: 120).

Szaladin köszönetet mondott emíreinek a csata után, majd a csata másnapján Tíberiasz vára is megadta magát, garantálva a grófnő és kíséretének szabad elvonulását. A hattíni csatában elfogott frankokat a szultán Damaszkuszba küldette, ahol Abú Sába leírása szerint a rabszolgák ára le is esett 3 dinárra, az egyiket például a saját szemével látta, ahogy egy pár cipőért cserélték el (Lyons & Jackson, 1982: 265; Libellus, 2019: 135). Szaladin és serege a frankok szaffúriai főhadiszállását elhagyatottan találták meg, azonban teli raktárainak nagy hasznát vették a későbbiekben. Ezután a szultáni seregek egy sor keresztény erődot elfoglaltak: először az Akkon-környéki Nabluszt, Haifát, Caesareát és Názáretet. Július 9-én pedig maga a város is megadta magát, ahol (ugyan nagyobb helyőrség fogadta a muszlimokat, mint elsőre gondolták volna) később Ibn Shaddad szerint 4000 muszlim foglyot szabadítottak ki. Szaladin a seregét felosztotta és annak jó részét emírei és rokonai irányítására bízta (Akkont például al-Afdal kapta meg). Al-Ádil ekkoriban indult meg Egyiptomból, hogy délnyugati irányból támadja a frank területeket, elsőként pedig Madzsar Jabát fosztották ki. Jaffában különösen nagy ellenállást tapasztalt, annak elfoglalása után a lakosság döntő többségét eladták rabszolgának (maga Ibn al-Aszír is vásárolt egy fogolyt a leírásai szerint). Türosz ostroma ekkor még elmaradt: Ibn Shaddad szerint „a partvidék összes megmaradt frankja” (Lyons & Jackson, 1982: 271)³⁶ itt volt, vezetőjükké pedig Montferrati Konrád, egy itáliai nemesember lépett, aki a későbbiekben megszervezte a város védelmét. Türosz megrohamozásának elhalasztása hadászatiilag nagy hibának bizonyult, hiszen a későbbiekben óriási számú menekült állt rendelkezésre a város megvédéséhez, ám ekkor jóformán még csak maroknyi ember védte. Július végére Taki al-Dín és Szaladin elfoglalta Tíbnint és Szidónt, ezután a szultán pedig nekilátott Bejrút ostromához. Itt heves ellenállásba ütközött, a frankok az erődtől ki-kitörve is felvették a harcot al-Iszfaháni szerint (aki ekkoriban betegség miatt nem volt jelen két hónapig, így csak hallomásokra tudott támaszkodni). Ibn al-Aszír szerint a védők veszét az okozta, hogy elterjedt egy álhír, miszerint a muszlimok másik irányból fognak támadni, ezután pedig a védők egysége megbomlott. A város augusztus 6-ra Jubajllal egyetemben megadási alku során gazdát cserélt. Szaladin csapatai sikerrel foglalták el a következő napokban Ramlát, Junát és Darum várát is. Augusztus 23-án Szaladin ostrom alá vette Aszkalont, ahol Szaladin ajánlatot tett a rabságában lévő Guidónak és de Ridefort nagymesternek, hogy az erőd megadásáért cserébe visszanyerhetik szabadságukat. Ibn al-Aszír szerint ők meg is próbálták rábeszélni erre a város vezetőit, akik gyávának nevezték őket, így Szaladin kénytelen volt fokozni az ostromot. Szeptember 5-én így elesett Aszkalon (szintén végül alku árán), utána pedig

³³ Fordította: Holecska Zoltán

³⁴ Fordította: Holecska Zoltán

³⁵ Fordította: Holecska Zoltán

³⁶ Fordította: Holecska Zoltán

Gázát is elfoglalták a muzulmánok. Több, Aszkalon-környéki erőd és város követte őket a sorban: ilyen volt Ramla, Jubná, Betlehem, Bajt Dzsibríl és Latrun. Szaladin kiküldte Lu'Lu tengernagyot az egyiptomi flottával, hogy megnehezítse a frankok tengeri utánpótlását, ő maga pedig elindult Jeruzsálem felé. Al-Ádil egy levelében úgy emlékezett vissza, hogy Szaladin az ő sürgetésére vonult fel a Szent Város ellen, a település másképp a frankok kezén maradt volna. A levélben a szultán testvére szót ejtett Szaladin gyomorbántalmairól is, amelyek elhatalmasodni látszottak rajta. A Jeruzsálem elfoglalásának dicsőségét magának tulajdonító al-Ádil állítása azonban egyértelműen túlzó állítás, hiszen Szaladin tudhatta, hogy a Szent Város körüli területek biztosítása stratégiai elengedhetetlenek az ostrom megkezdéséhez. A gyomorpanaszok fokozódása és ezzel együtt Szaladin egészségének romlása azonban megalapozott félelem volt. Az "egység atyjának" halála esetén az egymással viszálykodó emírek és hercegek aligha lettek volna képesek sikerre vinni a nagy vállalkozást. Ezután Szaladin üzenetet küldött a jeruzsálemieknek, melyben a város átadására kérte őket, mire a keresztények közölték: semmiképp sem hajlandók ezt megtenni (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Ibn Shaddad, 2007: 38-79; Libellus, 2019: 135; Lyons & Jackson, 1982: 267-283; Maalouf, 2015: 326-329).

Jeruzsálem védőjéül a frankok az ostrom során bejutott Ibelini Baliánt nevezték ki, akiről úgy írt Ibn al-Aszír, hogy „olyan nagy úr a frandzsoknál, mintha éppenséggel király volna” (Maalouf, 2015: 329).³⁷ Baliánt maga Szaladin engedte be a városba, hogy kihozhassa feleségét, azonban a város előljárói meggyőzték, maradjon ott és vezesse a helyőrséget. A szultán nem örült az események eme fordulatainak, de felmentette a bárót a neki tett esküje alól, miszerint csak a feleségét menekíti ki. A források már-már mesészerű jólelkűségről tesznek tanúbizonyságot, amikor azt írják, Szaladin még testőrséget is adott Balián felesége mellé, akik Türoszba kísérték őt. Ha ez így is történt, alighanem azért lehetett, mert Baliánnak nagyon kevés esélye volt arra, hogy megvédje a várost. Tovább nehezítette a báró dolgát, hogy a városban élő ortodoxok is inkább Szaladin oldalán álltak. Akárcsak a jakobiták, ők is Juszúf Batittal, Szaladin főtanácsadójával tartották a kapcsolatot. Előbbiek lehetőségként felvetették azt is, hogy erős keresztény ellenállás esetén készek kinyitni a város kapuit is (Maalouf, 2015: 329-331).

1187. szeptember 20-án bezárult az ostromgyűrű Jeruzsálem körül. Szaladin először a város nyugati, majd északi oldalra költöztette főhadiszállását. Innentől egy rövid és a keresztények számára kilátástalannak ígérkező harc vette kezdetét. A muszlimok azonban – mint arról Ibn al-Aszírtól értesülünk – szintén küzdöttek nehézségekkel. A város ostroma előtt közvetlenül a felderítésre küldött egyik emír meghalt, ráadásul megérkezve sokkal több embert láttak a városfalakon, mint azt előre vártak volna. Az ostrom kezdete előtt öt nap csak azzal ment el, hogy megtalálják a megfelelő pontot az egész vállalkozás megkezdéséhez. Végül is a damaszkuszi kapu környékére esett a választás a város északi (Ibn al-Aszír szerint déli, ez persze pontatlan) oldalán. A muszlim szerzők superlatívuszokban beszélnek, a leghősiesebb harcnak állítják be mind a keresztények, mind a muszlimok erőfeszítéseit és elszántságát a végső győzelemért. Izz al-Dín Íszá ibn Málík, a muszlimok egyik tisztelt emíre is meghalt a harcokban, halála pedig Ibn al-Aszír szerint annyira feldühítette a muszlimokat, hogy ezzel a plusz erővel sikerült a frankokat beszorítani a városon belülré, melynek köszönhetően nekiállhattak a városfalak aláaknázásának is. Az ostrom során a kőhajítógépek kitaró munkájának eredményeképpen szeptember 29-én sikerült rést ütni a városfalon, hasonló ponton, ahol 1099-ben a keresztieseknek is sikerült behatolniuk. A megnövekedett nyomás miatt a keresztiesek harci kedve is lecsökkent. A Libellusban olyat is olvashatunk, hogy 50 embernek 5000 bizantiumot is hajlandóak lettek volna a parancsnokok fizetni, ha elvállalták volna a leginkább kritikus falszakaszokon való harcot, jelentkező azonban mégsem akadt (az átlagbér ekkor 2 bizantium volt fejenként) (Libellus, 2019: 135). A hadihelyzet romlása miatt Balián találkozót kért Szaladintól, aki eleinte a kérést is visszautasította, hogy fogadja, mondván a város az ostrom előtti alkuját elutasította, Ibn al-Aszír szerint kijelentve hogy „ugyanúgy fogok bánni veletek, ahogy ti tettetek a város lakóival 491-ben (...)” (Ibn al-Aszír, 2010: 332).³⁸ Balián és köre pedig pontosan ettől tartott, szerette volna elkerülni a hasonló vérfürdőt. Ibn Shaddad a találkozóról úgy ír, hogy „Az ellenség belátta, hogy

³⁷ Fordította: V. Tóth László

³⁸ A kiadás lábjegyzete megjegyzi, hogy Ibn al-Aszír számítása téves, hiszen Jeruzsálem a muszlim időszámítás szerint 492-ben esett el, ugyanis a keresztény időszámítás szerinti 1099-es évszám annak feleltethető meg. Fordította: Holeczka Zoltán

pozíciói védhetetlenek és minden jel arra mutatott, hogy a mi igaz hitünk legyőzi a[z általuk követett] hamisat” (Ibn Shaddad, 2007: 77).³⁹ Szaladin csak a feltétel nélküli megadást volt hajlandó elfogadni, Balián pedig legalább a szabad elvonulást akarta elérni. Számos forrás (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Ibn Shaddad, 2007: 38-79). egybehangzóan bizonyítja, hogy Balián szenvedélyes hangvételű beszédet mondott Szaladinnak arról, hogyha emberei azt látják, hogy nincs esély az életben maradásra, akkor elpusztítanak mindent és mindenkit a városban, ideértve a szent helyeket, nőket, gyerekeket és a muszlim foglyokat (akikből ekkoriban már 5000 főnyi volt). Szaladin ezután konzultált az embereivel, akik egyetértettek abban, hogy jobb, ha a keresztények feltételeit elfogadják, mert beláthatatlan következményei lennének azok visszautasításának. Így a szultán is engedékenyebbnek bizonyult: tanácsadói javaslatára váltságdíjakat határoztak meg. 10 türoszi dinár volt a férfiak (a Libellus szerint minden 7 év feletti fiúgyermek már ebbe a kategóriába esett) (Libellus, 2019: 135), 5 a nők, 1 pedig a gyermekek váltságdíja. E magas összegeket azonban csak a tehetősebbek tudták megfizetni, így Balián kialakította, hogy 7000 főnyi szegényt megválthasson 30.000 dinárért. Al-Ádil, Szaladin öccse 1000 ember váltságdíj nélküli szabadon bocsátását kérte bátyjától, aki ennek a kérésnek eleget is tett. A váltságdíjak begyűjtése azonban nem ment gördülékenyen: hiába állítatott minden kapuhoz egyet az emíreik közül, hogy ellenőrizték a váltságdíjakat, így is rengeteg volt a túlkapás, illetve azon egymás között osztották szét a befolyt összegeket. Ibn al-Aszír szerint annyi pénz elfolyt a kezeik között, hogy 60.000 embert is ki lehetett volna váltani belőle. Két emír azt állította, hogy azért tartották meg többek (500 illetve 1000 fő) váltságdíját, mert némelyik paraszt az ő földjeikről menekült el ide, ám a hasonló történetek igen gyakoriak voltak a szerző szerint. Ehhez hasonló túlkapás volt az is, amikor frankokat öltöztettek be muszlim egyenruhába, majd a városból kiérve zsebre tették a tőlük kapott megemelt váltságdíjat. Ezen „praktikáknak” köszönhetően Szaladin kincstárába alig folyt be pénz, kincstárnokai ezért azt javasolták, legalább a tehetősebbek váltságdíját emelje meg. Ibn Shaddad szerint a szultán ezt azért nem tette meg, mert szerette volna magát jó színben feltüntetni. Még a jeruzsálemi pátriárka is 10 dinárért szabadult, pedig ennek az értéknek a sokszorosát vitte magával. A foglyoknak november 10. és 11. között járt le 40 napos fizetési határidő, ám közel 7000 férfi és 8000 nő nem tudott fizetni al-Iszfháni szerint, ők pedig rabszolgasorsra jutottak (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Ibn Shaddad, 2007: 38-79; Lyons & Jackson, 1982: 267-283; Libellus, 2019: 135; Maalouf, 2015: 331-336).

1187. október másodikán (ugyancsak a szultán által kedvelt pénteki napon) Szaladin bevonult a Szent Városba. Az időpont szimbolikus jelentőségű: Mohamed próféta mennybemenetele előestéjének az ünnepe is ekkorra esik. Szaladin az ellenkezőjét tette, mint a keresztések 1099-ben, ugyanis sem mészárlás, sem fosztogatás, sem rombolás nem követte érkezésüket. A muszlim szent helyek felszentelése és helyreállításának része volt, hogy Szaladin megkérte mestereit, hozassák el Aleppóból a Núr ad-Dín által készíttetett pulpistust és állítsák helyre, amely alighanem azt hivatott jelképezni, hogy az elődje által megkezdett munkát így szimbolikusan is befejezte. Ibn al-Aszír kiemeli, hogy Jeruzsálem elfoglalása senki másnak nem sikerült Umar ibn al-Khattábon, az iszlám második kalifáján kívül (634-644) – egészen mostanáig. Október 9-re hivatalos, muszlim szertartást hívtak össze az al-Aksza mecsetben a damaszkuszi kádi, Muhí ad-Dín ibn al-Zakí vezetésével, amelyre korábban csaknem száz évre visszamenőleg nem volt példa (Ibn al-Aszír, 2010: 164-335; Ibn Shaddad, 2007: 38-79; Maalouf, 2015: 333-336).

Szaladin a város visszaszerzése után – hiába uralt immár hatalmas területeket⁴⁰ – közvetlenül is sok kritikát kapott. Sokan következetlennek tartották őt, Ibn al-Aszír azzal vádolja, hogy voltaképpen ő maga szervezte meg Türosz városának védelmét azzal, hogy a keresztény városok eleste után szabad elvonulást biztosított rengeteg foglyul ejtett katonának is. Ez valóban igaz, Türoszban a keresztések egyik legerősebb hídfőállása alakult meg a kezükön maradt erődjeik és városaik közül. A másik, nem is annyira kritika, hanem inkább bizonytalanság pedig a kortársak körében az volt, hogy a nyugatiak aligha fogják olyan könnyedén elfogadni a számukra is szent város elvesztésének tényét. A szultán azonban ekkor még nem aggódott az esetleges új frank hadjárat miatt, ugyanakkor a keresztény egységek a hattíni csatavesztés első híreire nyomban megindultak a

³⁹ Fordította: Holeczka Zoltán

⁴⁰ A Szaladin uralma alatt álló területekről lásd a következő linken található térképet: https://en.wikipedia.org/wiki/Ayyubid_dynasty#/media/File:Ayyubid_Sultanate_1193_AD.jpg (letöltés dátuma: 2023. 04. 17. 14:41)

Szentföld felé – gondolhatunk akár II. (Jó) Vilmos szicíliai királyra, aki 300 lovagot indított útnak keletre. Szaladinnak azonban egy ennél jóval nagyobb kihívással kellett az elkövetkezőkben megküzdnie Jeruzsálem megtartásáért, hiszen az új évtized hajnalán megérkeztek a Szentföldre a francia és az angol király messzi királyságaikból. II. Fülöp (Ágost) (1180-1223) és I. (Oroszlánszívű) Richárd (1189-1199) komoly próbatétel elé állította a muszlim uralkodót, mely hadműveletre a harmadik nagy keresztes hadjáratként emlékezik a történetírás (Maalouf, 2015: 339-344; Runciman, 1999: 655).

Utóbbi téma már nem tartozik vizsgálódásom tárgyához, részletes feltárása és elemzése egy másik, hasonlóképp terjedelmes tanulmányt töltene meg. A hadjáratról és eredményeiről röviden annyit érdemes megjegyezni, hogy Oroszlánszívű Richárd kétéves szentföldi ott-tartózkodása alatt kevésbé tudta feledtetni a frankok hattúni kudarcát. Szaladin hódításait mérsékelni ugyan kisebb mértékben sikerült egyes erődök és városok ismételt elfoglalásával, de a keresztes államok a régi fényüket 1187 után már soha többé nem nyerték vissza. Szaladin 1193-ban bekövetkezett halálakor nehéz örökséget hagyott utódaira, akik nem voltak képesek apjuk nyomdokaiba lépni: a keresztes államok még majdnem száz évig – ha évtizedről évtizedre apróbb területeken is – fennmaradtak. A keresztes eszme Nyugat-Európában is egyre inkább háttérbe szorult, a következő, 1202-1204 között lezajlott hadjárat például már el sem jutott a Szentföldre, Jeruzsálemet pedig csak rövid, tizenöt évig tartó időintervallumban sikerült tárgyalások útján visszaszerezni II. Frigyes német-római császárnak 1229-ben (Erdődi, 1986: 167-208). A muszlimok helyzetét tovább nehezítette a XIII. század második felében egyre erőteljesebben jelentkező mongol invázió is, amely akár lehetőséget is adhatott volna a keresztényeknek a támadókkal való együttműködésre, ám ők ezzel képtelenek voltak élni, így sorsuk is eldöntött. A keresztes államok végső, mindent eldöntő vereségére 1291-ben, 98 évvel Szaladin halála után, Akkon elestével került sor.

Rövid áttekintésemet engedjék meg, hogy egy idézettel zárjam le.

„A sivatag homokjában hegyével lefelé el van temetve egy piramis: ez zárja magába az emberi nem igazságát. Az igazság mindaddig a homokban rejtezik, amíg valaki rá nem talál.”
/Hasszán ibn Ahmad al-Hamdani jemeni bölcs mondása, 945 k./ (Erdődi, 1986: 246)

Noha Szaladin szultán az európai embertől és a nyugati kultúrkörből oly távol álló személy, talán rejtélyességét és a megismerésére irányuló vágyat pontosan ez adja. A kereszténység ellensége, ugyanakkor a nyugati források is elismeréssel beszélnek haditetteiről és cselekedeteiről. Korábbi urának örököse ellen hadat viselő, mégis korábban régóta nem látott muszlim egységet megteremtő uralkodó, aki a mai napig hősként él a népe leszármazottjainak emlékezetében. Nézőpontok, vélemények, melyeket kötelességünk értő szándékkal revízió alá venni, hogy az évszázadok porától megtisztítva elhelyezhessük őket a közös emberi emlékezet építményében. Al-Hamdani tizedik századi muszlim bölcs talán ezekre az erőfeszítésekre gondolt, amit évszázadok óta tesz az emberiség saját múltja „piramisának” megismerése érdekében. Mostani szemlélődésünk is egy erre tett kísérlet, hogy a kockakövek „kötőanyagát”, az összefüggéseket jobban, objektivitásra törekvően megérthessük, hiszen azok csak így táruhnak fel előttünk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anjum, Tanvir. "Sufism in History and Its Relationship with Power". In: *Islamic Studies*, vol. 45, no. 2, 2006.
- ‘Azzām, ‘Abd al-Raḥmān. *Saladin*. 1st ed. Harlow, Eng. ; New York: Pearson Longman, 2009.
- Binysh, Betty. "Give me Three Good Reasons for a Muslim to end a crusade - Saladin and the Third Crusade". In: Nielsen, Torben Kjersgaard, and Kurt Villads Jensen. (eds.) *Legacies of the Crusades: Proceedings of the Ninth Conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East*, Odense, 27 June - 1 July 2016. Outremer 11. Turnhout: Brepols, 2021.
- Borosy András: *Történetírók a tatárjárásról*. Szerk.: Nagy Balázs. Budapest, Osiris, 2003.
- Brewer, Keagan, and James H. Kane. *The Conquest of the Holy Land by Ṣalāḥ Al-Dīn: A Critical Edition and Translation of the Anonymous Libellus de Expugnacione Terrae Sanctae per Saladinum*. Crusade Texts in Translation. London; New York, NY: Routledge/Taylor and Francis Group, 2019.
- Martin Hall, and Jonathan Phillips. *Caffaro, Genoa and the Twelfth-Century Crusades*. Crusade Texts in Translation, volume 26. Farnham, Surrey, England; Burlington, VT, USA: Ashgate, 2013.
- Edbury, Peter W. *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade*. Sources in Translation. Reprinted. Crusade Texts in Translation 1. Aldershot: Ashgate, 2007.
- Erdődy János. *Keresztes lobogók alatt*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986.
- Espósito, John. *The Oxford Dictionary of Islam*. Oxford University Press. 2003.
- France, John. *Hattin*. Great Battles Series. Oxford: Oxford University Press. 2015.
- Goldsworthy, Adrian. *In the Name of Rome: The Men Who Won the Roman Empire*. Yale University Press. 2016.
- Ibn-al-Aszīr, ‘Izz-ad-Dīn Abu-’l-Ḥasan ‘Alī. *The Chronicle of Ibn Al-Athīr for the Crusading Period from ‘al-Kāmil Fi’l-Ta’rīkh’ 2: The Years 541 - 589, 1146 - 1193: The Age of Nur al-Dīn and Saladin*. Crusade Texts in Translation 15. Aldershot: Ashgate, 2010.
- Ibn-Šaddād, Yūsuf Ibn-Rāfi‘, Donald S[idney]. Richards. *The Rare and Excellent History of Saladin or Al-Nawādir al-Sulṭāniyya Wa’l-Maḥāsin al-Yūsufiyya*. Reprinted. Crusade Texts in Translation 7. Aldershot: Ashgate, 2007.
- Lyons, Malcolm Cameron, and David Edward P. Jackson. *Saladin: The Politics of the Holy War*. University of Cambridge Oriental Publications 30. New York--Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1982.
- Maalouf, Amin. *A keresztes háborúk arab szemmel*. ford. V. Tóth László. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2015.
- Minorsky, Vladimir Fyodorovich. 'Prehistory of Saladin'. In *Studies in Caucasian History*, London, 1953.
- Nicolle, David (1993). *Hattin 1187: Saladin's greatest victory*. London: Osprey. 1993.
- Richards, Donald S[idney]. "A Consideration of Two Sources for the Life of Saladin". In: *Journal of Semitic Studies* 25, 1980.
- Richards, Donald S[idney]. "Emad al-Dīn Kateb Esfahani". In *Encyclopedia Iranica*., Vol. VIII. Fasc. 4, 1998.
- Rickard, J[ohn]. *Siege of Darum, Mid December 1170, August 27., 2013*.
http://www.historyofwar.org/articles/siege_darum_1170.html (letöltés dátuma: 2023.04.08. 13:24)
- Runciman, Steven, Sir. *A keresztes hadjáratok története*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999.
- Saleh, Marlis J. "al- ‘Āḍid li-Dīn Allāh". In Fleet, Kate; Krämer, Gudrun; Matringe, Denis; Nawas, John; Stewart, Devin J. (eds.). *Encyclopaedia of Islam*, THREE. Brill Online. 2009.
- Sayeed, Asma. "Hadith." *Encyclopedia Britannica*, March 21., 2023. <https://www.britannica.com/topic/Hadith>. (letöltés dátuma: 2023. 04. 03. 20:50)
- Sz. Jónás, Ilona (szerk.). *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. Osiris tankönyvek. Budapest: Osiris Kiadó, 1999.
- Szántó, Richárd (szerk.). *150 térképvázlat a középkori egyetemes történelem tanulmányozásához*. Szeged: JATEPress Kiadó, 2014.
- Tyerman, Christopher. *God's War: A New History of the Crusades*. London: Allen Lane, 2006.
- William [of Tyre]. *A History of Deeds Done beyond the Sea*. Records of Civilization--Sources and Studies, no. 35. New York: Octagon Books, 1976.

Internetes források:

- <https://en.wikipedia.org/wiki/Mithqal> (letöltés dátuma: 2023. 04. 11. 12:54)
- <https://web.archive.org/web/20080526100058/http://www.ilec.or.jp/database/asi/dasi09.html> (letöltés dátuma: 2023. 04. 15. 17:09)
- <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1471> (letöltés dátuma: 2023. 04. 15. 17:13)
- https://en.wikipedia.org/wiki/Ayyubid_dynasty#/media/File:Ayyubid_Sultanate_1193_AD.jpg (letöltés dátuma: 2023. 04. 17. 14:41)
- <https://erenow.net/postclassical/susanrenaissance/17.php> (letöltés dátuma: 2023. 04. 18. 11:13)
- <https://hu.pinterest.com/pin/466544842630339485/> (letöltés dátuma: 2023. 04. 29. 11:13)

Military commander and politician – Saladin's journey to Jerusalem

Zoltán Holecska

The person and military exploits of Saladin, or Saláh al-Dín Júszuf ibn Ajjúb (1174-1193), have been recorded by numerous authors in both the West and the East. During their nearly 100-year existence, Saladin undoubtedly proved to be the toughest opponent for the Crusader states, posing a serious challenge to Western knights. Sources portray him as a simple, humane ruler, and his name was spoken with respect even in Western Europe, despite the fact that he was one of Christianity's greatest enemies. He built a strong, powerful army, whose main characteristic was the use of fast-moving mounted archers. Under his rule, education and culture continued to flourish, and he was considered the fulfillment of Nur ad-Din's dream. Saladin undertook nothing less than to bring unity to the Islamic world and recapture the Holy City of Jerusalem. The people of his time viewed his state with a mixture of fear and amazement, but to this day, many questions surround him.

How did Saladin's career begin? Was he really an outstanding military commander and an amazing politician? What were the circumstances surrounding his rise to power? How real or voluntary was the unity that encompassed most of the Muslim emirs and princes around the Holy Land? Was he really as gracious to his enemies as he was to his friends? Was the Battle of Hattin really a lost cause for the Crusaders? In my lecture, I will seek answers to these questions.

Keywords: Saladin, Crusades, Muslims, Jerusalem, Holy Land

Why Texas? – The Reasons of German Immigration to Texas in the First Half of the 19th Century

Alex Berczeli-Nemcsényi*

* University of Szeged, Doctoral School of History, Modern Age Doctoral Program

Abstract

Till the late 1840s most immigrants arrived in the North American continent from the more advanced regions of Northern and Western Europe. Many came from the German territories and their number increased considerably from the 1830s. One of the most popular destinations for them was Texas. The inventions of the industrial revolution made it possible to cross the Atlantic Ocean more quickly and safely. This also facilitated a faster flow of information. Thus, the writings of the first half of the 19th century, which made Texas increasingly known in German territories, had a large impact. We know lots of letters, travel books, handbooks, diaries, and literary works, which were written about Texas. In my presentation at the 2nd Alajos Bálint International Conference, I examined the question how and why Texas could become so popular among German immigrants.

Keywords: migration, Texas, german-americans

Push and Pull Factors

The wave of immigration from Europe, specifically from German territories, was caused by the period's economic, social and political changes. At the turn of the 18th and 19th centuries, the agricultural sector was more prominent in the region, with attempts at its reform already taking place in certain German states at the end of the 18th century. For example, in Baden, laws aimed at transforming agriculture were introduced as early as 1783, but in other states, the process was only completed between 1810 and 1850 (Trebilcock, 1981: 33).⁴¹ In addition to the favourable transformation of legal regulations, the inventions of the industrial revolution also contributed to the boom in agricultural productivity in the German territories during the first half of the 19th century. However, high taxes after the Napoleonic Wars, the adverse weather conditions of 1816, and the harsh winters of 1825-1826 and 1829-1830 resulted in poor crops (Johnson, 2016: 286). Due to these circumstances, processing industries, such as the meat industry, were unable to meet the demands of the rapidly growing population, leading to recurring food shortages during this period (Trebilcock, 1981: 36).⁴² In addition, the industrial revolution also brought about significant changes. Not only was the structure of agricultural production transformed, but gradually the industrial sector also gained greater prominence. Due to food scarcity and the economy's structural transformation, it was primarily landless peasants and artisans who crossed the

⁴¹ For example, even in the process of the abolition of serfdom, discrepancies can be observed. The process began in the 1790s in some German states, resulting in the persistence of feudal conditions east of the Elbe, where a system of large estates developed. In contrast, in the western states of the German territories, smaller, self-sustaining economies emerged (Diedericks et al 1995: 221, Trebilcock 1981: 31, 36).

⁴² During the period from 1800 to 1850, the population of the German territories rose from 24.6 million to 35.9 million. This demographic shift was not driven by an increase in birth rates but the prolongation of average life expectancy (Cameron, 1994: 237, Diedericks et al, 1995: 160, Woytinsky – Woytinsky, 1953: 34., 44)

Atlantic Ocean for existential reasons, as they were unable to find employment in either the developing industrial sector or in agriculture (Morgenthauer, 2016: 4).

Following the Napoleonic Wars, Europe's principal powers sought to address emerging territorial and political issues at the Congress of Vienna, which was convened on September 14, 1814 (Bebesi 2010: 36). Among its various objectives, the Congress also served as a platform for the constitutional reorganization of Germany (Zamoyski, 2016: 271). A considerable portion of the intellectual elite aspired for the establishment of a unified German state. However, this prospect was never seriously considered, as the major and medium-sized German states intended to avoid the recognition of any single overarching authority, for example an emperor, above them (Bebesi, 2010: 36-37, Vitári, 2010: 175, Winkler, 2005:71). The negotiations ultimately resulted in the creation of the German Confederation, a loosely bound association of states dominated by Austria and Prussia (Németh, 2011: 175-179, Vitári, 2010: 175-178, Winkler, 2005: 71-72). Opposition to the newly established political order gave rise to a liberal reform movement, which prompted the government to respond as early as 1819 with the Carlsbad Decrees (Kováts, 1995: 65-66, Németh, 2011: 179). These decrees curtailed university autonomy, placed members of the reformist organizations under surveillance, and, in many cases, subjected them to persecution and arrest. The widespread social discontent culminated in the revolutions of 1830 and 1848. Consequently, a significant number of individuals from the German territories emigrated to the North American continent, driven by political motives and the desire to escape armed conflicts.

Texas emerged as a land of opportunity for German immigrants in the first half of the 19th century. This was largely facilitated by the region's political structure and the economic opportunities it offered. This territory was part of Mexico which achieved its independence from Spain in 1821.⁴³ For the new, independent republic the northern neighbour was an example. The Mexican government tried to create a federal political system which was similar to that of the United States (Gammel, 1898: 72-73). The liberal Mexican Constitution of 1824 granted much autonomy to the states. In the same year, the Congress of Mexico passed a law about immigration and offered land on the northeast borderland on favourable conditions, because this region of the North American continent was sparsely populated (Gammel, 1898: 97, Kökény, 2007: 41, Wallace et al, 2002: 47-50). As a result, many settlers and adventurous individuals and families from the southern and western parts of the United States, as well as from European states, hoped to start a new life there.

Most of the new settlers arrived from the United States and they got into the conflicts with the Mexican government. Mexico had a liberal constitution, but in the 1830s imposed restrictions on the Anglo-American settlers who were already in majority in Texas. The conflicts came to a standstill several times.⁴⁴ When elected president of Mexico in 1833, Santa Anna enjoyed the support of both Anglo and Hispanic Texans (Howe 2007: 661, Kökény 2007: 70). He promised liberal reforms. However, he got rid of his federalist vice president and set himself up as a dictator in 1835 (Howe, 2007: 661, Kökény, 2007: 70-71). The centralist coup of Santa Anna was the point when an opposition formed in Texas against the Mexican government. (Howe, 2007: 660, Kökény, 2007: 70). Similar to other parts of the Mexican Republic, armed conflicts erupted in Texas as early as 1834-1835. Eventually, in 1836, the inhabitants of Texas declared independence and established the Republic of Texas, which existed until 1845. The political system of the new state was modelled on the 1824 Constitution of the Mexican Republic and the 1789 Constitution of the United States. The government continued to offer land to immigrants under favourable conditions. This served a dual purpose: on the one hand, to further populate the region, and on the other, to fill up the state treasury through the revenue from land sales.

⁴³ The Mexican Republic declared its independence on September 28, 1821 (MacLachlan-Beezle, 2004: 6, Villegas et al, 2002: 69-70).

⁴⁴ One of the pivotal moments in the conflicts between the Mexican government and Anglo-American immigrants was the Fredonian Rebellion, which broke out in 1826. A group of American settlers in the Nacogdoches area declared the region's independence from the Mexican Republic. The rebellion was suppressed by Mexican forces, prompting the Mexican government to reassess its border with the United States and place the Texas territories under stricter control by the central government (Kökény, 2007: 58, Howe, 2007: 58)

Authors and their Reports

German settlers had already begun arriving in Texas while it was still part of the Mexican Republic, but it was during the period of independence that the region truly became popular among them. The continuous increase in the number of newcomers was driven by the process occurring in the German territories in the first half of the 19th century, as well as the openness of both the Mexican and Texan governments to the settlement of immigrants. The achievements of the industrial revolution also enabled not only the movement of travellers but a faster flow of information as well.

One of the earliest influential reports on Texas was written by Friedrich Ernst who was the founder of the first permanent German settlement in Texas. He was born in 1796 as Christian Friedrich Dirks in Burg Gödens. He served in the Duke of Oldenburg's regiment from 1814 to 1819, where he was promoted to the rank of sergeant. For his performance during the Napoleonic Wars, he was even awarded a decoration. After the war, the duke appointed him as the clerk of the post office in Oldenburg. In 1829, Ernst emigrated to the United States with his family. The reasons behind this move were his dissatisfaction with the political and economic conditions in the German territories, as well as the fact that the Duke of Oldenburg accused him of embezzlement (Bieseke, 1931: 334, Geue, 1970: 3, Tiling, 1913: 17). He first went to New York, where he ran a boarding house, and then, following reports from the area, he travelled to Texas in 1831 (Bieseke, 1931: 334, Jordan, 1966: 41, Struwe, 1983:40, Tiling, 1913: 17). In the same year, he purchased a league⁴⁵ of land in the Mill Creek valley, where he later founded the settlement of Industry (Bieseke, 1931: 334, Tiling, 1913: 17).

In February 1832, Friedrich Ernst wrote a letter to a friend named Schwarz, summarizing his experiences during his journey. It was first published in a newspaper in Oldenburg and later in several works about the North-American continent. The letter, among other accounts, appeared in 1834 in Detlef Dunt's book *Journey to Texas, along with News from the Country: For Germans Intending to Travel to America*.⁴⁶ It was also published in 1835 in Hermann Achenbach's work *Diary of My Journey in the Free States of North America, or The New Canaan*.⁴⁷ According to their own statements, both authors reproduced the original letter in its entirety. Although the text of the two letters is identical in many respects, the version found in Dunt's work is longer, therefore, more detailed. The differences are presumably due to the fact that multiple versions of the letter existed at the time, and the two authors quoted from different sources. However, a common feature of both texts is that the place and date of writing are the same: "Mill Creek Plantation, Austin's Colony, State of Texas, New Mexico, February 1, 1832." (Achenbach, 1835: 132, Kearney-Bentzen, 2015:30). The letter described the mode of travel, the geography and the natural features of Texas, and also explained how to get land and for how much, and how to start a new life. Overall, the letter highlighted the positive characteristics of the region.

Detlef Dunt, who published Friedrich Ernst's letter in 1834, was also a traveller who emigrated to Texas in the first half of the 19th century.⁴⁸ He was born on May 7, 1793, under the name Friedrich Jordt in Lüttenburg, located in Northern Holstein. His mother was Johanne Christiane von Dundten, thus his author's name was probably derived from his mother's surname (Kearney-Bentzen, 2015:3-4). Not much is known about the background of his journey. He only described his motivations at the beginning of his diary. The author stated that he "belongs to that class of people in society for whom overpopulation made advancement in his fatherland too difficult." (Kearney-Bentzen, 2015:28).

⁴⁵ In 19th-century Texas, a 'league' was a land measurement of approximately 4,428 acres (17.8 square kilometers), derived from the Spanish land distribution system. Purchasing 1 league of land signified acquiring a substantial property suitable for large-scale agriculture or ranching.

⁴⁶ The original German-language title of Dunt's work is: *Reise nach Texas nebst Nachrichten von diesem Land: für Deutsche, welche nach Amerika zu gehen beabsichtigen* (Dunt, 1834, Bieseke, 1931: 335, Kearney-Bentzen, 2015: 24).

⁴⁷ The original title of Achenbach's work, as published in German, is: *Tagebuch meiner Resie nach den Nordamerikanischen Freistaaten oder: Das neue Kanaan*. (Achenbach, 1835)

⁴⁸ Detlef Dunt's book was translated into English in the 1990s by Andreas Saustrup, who worked on the manuscript until his death in 2008. The manuscript of Saustrup was discovered by Bill Stein, a staff member of Nesbitt Memorial Library, who contacted James C. Kearney. After Stein's death, Kearney continued the work with Geir Bentzen, and in 2015, they published Dunt's diary in English in an edited form, accompanied by a study presenting the author's biography (Kearney-Bentzen, 2015: 1).

Dunt's travelogue is a subjective report or memoir, detailing the circumstances of his journey and what he saw and experienced in Texas. The travelogue reveals that Dunt set out on his journey in 1832, departing from the port of Bremen aboard a ship named *Laontine* on Christmas Eve (Kearney-Bentzen, 2015: 9, 38). Nine weeks later, on February 22, 1833, he arrived in New York, just like Friedrich Ernst, before continuing his journey to New Orleans. On April 22, he travelled further, passing through San Felipe to New Orleans, where he met Friedrich Ernst in person (Kearney-Bentzen, 2015: 9). In his travelogue, Dunt consistently portrayed Texas in a positive light, referring not only to his own experiences, but also those of Friedrich Ernst. For instance, he described the agricultural potential of the region as follows: "the splendid land of Texas, which of all American states opens the most splendid prospect for the agriculturist; for in comparison to those countries it has almost no winter, and in the summertime the constant refreshing breeze cools the air so much that as a result it is hardly as warm as there – not to mention many other important advantages." (Kearney-Bentzen, 2015: 59). Dunt described not only the geographical, political, and social advantages of the territory but also highlighted the weather conditions as a positive aspect. At the same time, he also described his feeling about how difficult it was to leave previous life behind. For example, he recounted his feelings about bidding farewell to his family as follows: "Indeed I had often been apprehensive of this sad hour, but I had never imagined the pain would be so sharp. My eyes become wet again whenever I think of that scene, with the children hanging around my neck and my wife having to remind me to get hold of myself." (Kearney-Bentzen, 2015: 38). However, it is important to underline the fact that he constantly provided travellers and emigrants with practical advice on how to prepare for the journey and what to take with them to the North American continent.

A year after his arrival in Texas, in the autumn of 1834, Dunt returned to Oldenburg, where he published a diary summarizing his personal experiences and observations. However, in the autumn of 1836, leaving his wife and daughters behind, he returned to Texas with his sons (Kearney-Bentzen, 2015: 9, 17). By this time, he demonstrated a strong intention to settle down, purchasing land in 1841. Eventually, his wife and daughters followed him. Although Dunt died in 1847, his family successfully settled down in Texas and became active members of the German-American community (Kearney-Bentzen, 2015: 9, 18-19).

There are numerous literary genres within travel literature that can serve as subjects for historical research. These include intimate letters or private correspondence written by emigrants to their families and friends, diaries as well as guidebooks that strive for objectivity. Travel literature also encompasses novels that depict specific regions. An example of this is Charles Sealsfield's *The Cabin Book*⁴⁹, published in German in 1841. The novel gained significant popularity even in its own time, with an English translation published in 1844, followed by subsequent editions in 1852 and 1871 (Wilson, 1977: 101)⁵⁰. The author was already considered in his own era one of the most prominent figures in 19th century German-American Texas literature. In addition to his historical novel, Sealsfield's works also include general descriptions of America and other novels inspired by his experiences there (Lich, 1986: 28, Wilson, 1977: 101-103). Sealsfield was born as Karl Anton Postl in the predominantly German-speaking village of Poppitz in Moravia (Csukássy, 1877: 13, Lich, 1986: 27, Wilson, 1977:101). After finishing his education at the Jesuit gymnasium, he became a member of the religious order. From 1808, he studied philosophy and theology in Prague and was ordained a priest in 1814. He held a high position within his order (Amman, 1965:32, Csukássy 1877: 10-11, Nádl, 1961:26). However, in 1822, he resigned and severed all relations with his family and emigrated to North America. Few details are available regarding the reasons for his emigration. He arrived in New Orleans in August 1823 and adopted the pseudonym Charles Sealsfield during his stay in the United States (Amman, 1965:33). After his emigration, he lived in New York and Pennsylvania, and visited Louisiana, travelled through Texas and Mexico (Wilson, 1977: 101). In 1833 he returned home and settled down in Solothurn, near Zurich. He travelled to the North

⁴⁹ The original title of Sealsfield's book, as published in German, is: *Das Kajiitenbuch*. Two subtitles of the work are known in German, one of them is *oder Schilderungen as dem Leben in Texas*, while the other is *oder nationale Charakteristiken* (Sealsfield 1841).

⁵⁰ Sealsfield's recognition is evident in the fact that his works were translated into several languages, including Hungarian, in addition to English. His short story *A Heavenly Debt* was translated into Hungarian by József Csukássy, a co-founder of *Budapesti Hírlap*, in 1877, and was accompanied by a comprehensive biographical essay (Csukássy, 1977)

American continent three more times until his death, in 1837, 1850 and 1859 (Csukáßy, 1877: 5, 16-18).

Sealsfield may have gathered material for his historical novel during his travels in 1823 and 1837. The narrative style of the novel and the historical figures and events portrayed suggest that Sealsfield drew on his personal experiences in writing it. The main character of the book is Colonel Edward Nataniel Morse, through whom the author narrates the story, allowing readers to follow the events from his perspective (Sealsfield, 1841, Wilson, 1977: 101). An intricately detailed depiction of Texas emerges through his narrative. Morse is a fictional character, who took part in the Texas Revolutionary War of 1835-1836, was present at all the landmark events, and personally knew such notable figures as Stephen F. Austin and Sam Houston (Wilson, 1977: 101,103). Sealsfield's novel provides insight not only into the geography, society, and ethnic composition of Texas but also into the historical events that led to the state's declaration of independence from the Mexican Republic.

Prince Karl zu Solms-Braunfels, the first Commissioner General of the Society for the Protection of German Immigrants to Texas, which organization was founded in 1842, wrote a handbook that also influenced the German emigrants (Fehrenbach, 1968: 238-239, Geue-Geue, 1972:2, Lich, 1986: 29, Von-Maszewski, 2000:1, Morgenthaller, 2016:7). He was sent to Texas with the mission of preparing for the settlement of Germans arriving with the help of the Society. The prince was born in 1812 in Neusterlitz, by his noble descent he was connected to Prince Frederick of Prussia, Queen Victoria of Britain, Tsar Alexander I of Russia, King Leopold I of Belgium, and Prince Albert of Saxe-Coburgh and Gothe (Haas, 1968: 27, Lich-Moltmann, 1952-2019). Following the tradition among sons of noble families at the time, he pursued a military career, receiving significant assignments and being awarded numerous military decorations and the knighthood. In 1841, the young prince was appointed a cavalry captain in the Austrian Kaiser's army (Lich-Moltmann, 1952-2019). During his military service, he read writings about the Republic of Texas, including the above-mentioned novel by Charles Sealsfield and also other works about Texas (Lich-Moltmann, 1952-2019). It is plausible that these accounts and reading experiences motivated him to join the founders of the Society. His character is still disputed, but what is sure is that Solms-Braunfels kept the characteristics of his noble origin even on the Texas prairie. Nevertheless, his activity was successful. In 1844 he founded the port of Carlshafen, now known as Indianola, where German emigrants landed in Texas (Geue-Geue, 1972: 49, Morgenthaller, 2016: 23-25). He also founded the town of New Braunfels, the Society's first permanent settlement in 1845 (Geue-Geue, 1972: 68).

Prince Solms-Braunfels did not stay very long in Texas. As he noted in his diary, "Everything was put in order and sealed. In the evening I gave a farewell speech to the immigrants." a few months after the colony's establishment, on May 14, 1845, and the following day, on "Sophie's Day," he departed for Germany (Von-Maszewski, 2000: 144, 149). His correspondence with the Society demonstrates a clear intention on his part: to return home and provide a first-hand report of his mission.⁵¹ Although the Prince never intended to start a new life in Texas, it remained important for him, even after his return, to encourage as many of his fellow countrymen as possible to settle in the region. One example of this is the publication of a handbook he wrote in 1846 in Frankfurt am Main, entitled: *Texas. Described in Relation to its Geographical, Social, and other Conditions, with special regard to German Colonization. A Handbook for Emigrants to Texas.*⁵² In this publication, Solms-Braunfels provided detailed accounts of the geographical features of the territory, along with insights into the challenges of crossing the ocean and establishing settlements. In addition to the descriptions, he also included detailed maps in the handbook, which not only marked the land acquired by the Society but also the settlements established by the German immigrants (Solms-Braunfels, 1846: 143-153). Of particular interest is the chapter on the effects of the annexation of Texas in 1845, when Texas became part of the United States (Solms-Braunfels, 1846: 120-126). This chapter shows that the Prince not only summarized his own

⁵¹ During his period of service in Texas, Prince Solms-Braunfels sent twelve reports to the directors of the Society for the Protection of German Immigrants in Texas. These documents were collected, accompanied by a detailed introduction, and published in English by Ethel H. Geue and Chester W. Geue in 1972 (Geue-Geue, 1972).

⁵² The original German-language title of Prince Solms-Braunfels's handbook is: *Texas. Geschildert in Beziehung auf seine geographischen, sozialen und übrigen Verhältnisse mit besonderer Rücksicht auf die deutsche Colonisation. Ein handbuch für Auswanderer nach Texas* (Solms Braunfels, 1846).

experiences and observations in the handbook, but also continued to follow the events occurring in the region and their impact on the German immigrants. In comparison with his earlier reports that he sent back from Texas, Solms-Braunfels's handbook presents a more objective portrayal of Texas and its settlement, while still emphasizing the positive aspects.

In addition to the reports mentioned above, numerous literary works, diaries, travelogues, and handbooks about the Republic of Texas were published during the first half of the 19th century. Some of these are subjective, while others try to present the area objectively. Among the latter ones is Herman Achenbach's work *My journey through the Free States of North America, or The New Canaan*⁵³, published in 1835, in which the included a version of Friedrich Ernst's letter alongside Detlef Dunt's account. Similarly, a work striving for objectivity is *Life Sketches from the United States of North America and Texas*⁵⁴, published Wilhelm von Wrede in Kassel in 1844.

The Impact of the Accounts about Texas

In the first half of the 19th century, the accounts that described Texas predominantly highlighted the positive features of the region. Even reports striving for objectivity and realism emphasized the advantages. These descriptions often painted an overly positive picture of the prosperity and wealth experienced in Texas (Kamphoefner et al, 1991: 283-284). The emigrants who settled down in Texas or the travellers who merely passed through the region pointed out the advantages for mainly two reasons. First, they wanted to justify their decision to emigrate. Second, they wanted to motivate their fellow countrymen to follow their example. The impact was undeniable, the latter reason resulted in the process of chain migration. The meaning of this concept is that as a consequence of the accounts the most popular destination for emigrants was the one they had heard or read about (Kamphoefner et al, 1991: 1, Keevan-Franke, 2011: 23). In this case, one account could inspire other emigrants to leave for Texas. For example, an interview given by Friedrich Ernst's wife to the *Texas-Post* newspaper, published in Galveston in 1884, reveals which families followed them to the settlement of Industry, which was established in 1832 (Tiling, 1913: 18).⁵⁵

The number of European immigrants arriving in the United States increased from 6,000 to 10,000 annually in the early 1820s, rising to 26,000 in 1826, 30,000 in 1828, and exceeding 50,000 by 1832 (Johnson, 2016: 291, Sellers et al, 1995: 235). Nearly 5 million of those leaving Europe came from German-speaking regions between 1846-1933 (Woytinsky-Woytinsky 1953: 72). Of these, approximately 800,000 settled on the North American continent between 1815 and 1850 (Bruce, 1992: 9, Woytinsky-Wotinsky, 1950: 72).

In 1842, in response to the positive reports and the increasing number of immigrants, a group of German noblemen founded the Society for the Protection of German Immigrants to Texas⁵⁶, in Biebrich, near Mainz (Fehrenbach, 1968: 238-239, Geue-Geue, 1972: 2, Lich, 1986: 29, Morgenthaler, 2016: 7, Von-Maszewski, 2000: 1). The primary purpose of the founders was to establish economic relations between Germany and the German settlements of the Republic of Texas. They also intended to improve the standard of living for the emigrants. The Society was reorganised as a corporation with a capital of \$80,000 in 1844 and became a business enterprise (Geue-Geue, 1972:3, King, 1967: 33-35). The society is better known under the name *Adelsverein* which means noblemen's society (Lich, 1986: 29, Morgenthaler, 2016:9).

The founders of the *Adelsverein* meticulously developed the operating principles of the organization. These principles determined the conditions for joining and contained the contracts of settlers. While the documents were published separately, they were all made available in Bremen in 1846 within a handbook

⁵³ The full and original German language title of Achenbach's work is: *Tagebuch meiner Reise nach den Nordamerikanischen Freistaaten oder: Das neue Kanaan* (Achenbach, 1835).

⁵⁴ The original title of Wrede's book, as published in German: *Lebensbilder aus den vereinigten Staaten von Nordamerika und Texas gesammelt von Fr. W. v. Wrede* (Wrede, 1844).

⁵⁵ In 1833, Friedrich Ernst was followed by the Bartels, Zimmerscheib, and Juengers families. In 1834, the Amsler, Wolters, Kleberg, Roeder, Frels, Siebel, Grassmeyer, and Biegel families arrived at the settlement of Industry, founded in Mill Creek (Bieseke, 1931: 335-336, Giddings, 1974: 16, Tiling, 1913: 19-20).

⁵⁶ The original German-language name of the Society: *Verein zum Schutz deutscher Einwanderer in Texas*.

designed to prepare emigrants for settlement abroad. The full title of the work is: *The Emigrant to Texas: A Handbook and Guide*.⁵⁷ Owing to its genre, the volume is more than a mere collection of documents. This handbook offers a comprehensive description of the political, economic, and social conditions of the state of Texas. Among other things there is a summary of the region's contemporary historical events, spanning from the late 18th century to 1845, when Texas joined the United States as the 28th state (*Der Auswanderer nach Texas*, 1846: 1-25). Additionally, it includes descriptions of the geographical units and features of the territory (*Der Auswanderer nach Texas*, 1846: 26-35). The handbook describes not only the Native population but also other immigrants who had arrived earlier, as well as the legal provisions concerning them (*Der Auswanderer nach Texas*, 1846: 35-57). Similarly to the above mentioned accounts and sources, this handbook, while striving for objectivity, primarily highlighted the positive aspects of the region.

The handbook included the full text of the Adelsverein's founding charter from 1844, which was created when the organisation was transformed into a business enterprise. This document also listed the names of the founding nobles (*Der Auswanderer nach Texas*, 1846: 87). At this stage, the primary task of the Adelsverein was to foster business-oriented partnerships, as stated: "The maintain contacts between Germany and the emigrants, and to develop maritime trade by establishing business connections;" (*Der Auswanderer nach Texas*, 1846: 88, Tetzlaff, 1977: 14). The founders aimed to gain influence in the then-independent Republic of Texas by increasing the number of German-speaking settlers and making use of the economic relationships that would result. This objective was expressed as follows: "To find market for German craft in these settlements, and to provide a market in Germany for the products of these colonies." (*Der Auswanderer nach Texas*, 1846: 88, Tetzlaff, 1977: 14) Although the organization was established for economic purposes, its objectives also included philanthropic goals. These goals revealed that, according to the founders, they intended to assist the German population in difficult circumstances. This was expressed as: "To improve the lot of the working class who are without employment, this controlling their increasing impoverishment;" (*Der Auswanderer nach Texas*, 1846: 87-88, Tetzlaff, 1977: 14).

In accordance with the philanthropic objectives of the organization, the founders made various commitments to ease the settlers' transition to a new life in Texas. Anyone who entered into a contract with the Adelsverein had to pay 98 Guildens, which was equivalent to 56 Prussian thalers (*Der Auswanderer nach Texas*, 1846: 102-105, Geue-Geue, 1972: 5, Tetzlaff, 1977: 44). This amount covered the cost of crossing the Atlantic Ocean and traveling overland to the colony site (Geue-Geue, 1972: 3). In addition, emigrants received land, timber for a log cabin, and provisions. Along with establishing the basic living conditions, the founders also placed emphasis on supporting the community of the colonies that was to be established (*Der Auswanderer nach Texas*, 1846: 91-95). However, it seems that the founders did not anticipate all the challenges that would arise. In 1843, the Society made an unsuccessful attempt to purchase land.⁵⁸ Then, in the summer of 1844, they invested in a colonization contract for land far from the coastal areas.⁵⁹ As a result, the cost of overland transportation increased. The Adelsverein's operation was further hindered by the outbreak of the Mexican-American War in 1846, following the annexation of Texas in 1845. Due to these circumstances, the Society filed for bankruptcy in 1847. Despite the fact that the Society was active for a short period, the Adelsverein's

⁵⁷ The original title of the handbook, as published in German, is: *Der Auswanderer nach Texas, Ein Handbuch und Rathgeber für Die welches ich in Texas ansiedeln wollen, unter besonderer Berücksichtigung Derer, welche sich dem Mainzer oder Antwerpener verein anvertrauen* (*Der Auswanderer nach Texas*, 1846). The author of the volume is unknown; it is only known that it was published in 1846 by C. Schüemann's publishing house. Otto W. Tetzlaff referred to this handbook in a 1977 study and later published its English translation in 1979. Regarding the authorship, he concluded that the author of the volume was Prince Karl zu Solms-Braunfels (Tetzlaff, 1977: 13).

⁵⁸ On April 7, 1844, the Adelsverein purchased a share in the colonization contract of Alexander Dourgeois d'Orvanne and Armand Ducos. However, this contract with the state of Texas expired on December 7, 1844, and there was no possibility for an extension. The time available was short for the Society to take substantial steps toward settling German emigrants (Geue-Geue, 1972: 3, Morgenthaler, 2016: 93, Von-Maszewski, 200: 4, 15-35).

⁵⁹ On June 26, 1844, the directors of the Adelsverein purchased a share in the colonization contract of Henry Fisher and Burchard Miller. The nearly 4 million-acre area was located between the Colorado and Llano Rivers. In addition to being un-surveyed, the land had the disadvantage of being nearly three hundred miles away from the coastal region where the Germans disembarked. Furthermore, it was far from the larger cities such as San Antonio, Galveston, or Austin, where equipment, supplies, and food could be purchased (Geue, 1970: 14, Geue-Geue, 1972: 4-5, Morgenthaler, 2016: 19).

operation can be considered successful, as it was the largest colonization project in Texas history. The Society launched about 80 ships between 1843 and 1847. The years 1845 and 1846 were the most successful for the Society when they launched the most ships (Geue-Geue, 1972: 12). During the years of its operation, the Society established three major settlements: the above mentioned New Braunfels in 1845, Fredericksburg in 1846 and Castell in 1847 (Fehrenbach, 1968: 294, Geue-Geue, 1972: 66, King, 1967: 105-110, Von-Maszewski 2000: 137). Notwithstanding all the challenges, the *Adelsverein* made the settlement of approximately 8,000 German immigrants possible in Texas (Geue-Geue 1972:5, Kamphoefner et al 1991:8).

Conclusion

In conclusion, the travel literature of the early 19th century, including private letters published in the newspapers, diaries, travelogues, handbooks, and literary works, constitutes a significant corpus of primary sources for historical inquiry. Numerous accounts concerning the Republic of Texas, and later the State of Texas, emerged during this period, exerting an undeniable influence on German immigrants. While the authors – whether travellers or emigrants – sought to present realistic portrayals, they frequently emphasized the region's advantages. This study has examined both subjective narratives and sources aimed at achieving objectivity. The former category includes Friedrich Ernst's letter and Detlef Dunt's diary, while the latter is represented by the two handbooks: one written by Prince Karl zu Solms-Braunfels and the other incorporating the *Adelsverein*'s documents. A separate category can be assigned to Charles Sealsfield's historical novel, where, due to the nature of the genre, it is difficult to distinguish the author's personal experiences from the information gathered. However, with proper source criticism, knowledge of the author's biography, and examination of the document, we can gain a deeper understanding of 19th-century Texas.

In the 1830s and 1840s, emigrants from German territories set out for a variety of reasons. The positive accounts played a significant role in portraying North America, particularly Texas, as a land of opportunity. Thanks to the Society for the Protection of German Immigrants in Texas, established in 1842, German-speaking settlers could begin their new lives in the region not only individually but also in an organized manner. Although the Society went bankrupt in 1847, Texas remained a popular destination, thousands of German settled in the territory.

The detailed analysis of the texts presented exceeds the scope of this study. Moreover, it is important to note that, in addition to the accounts highlighted as examples, numerous other travellers and emigrants published their experiences or sought to provide practical advice to their fellow countrymen. A comprehensive and comparative analysis of the writings about Texas in German territories could be the subject of a separate research project.

BIBLIOGRAPHY

- Achenbach, Herman (1835): *Tagebuch meiner Reise nach den Nordamerikanischen Freistaaten, oder: Das neue Kanaan*. Düsseldorf: Rosten des Verfassers – Kommission bei G. D. Beyer & Comp.
- Amman, Heinrich (1965): Der Grosse Unbekannte, Charles Sealsfield und sein Aufenthalt im Turgau. In: *Thurgauer Jahrbuch* 40: 29-45. p.
- Bebesi György (2010): Nemzetközi kapcsolatok a 19. század első felében. A bécsi kongresszustól a krími háborúig (1814-1856). In: Bebesi György (szerk): *A hosszú 19. század rövid története*. Pécs: Bocz Kiadó 36-59. p.
- Bieseke, Rudolph L. (1931): *The First German Settlement in Texas*. In: The Southwestern Historical Quarterly, 1931/34, 334-339. p.
- Bruce, Levine C. (1992): *The Migration of Ideology and the Contested Meaning of Freedom: German Americans in the Mid-Nineteenth Century*. Washington DC: German Historical Institute
- Cameron, Rondo R. (1994): *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*. Budapest: Maccenas, Talentum
- Csukásy József (1877): *Sealsfield Károly, Egy túlvilági adósság, fordította és életrajzi esszével ellátta Csukásy József*. Budapest: Aigner Lajos
- Diedericks, H. A. – Lindblad, J. Th. – Noordman, D. J. – Quiespel, G. C. – Vries, B. M. A. De – Vries, P. H.- H. (1995): *Nyugat-európai gazdaság- és társadalomtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó
- Fehrenbach, T. R (1968): *Lone Star, A History of Texas and the Texans*. New York: Wings Books
- Gammel, H. P. N. (1898): *The Laws of Texas 1822-1897*. Austin, Texas: The Gammel Book Company
- Geue, Chester W. – Geue, Etjel H. (1972): *A New Land Beckoned, German Immigration to Texas 1844-1847*. Waco, Texas: Texian Press
- Geue, Ethel H. (1970): *New Homes in a New Land, German Immigration to Texas 1847-1861*. Waco, Texas: Texian Press
- Haas, Oscar (1968): *History of New Braunfels and Comal County, 1844-1946*. Austin, Texas: Steck Company
- Howe, Daniel Walker (2007): *What Hath God Wrought The Transformation of America, 1815-1848*. New York: Oxford University Press
- Johnson, Paul (2016): *Az amerikai nép története*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Jordan, Terry G. (1966): Letters of a German Pioneer in Texas. In: The Southwestern Historical Quarterly. 69/4, 463-472. p.
- Kamphoefner, W. D. – Helbich W. – Sommer, U. (1991): *News from the Land of Freedom. German Immigrants Write Home*. Ithaca-London: Cornell University Press
- Kearney, James C. – Bentzen, Geir (2015): *Journey to Texas 1833, Detlef Dunt*. Austin, Texas: University of Texas Press
- Keevan-Franke, Dorris (2011): *Images of America Warren County*. Charleston: Arcadia Publishing
- King, Marshall I. (1967): *John O. Meusebach, German Colonizer in Texas*. Austin-London: University of Texas Press
- Kökény Andrea (2007): *Angol-amerikaiak Texasban, 1821-1845*. Szeged: SZTE Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Doktori Iskola Modernkor Program
- Kováts Zsolt (1995): *Szöveggyűjtemény az egyetemes történelem forrásaiból III*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Lich, Glen E. – Moltmann, Günter (1952, 2019): Solms Braunfels, Carl of (1812-1875). Link: <https://www.tshaonline.org/handbook/entries/solms-braunfels-prince-carl-of> Downloaded: 15. October 2022.
- Lich, Glen E. (1986): Rural Hill Country: Man, Nature, and the Ecological Perspective. In: Gish Theodore – Spuler, Richard: *Eagle in the New World: German Immigration to Texas and America*. 26-44. p.
- MacLachlan, Colin M. – Beezley, William H. (2004): *El Gran Pueblo, A History of Greater Mexico*. New Jersey: Pearson Prentice Hall
- Morgenthaler, Jefferson (2016): *German Settlement of the Texas Hill Country*. Boerne, Texas: Mockingbird Books

- n. a. (1846): *Der Auswanderer nach Texas, Ein Handbuch und Rathgeber für Die, welche sich in Texas ansiedeln wollen, unter besonderer Berücksichtigung Derer, welche sich dem Mainzer oder Antwerpener verein anvertrauen*. Bremen: Verlag von C. Schüemann's Sortiments-Buchhandlung
- Nádl Antal (1961): Az emigráció szerepe a politikai költészet fejlődésében. In: *Filológiai Közlemény*. 7/1-2. 25-30. p.
- Német István (2011): Németország 1789-1914. In: Vadász Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem 1789-1914, Európa és az Európán kívüli világ*. Budapest: Osiris Kiadó
- Sealsfield, Charles (1841): *Das Kajütenbuch, oder Schilderungen aus dem Leben in Texas*. Erlangen: Verlag Karl Müller
- Sellers C. – May H. – McMillen, N. R. (1995): Az Egyesült Államok története. Budapest: Maecenas Kiadó
- Solms-Braunfels, Carl (1846): *Texas. Geschildert in Beziehung auf seine geographischen, socialen und übrigen Verhältnisse mit besonderer Rücksicht auf die deutsche Colonisation. Ein handbuch für Auswanderer nach Texas*. Frankfurt am Main: Johann David Sauerländer's Verlag
- Tetzlaff, Otto W. (1977): A Guide for German Immigrants. In: *Rice University Studies*, 63/3, 13-19. p.
- Tiling, Moritz Philip (1913): *History of the German Element in Texas from 1820-1850*. Houston, Texas: Moritz Tiling
- Trebilcock, Clive (1981): *The Industrialization of the Continental Powers, 1780-1914*. New York: Longman
- Vitári Zsolt (2010): Birodalomból birodalom, "Németország" 1815-1871. In: Bebesi György (szerk.): *A hosszú 19. század rövid története*. Pécs: Bocz Kiadó 175-190. p.
- Von-Maszewski, Wolfram (2000): *Voyage to North America 1844-45, Prince Carl of Solms's Texas Diary of People, Places, and Events*. Denton Texas: German-Texan Heritage Society and University of North Texas Press
- Wallace, Ernest – Vigness, David M. – Ward, George B. (2002): *Documents of Texas History*. Austin, Texas: Texas State Historical Association
- Wilson, Leslie A. (1977): Another Planet: Texas in German Literature. In: *Rice University Studies*, 63/3, 101-109. p.
- Winkler, August Heinrich (2005): *Németország története a modern korban I*. Budapest: Osiris Kiadó
- Woytinsky, W. S. – Woytinsky, E. S. (1953): *World Population and Production Trends and Outlook*. New York: The Twentieth Century Fund
- Wrede, Fr. W. v. (1844): *Lebensbilder aus den vereinigten Staaten von Nordamerika und Texas gesammelt von Fr. W. v. Wrede*. Cassel: In Commission bei Theodor Fischer
- Zamojsky, Adam (2016): *Napóleon bukása és a bécsi kongresszus (1814-1815)*. Budapest: Park Könyvkiadó

KULTÚRTÖRTÉNET

Veritatis Imago

„Scientia nihil aliud est quam veritatis imago.”

„A tudomány nem más, mint a valóság mása.” Vergilius

Tudományos, muzeológiai, kulturális folyóirat

Villámtűzzel a kórok ellen – elektromosság a gyógyításban

Szabó Katalin*

* MNMKG Semmelweis Orvostörténeti Múzeum

Absztrakt

A 18. századi felfedezések egyik nagy élménye, a berzesség, azaz az elektromosság a 19. századtól követelt magának polgárjogot a gyógyító eljárások egyre szélesedő palettáján. A gyógy mód kezdetben elsősorban az ideggyógyászatban talált teret magának, de érzéstelenítésre, sebészetben vérzéscsillapításra, égetésre is használták. A szemészetben a 19. század közepétől tört utat. Egy magyar szemész, a Szabadkán, majd Szegeden praktizáló Kiss György szemészeti operációi során alkalmazta a galvanokautert, amivel sikeresen műtötte a déli vidékeken oly gyakori betegség, a trachoma vakságot okozó tüneteit. Munkássága a maga korában visszhangtalan maradt, csak a század végén figyelt fel életművére a legnagyobb magyar szemészek egyike, Csapodi István, aki Kissről úgy emlékezett meg, mint az első magyar orvostól, aki az elektromosságot felhasználta a szemészeti gyógy módok között.

Az élettudományok területén végrehajtott kísérletek, Galvani és később unokaöccse, Aldini kísérletei a művészetekre is hatást gyakoroltak. Ennek egyik eredménye Mary Wollstonecraft Shelley története, a Frankenstein, avagy a modern Prométheusz. A kísérletek érdekes módon a tévtanoknak is utat nyitottak, melyek egyik ismert képviselője Mesmer volt.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy az elektromosság felfedezése körüli vizsgálatok bemutatásából felvázoljam a 18-19. századi orvostudomány és művészet viszonyát ehhez az új, lenyűgöző jelenséghez.

Kulcsszavak: szemészet, elektromosság, irodalom

Az elektromosság, mondhatni, már évezredek óta jelen van az orvoslásban. Mai ismereteink szerint Scribonius Largus (i. sz. 1. sz.) római orvos írta le először, hogy gyógy módként zsibbasztó ráját (*Torpedo marmorata*) alkalmazott betegeinél fejfájás és reumatikus fájdalmak enyhítésére. A leírások *Scribonius Scribonii Largi de compositione medicamentorum liber* (Scribonius Largus, 1529) című gyógyszerészeti tárgyú munkájában olvashatóak a 11. és a 162. fejezetben. Könyvét nyomtatásban többször is kiadták, először 1529-ben jelent meg. Természetesen ez a tudás a feledés homályába merült és a 18. századig kellett várni, hogy a medicina és az elektromosság újra egymásra találjanak.

Az orvostudományban az elektromosságnak Luigi Galvani (1737–1798) olasz fiziológus kutatásai nyomán lett újra jelentősége. Galvani állatkísérletei folyamán észrevette, hogy a preparált békák combja összehúzódik, ha fémmel érnek hozzá és egy másik fémet a gerincvelőhöz érintenek. Két különböző, egymással érintkező fémmel és a béka combjában található sós víz segítségével Galvani egy áramkört hozott létre, aminek hatására a béka combja megmozdult. Erősebb mozgást akkor tudott elérni, ha dörzselektromos géppel szikrárt is keltett. Galvani a jelenség láttán azt hitte, hogy az állati elektromosságot⁶⁰ fedezte fel, az életerőt, amit a fémek

⁶⁰ Ebben az időszakban egy tömegeket magával ragadó téveszme burjánzott az emberek körében és a medicinában is, mely az állati delejesség, vagy mesmerizmus néven volt ismert. Franz Anton Mesmer (1734 – 1815) német orvos szerint egy bizonyos fluidum, az állati delej, azaz a mágnesség megvan minden élőlényben és ennek aktiválása képes akár gyógyítani is. Igazát bizonyítandó sokszor

aktiváltak kísérleti állatok izomzatában. Úttörő megfigyeléseit 1791-ben tette közzé *Kommentár az elektromos erők és az izommozgás kapcsolatáról* című művében (Galvani, 1791).

Galvani fedezte fel az érintkezésen alapuló elektromosság jelenségét, ám – ahogy láttuk – orvosként nem látta át, mit is fedezett fel tulajdonképpen. Alessandro Volta fizikus (1745–1827) értette meg és írta le, hogy Galvani milyen fizikai jelenséget figyelt meg és írt le tulajdonképpen. A jelenséget Galvani iránti tiszteletből galvanizmusnak nevezte el, így Galvani nevéhez kötődik az a sebészeti eljárás is, amit galvanokausztika néven ismer az utókor, és amely eljárás az áram által gerjesztett hőt használja fel a gyógyítás folyamatában.

Az áramnak az orvoslás különböző területein való alkalmazása meghatározóan foglalkoztatta az orvosokat és számos munka született az eljárásról. A galvanokausztika alkalmazásának egyik kiteljesítője Albrecht Middeldorpf (1824–1868) boroszlói német orvos volt. 1854-ben megjelent, a *Die Galvanocaustik, ein Beitrag zur operativen Medizin* című könyvében, mielőtt rátért volna módszerének ismertetésére, történeti áttekintőt is adott az elektromosság és a medicina kapcsolatáról (Middeldorpf, 1854). Elődei között jelölte meg Moritz Heider (1816–1866) bécsi fogorvost, aki egy platinavégű drótot használt idegölésre, a hőforrás elektromos áram volt. Az ő módszerét folytatta Adolph Zsigmondy (1816–1880) és fia, Otto Zsigmondy (1860–1917) a fogászat területén. Middeldorpf megemlíttette még Crusell Gustaf Samuel (1810–1858) finn orvos, Charles-Emmanuel Sédillot (1804–1883) francia katonaoorvos, John Marshall (1818–1891) sebész és mások nevét, akik hatással voltak rá. Könyve részletesen foglalkozik az áram keletkezésének módozataival, az általa használt galvánáram tulajdonságaival és az áram felhasználásának lehetőségeivel a medicina területén. Middeldorpf mellett az 1850 és 60-as években már többen is publikáltak galvanokausztika témában, ilyenek Rudolf Lewandowski (1847–1902), Hugo Ziemssen (1829–1902), Julius Althaus (1833–1900), később Theodor Clemes és még sokan mások (1. sz. kép).

Az orvostudomány és az áram kapcsolatáról magyar nyelven először Erős László (1795–?) rétfalusi születésű orvos írt doktori értekezést *Értekezés az orvosi villanyról (de electricitate medica)* címmel, melyről 1831-ben az Orvosi Tár is beszámolt (Erős, 1831).

Erős ebben az értekezésben, mely egy merőben újszerű témát dolgoz fel, bemutatta a villamosság, avagy a *berzesség, gerjedés* tulajdonságait,⁶¹ számba vette a természetben felfedezhető és a mesterségesen előállított villamosság formáit. Ismertette a műszert és a kémiai anyagokat melyek segítségével elő lehet állítani a berzességet. A számára ismert elektromosság fajták közül a galvánáramot tárta fel részletesen, melyről *A Galvanos Villanyról* című fejezetben írt, de természetesen a legizgalmasabb rész *A Galvanos villanyak az élő testre való behatásáról és A villanyak a' betegségek gyógyítására való hasznáról* és ez utóbbinak a részletes, alfejezetekben való kibontása. Mint írta, ahhoz, hogy „haszonnal alkalmaztassék (ti. az orvosi villany) szükséges: 1. Hogy egyedül a' kitanult orvosok által történjen. 2. Hogy különös rendtartással mennyen végbe” (Erős, 1831). Erős az áram gyógyító hatását például az izmokban, az idegekben keletkezett betegségek, szélütés, szembetegségek, fülbetegségek, fájdalom, fejfájás, görcsök esetén ajánlotta alkalmazni.

Mind a Tudományos Gyűjtemény, mind pedig az Orvosi Tár folyamatosan tudósított a villamosság körüli újdonságokról és hasonlóképpen járt el az 1857-ben induló Orvosi Hetilap is. Ez utóbbiban 1857-ben megjelent tárcasorozatában Batizfalvy Sámuel (1826–1904) számolt be európai körútjának tapasztalatairól. Boroszlóban járva ismerkedett meg a galvanokausztikus eljárással, melyet igen jónak, hatékornak, ugyanakkor rendkívül költségesnek tartott. Ezirányú tapasztalatait a Természettudományos Testület novemberi ülésén is megosztotta a nyilvánossággal.

csaláshoz is folyamodott. 1774-ben műveleg hozott létre energiaáramlás-változást egy emberben, oly módon, hogy az illetőnek egy vastartalmú készítményt kellett lenyelnie, majd orvosa mágneset helyezett különböző testtájaira. A páciens ekkor olyan érzetről számolt be, mintha valamilyen rejtélyes folyadék áramlana végig a testen, és a kezelést követően órákra megszabadult tüneteitől. Mesmer a gyógyulás okát nem csak a mágnesben látta, hanem a kezelés során általa felhalmozott „magnétisme animal”-ben. A mesmerizmus néven ismert terápiás rendszerről természetesen bebizonyosodott, hogy hatástalan a betegségek gyógyításában, módszerével azonban Mesmernek sikerült a hipnózis modern gyakorlatát megalapozni.

⁶¹ „Villanyak (mások szeint berzécznek, vagy gerjedtségnek) mondatik azon rettentő természeti erő, mely tűzlángnak sebes lobbanásával mindeneket nemcsak megrendít, hanem megis ráz, sőt az állati életet egy perc alatt eltörölni és minden egyéb testeket említett sebességgel szét szaggatni képes; tehát mely villámot, rengést, csattogást, (a'mint köznép mondja rossz vélekedésből) menykő ütést okoz” – írta Erős nagyon képszerűen az értekezésében az áramról.

Az Orvosi Hetilap beszámolt a Természettudományi Társulat 1858 júniusában megtartott közgyűléséről, ahol Middeldorpf professzort úgy mutatták be mint olyan sebészt, aki sikeresen operál galvanokausztika segítségével. Middeldorpf nem volt ismeretlen a hetilap olvasói előtt, hiszen az újság ez év márciusában arról értesítette az olvasóit, hogy a sebész *De polytis oesophagi atque de tumore ejus generis primo prospere exstirpato commentationem scripsit* című latin nyelvű, 1857-ben írt tanulmányát küldte el a világ nagy sebészeinek, köztük Balassának is. Tanulmányában Middeldorpf arról értekezett, hogyan operált meg sikeresen egy nyelőcső daganatot.

Maga Balassa 1859-ben *Tájékoztás a galvanocaustika mint sebészi műhatány körül* címmel egy külön tanulmányban foglalkozott a témával az Orvosi Hetilap hasábjain (Balassa, 1859). Saját tapasztalatairól írt, és közben nagyon higgadtan, objektíven értékelte az új műtéti eljárást. „Úgy mint minden tetszetős találmánynak a galvanocaustikai műtét módnak is sorsa lett, hogy egyfelől az elragadottak túlbecsülve hatáskörét, benne minden véres műtétnek pótlékát remélték leírhatni, míg másfelől a régin függők, a vérzési meggátlási tulajdont a legszigorúbban követelték tőle. Az előbbieket a lehetetlenség után vágyódva a galvanocaustika eredményei által nem lettek kielégítve, mert csalódtak; az utóbbiak minden eltérést az ígértektől a műtétmód új meg új hiányának nyilvánították, s azt mint fölöslegest és hasztalant elvetették. Úgy hisszük e tekintetben mindkét részen hibáztak. Amazok ártottak általánosítás, emezek tagadás által. Mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy a higgadt tapasztalat és józan bírálat a galvanocaustikát igen becses és részben pótolhatatlan hatányaként veendő föl az orvos-sebészi gyakorlatnak” – írta Balassa. Ugyane témában Markusovszky 1860-ban írt véleményt a lapban (Balassa, 1859: 702-706).

Kétly Károly (1839 – 1927) mint a neurológia és a galvanokausztika úttörője Magyarországon, elért eredményei alapján 1870-ben az elektroterápia magántanára lett és ezzel a módszer teljes elismerést nyert az orvostársadalom egyik legjelentősebb fórumán, az egyetemen.

Annak ellenére, hogy az eljárást Balassa intézetében is sikerrel használták bizonyos műtétek alkalmával és annak ellenére, hogy Middeldorpf többször is népszerűsítette eljárását Magyarországon, a galvanokausztika nem lett közkedvelt az orvosok között és nem terjedt el tömegesen. A kevés számú alkalmazó között Kiss György rámutatott arra is, miért alakulhatott ez így. Kiss véleménye szerint a műszerek drágák voltak, használatuk nagy figyelmet, pontosságot igényelt és ami még fontosabb, a műszert gyakran kellett gondozni, tisztítani, az elemeket cserélni, ami különösen vidéki orvosoknál, akik nem rendelkeztek megfelelő asszisztenciával, nem tette népszerűvé a galvanokausztikát. Az elektromosság a 19. század végére vált elterjedt, megkerülhetetlen elemévé a diagnosztikának és gyógyításnak. Ekkorra váltak az elemek megbízhatóbbakká, tartósabbá és az 1880-as években megjelenő vezetékes áramszolgáltatás is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az elektromosság megtalálja az őt megillető helyet a medicinában.

Kiss György, az elektromosság úttörő alkalmazója Magyarországon

Kiss György (1839–1891) Bácsbokodon született és rendkívül fiatalon hunyt el a délvidéki Óbecsén. Igen szegény családból származott, így a tanulmányai elvégzését az egyház támogatta. Egyetemi éveit Bécsben töltötte és 1864-ben kapta kezébe diplomáját. Ebben az időben az orvosok az alapképzés elvégzését követően egy, vagy több speciális szakot is választottak. Kiss sebészetből és szemészetből szerzett speciális képesítést. Az egyetemi matricula mellett a Josephinum még egy emléket őriz Kissről. A Josephinum kiállításában szereplő, Carl Ferdinand von Arlt (1812–1887) bécsi szemészprofesszor számára tanítványai arcképeiből összeállított albumban is megtalálható a fényképe. Ugyanebben az albumban feltűnik Siklóssy Gyula (1839–1901) szemészorvos arcképe is, aki évfolyamtársa volt Kissnek és később a Pesti egyetemen, a szemészeti klinikán dolgozott. Kiss az egyetem elvégzése után rövid bécsi munkát követően Szabadkára került városi orvosi funkcióba. Szabadkán szembesült a vidékre jellemző trachoma elterjedtségével. Arlt professzornál tanulván minden bizonnyal behatóan ismerte ezt a szembetegséget is, ugyanis éppen Arlt volt az, aki leírta a szemcsés kötőhártyagyulladást, megállapításai Arlt-szindróma néven kerültek be a szakirodalomba. Kiss egyébként nagy eredménnyel műtötte azokat a betegeket, akiknél a fertőzés okozta elváltozások állandó fájdalmat, később vakságot okozhattak volna. Kiss György, látva milyen elterjedtek a fertőző szembetegségek azon a vidéken,

megalapította és vezette a szabadkai városi szemkórházat is (2. sz. kép).

Műtéteit galvanokausztikus eljárással végezte. A halálakor írt nekrológia szerint Tübingenben tanulta ezt az eljárást, ami véleményem szerint meglehetősen valószínűtlen, ugyanis a tübingeni szemklinika története 1864-ben kezdődött, ekkor alapított itt szemkórházat Albrecht Eduard Nagel (1833–1895). Nagel professzor ismert volt a maga korában, de a magyar orvosi szakirodalomban nagyon kevésszer hivatkoznak rá. Kiss – aki egyébként igen tájékozott volt a szemészeti és galvanokausztikai szakirodalomban és szívesen hivatkozott elismert orvosok munkáira szakmai publikációiban –, ő sem említi Nagel nevét. Nagel egyébként galvanokausztika témában – ismereteim szerint – nem publikált. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy Kiss Bécsben ismerte meg ezt az eljárást, módszert, amivel szakmai sikereit elérte. Albrecht Middeldorpf Bécsben és Magyarországon is propagálta eljárását. A bécsi egyetemen – melynek tiszteletbeli tanára volt – többször is tartott előadásokat éppen abban az időszakban, amikor Kiss az egyetemen tanult. Nálunk Pozsonyban, 1865-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 12. ülésén. Itt Middeldorpf két ízben is tartott előadást, melynek során az általa alkalmazott galvanokausztikus készüléket is bemutatta. Ugyanebben az évben lett a boroszlói tanár a Magyar Királyi Orvosegyesület levelező tagja is. Middeldorpf a bécsi egyetemmel is hosszú szakmai kapcsolatban állt, a bécsi egyetem 1865-ben nevezte ki őt tiszteletbeli tagjává.

Az új technika elsajátítása és alkalmazása mellett a gépek beszerzése, használata, javítása is foglalkoztatta Kisst. 1878-ban a *Gyógyászat* című lap arról tudósított, hogy Kiss György Frankfurtba utazott. Azt írták: „Dr. Kiss György, szegedi orvos ügyfelünk, ki a villamgyógyításnak mind bel mind sebészi bajokban buzgó barátja s jeles alkalmazója, négy hétre dr. Clemenshez majnai Frankfurtba rándult, hogy ott ezen genialis villamgyógyász genrejéről saját szemével szerezzon magának tudomást, s a nagyban előhaladt villamgyógyítás minden nemét felhasználhassa a szenvedő emberiség javára” (sz.n., 1878: 683). Theodor Clemens frankfurti (1824 – 1908) gyakorló orvosról szinte alig tudni valamit, az azonban a kevés adatból is kiderül, hogy sokat kísérletezett a technikai újítások és a fizikában tett felfedezések medicinában való alkalmazhatóságával kapcsolatosan. 1876-ban kiadott könyve, az *Über Heilwirkungen der Elektrizität und deren erfolgreichen methodischen Anwendung in verschiedenen Krankheiten* című éppen ezekről az újításokról szólt.

Kiss rendkívül népszerű orvos volt Szabadkán, különösen, mert a szegény betegeket ingyen gyógyította. Azonban a szabadkai tartózkodása rosszul végződött. 1876-ban ugyanis egy korrupciós ügyet akart felgöngyölíteni, amely ügy a szegények kenyere elnevezéssel vált ismertté.

Szabadkáról Szegedre – a szegények kenyere okán

Kiss György kényszerből költözött át Szabadkáról Szegedre. A kényszerűség oka pedig egy korrupciós ügy feltárása volt, ami „A szegények kenyere” elnevezéssel került a köztudatba és a történelmi emlékezetbe. Az ügyet Magyar László (1937–1998) szabadkai levéltáros is feldolgozta. 1978-ban jelent meg egy rövid írása a Magyar Szóban *A szabadkai szegények kenyere* címmel (Magyar, 1978: 12). Magyar adatai szerint Szabadkán Kiss idejében 160 szegényházi embert láttak el, akiknek rendkívül szűkös és nyomorúságos volt az élelmezése, éveken át változatlan heti étrenddel. A kenyér viszont egy idő után ehetetlen lett. A szegény sorból származó és a szegények ügyei iránt különös érzékenységet mutató Kiss doktor, aki a szabadkai városi szemkórházat vezette, panaszt emelt a hatóságoknál a kenyér miatt. A hatóságok megkereséséről és a jogorvoslat elmaradásáról Magyar László nem tesz említést, a Szegedi Híradó viszont 1877 januárjában beszámolt róla⁶². Mivel nem történt változás, ezért Kiss a Szabadkai Közlönyben szerette volna a nyilvánosságot tájékoztatni az ügyről. Annak ellenére, hogy Kiss – a Szegedi Híradó szerint - a lap szerzője volt, a szerkesztő nem merte vállalni a cikk közlését. Végül Bitterman József nyomdájában saját költségén kinyomtatott egy 1876. december 23-án keltezett röpiratot, amit a városban terjesztett. A röpirat szövegét teljes egészében közölte Magyar, eszerint az új bérlő, egy Breuer nevezetű pékmester a négy első sütés után ehetetlen kenyeret küldött a szegényeknek. Az ügy –

⁶² „Nagy szegénység lehet ám még ott is, hol a »szegények kenyere« fölött úgy összekapnak, mint közelebbről Szabadkán. Foly a tinta, ömlik a nyomdafesték... de a visszaélés orvoslása késik, sőt elmarad... Különben a szegények házának főlügyelője egészséges, jóllakottan és gondtalanul fumigálja a világot, még a doktort is; a pék csípőre tett kézzel mosolyog; a szegények (amint dukál) eszik a keserű kenyeret. S a doktor? ...alkalmasint arról gondolkozik, hogy a lisztesláda és a pék-kamra is lehet – darázsfszek» (sz.n., 1877: 7).

nyilvánosságra kerülve – nem maradt folytatás nélkül. Erről a Szabadkai Közlöny és a városi tanácsi jegyzőkönyvek tanúskodnak. Vádaskodások indultak meg, elítélték Kisst, amiért mulasztást követett el, mivel nem jelentette azonnal a visszaélést a hatóságoknak. Később megvádolták azzal is, hogy pénzt fogadott el a szegényektől a gyógykezelésért, pedig neki, mint a város által fizetett orvosnak a szegényeket ingyen kellett volna gyógyítani. A városi főkapitány nyomoztatott is az ügyben, 1877. március 13-án be is terjesztette a vádiratot, mire 15-én dr. Kiss bejelentette a városi tanácsnak, hogy lemond a városi szemorvosi állásáról, mert Szegedre költözik. Végül tehát nem vállalta a kilátástalannak ígérkező harcot a vádaskodásokkal szemben. Tanulságos történet, melynek végén Kiss – igaza ellenére – vádlóból vádlottá vált.

Kiss doktor neve nem volt ismeretlen a szegediek előtt sem, hiszen a Szegedi Híradóban 1870-től többször is megjelent hirdetése, melyben arról értesíti a betegeket, hogy villanygyógyász szem- és fülorvosként, mint a városi szemkóroda vezetője Szabadkán reggel 8-tól 11-ig fogadja a pácienseket és a szegényeket ingyen gyógyítja.

Kiss első hirdetése a szegedi rendeléseiről 1877. április 27-én jelent meg a Szegedi Híradóban, melyben tudatja a pácienseivel, hogy 12 évnyi szabadkai szolgálat és 9 évnyi hatósági szemorvosi gyakorlat után állásáról önkéntesen lemondva lakását és rendeléseit Szegedre helyezi át, a munkát pedig május 3-án kezdi meg. A rendelések helyszínül – a kor szokása szerint – lakását jelölte meg, mely a Fekete sas és Háromkorona utca sarkán található Kéry-házban volt. Ebben a hirdetésében is közli, hogy a valódi szegényeket ingyen kezeli. Még ugyanebben a számban a lap – feltehetően a szerkesztő – is ajánlja Kiss rendelését olvasóinak, akiről – személyes ismeretség folytán is – nagyon szép véleményt fogalmazott meg. Kiss még egy alkalommal, a május 3-i kezdést megelőző napon tett fel hirdetést és úgy tűnik ennél nem kellett sokkal több hírverés a sikeres munkához. A Szegedi Híradó októberi számban megjelent egy nagyon rövid, néhány soros ismertetés is, mely arról szól, hogy három szegedi és Szeged környéki asszony, akik Kiss kezelése nyomán nyerték vissza a látásukat, arra kérték a szerkesztőset, tudósítsanak a hírről, hiszen szegénységük folytán nem tudták volna mással meghálálni az orvos munkáját.

Kiss szabadkai szokásához híven, a szegedi helyi lapban is közölt néhány érdekes, részben a szakmájába vágó rövidebb írást, tárcát. Így írt a dorozsmai sziksós fürdő megnyitásáról, a villamosságnak a mindennapi életben való alkalmazásáról és hasznáról.

Az orvos és családjának az élete az 1879-es szegedi árvíz idején változott meg gyökeresen, a Szegedi Híradó 1879.07.11-én írt arról, hogy a belvárosban élő polgárok milyen anyagi károkat szenvedtek az árvíz következtében. Így Kiss György házáat is árvízi kár érte. Mivel belvárosi lakása tönkrement, ezért rövid időre Belgrádban, majd újra Szegeden rendelt. Sajnos korai betegsége képtelenné tette a munkára, sógoránál, az óbecsei plébános házában halt meg.

A belgrádi incidens

A Szegedi Híradó 1879. szeptember 25-én tudósított újra Kissről (sz.n., 1879: 9). Ekkor már belgrádi tartózkodásáról írtak, ahova az őt és családját ért súlyos árvízi károk miatt volt kénytelen távozni. A cikk tanúsága szerint Belgrádban három hónap alatt sikeres praxist épített ki, ami úgy tűnik nem tetszett néhány pályatársának. Így amikor éppen egy kávéházban üldögélt egyedül, húszan megtámadták, megverték, verbálisan is bántalmazták. Végül, amikor a tettelegesség már odáig fajult, hogy az élete volt veszélyben, a kávéházi vendégek mentették meg. A lap megemlítette, hogy a húsz támadóból ketten a belgrádi főiskola tanárai voltak, de azt nem írta meg, kikről lehetett szó. Az osztrák-magyar konzulátus karolta fel Kiss doktor ügyét és a hatóságokhoz fordultak elégtételt követelve. A Szegedi Híradó szerint az esetről először a konzulátus beszámolója alapján a Pester Journal tudósított. A történetekről beszámolt még több más lap mellett a Hon, a Fővárosi Lapok, sőt egy szakmai újság, a Gyógyászat is.

A Szegedi Híradó október 17-i számában maga Kiss adott tájékoztatást az eseményekről, illetve arról, miért nyitott praxist Belgrádban. Mivel az árvíz következtében szinte mindenét elveszítette, arra gondolt, hogy egy belgrádi praxis hozzásegítheti az ottani hírnév megszerzéséhez és majdan visszaköltözve Szegedre a tehetősebb belgrádi páciensek nem fognak Bécsig utazni szemészeti problémáikkal, hanem csak Szegedig,

hiszen ott is megkaphatják a megfelelő kezelést. A rendelése nagyon gyorsan felvirágzott és ez zavarhatta ottani pályatársait. A következőket írta: „Nagy nehezen kaphattam meg az engedélyt, mivel itt az az elv lett érvényesítve, hogy Belgrádban magában az ország rovására történnek letelepedések, nem gondolván meg, hogy a jelesebb erők kizárásával Belgrád orvosi kara nem emelkedhetik. No de ez is a cél, mert így az orvosi egyedáruság minden akadály nélkül virágozhatik. Működésem kezdetén mindjárt tömegesen keresett föl a szenvedő emberiség, s ez annyira fölkelti társaim irigységét, hogy az egy orvosi tanácskozmányban Dr. Brühl személyében durva képviselőt is talált”. Amint Kiss írja figyelmeztetést is kapott arról, mi készül ellene, de nem hitte el. Az incidens után „az egész város e borzasztó esetről beszélt, s az erkölcsi elégtételt megnyertem azáltal, hogy nem csak a közönség, hanem számos előkelő ember jött részvétét kifejezni, s ami csudálatos, mind egytől egyig az orvosok kezét látta benne, s figyelmeztettek, hogy e miatt Belgrádot el ne hagyjam, hisz ez által érnék el épen céljukat szeretetre méltó kartársaim!” (Kiss, 1879: 1-2).

Az ügy lefolyása azonban váratlan, vagy éppen várható fordulatot vett, ugyanis a várt jóvátétel és a tettesek, felbújtók felelősségre vonása elmaradt. Ahogyan a Szegedi Híradó fogalmaz: „A „F. H.” levelezője azonban e tekintetben nem sok vigasztalót újságol. Szerinte ugyanis a kihallgatást és vizsgálatot oly kezek vezették, melyek arra működtek, hogy a tettesek mind ártatlanok legyenek. A tanukat fenyegetésekkel terrorizálták. Dr. Kiss különben bevárja a főkonzult s aztán diplomáciai uton kér elégtételt és mielőbb visszatér Magyarországra” (sz.n., 1879: 9).

Érdekes, hogy Kiss összeütközései mind Breuerrel, mind pedig Brühllal ugyanúgy végződtek: az elkövetők büntetése elmaradt, Kiss viszont vádlóból vádlottá vált. Valószínű, hogy mind a megvesztegetés, mind pedig a fenyegetés nem állt távol az elkövetőktől, felbujtóktól annak érdekében, hogy az „ügyek” megtorlatlanok maradjanak. Kiss nándorfehérvári levelében azt is sejtetni engedí, hogy véleménye szerint a belgrádi incidens a szabadkai konfliktus folytatása lenne. Lényegében ugyanazzal a népcsoporttal állt szemben mindkét alkalommal.

Kiss György orvosi tevékenysége

Kiss György első szakmai cikkét Magyarország legtekintélyesebb orvosi lapjában, az Orvosi Hetilapban jelentette meg 1867-ben *A szívműködéséről* címmel. A cikk széleskörű szakmai tájékozottságról tesz tanúbizonyságot, Albrecht von Gräfe (1828 – 1870) egy 1854-ben publikált műtési módszerét ismertette és a szerző saját műtési tapasztalataival, illetve műtési módszerével egészítette ki. A cikk tanúsága szerint Kiss ekkor már Szabadkán praktizált és a cikk tartalma a szabadkai Orvos-gyógyszerészegylet november 4-i ülésén hangzott el először. Kiss lépésről-lépésre mutatta be, hogy milyen eszközökkel és milyen módszerrel végzi a szívműködés vizsgálatát és kitért arra is, hogy mik azok a körülmények, melyek a műtét sikertelenségét okozhatják, melyek nem teszik lehetővé, hogy a páciens visszanyerje látását. „A műtethez a következő eszközök szükségesek: két szempillatartó, fogas- és szempillacsipeszek, s a lándzsák... Én így műtök: A bal kézzel a szemgolyót rögzítem, s a jobban a lándzsát tartva, a szaru- és tükrőhártya egyesülési vonalához közel, függőlegesen beszúrok mignem az eszköz hegye a szarun keresztül hatott, ekkor a lándzsa lapját a szívműködés fölületével párhuzamos irányba hozom, vagy 3” hosszú sebet csinállok” – írta Kiss műtési módszerének néhány első lépéséről (Kiss, 1867: 381-384) (3. sz. kép).

A második cikk a Gyógyászat hasábjain látott napvilágot *A hártás tömkeleg beveny lobja* címmel. Ez már fülészeti témát taglal és Friedrich Eduard Rudolph Voltolini (1819–1889) boroszlói tanár műtési módszerét mutatta be, valamint a saját tapasztalatait írta le. Kiss szerint a cikke nemcsak a fülorvosok figyelmére tarthat igényt, hanem minden orvosnak ajánlja, hiszen a hártás tömkeleg, azaz a labyrinthus membranaceus gyulladása, mely elsősorban gyerekeknél jellemző, az esetek nagy többségében teljes süketiséget okozhat, a nagyon fiatal gyermekek pedig beszélni sem tanulnak meg emiatt – írta Kiss. A cikkben annak a gyanújának adott hangot, hogy a betegek süketiségének az oka az agyhártya gyulladásában keresendő. Bizonyításként saját boncolati anyaggal nem rendelkezett ugyan, de nagyon alapos szakirodalmi tájékozottság alapján indokolta feltevését. Megemlítette Gabriel Andral (1797–1876) patológus, valamint Salomon Moos (1831–1895) fülész és még számos más szerző cikkét a témában.

Következő cikke a *Dűlszem egy esete, könnymirigydag s szemgolyómögötti tömlősdag következtében. Könnymirigy kiürtása s a tömlő kiürítése. Gyógyulás* címet viseli (Kiss, 1868). A cikk részletesen leírja az operált beteg állapotát, és ugyanilyen körültekintéssel ecseteli a műtét elvégzésének körülményeit, menetét, illetve az alkalmazott eszközöket is felsorolja.

1869-ben a Gyógyászat hasábjain *Villám-étesz⁶³ a fülészeten* címmel jelent meg cikke (Kiss, 1869). A szerző felhívta a figyelmet arra, hogy a módszerrel kisebb fájdalommal, rövidebb idő alatt lehet biztonságos eredményt elérni. Kiss meglátása szerint az eljárás a pokolköves⁶⁴ kezelést válthatja ki. Az ismertetett írás Hermann Hugo Rudolf Schwartz (1837–1910) német fülész tollából született.

1869-től egy hosszabb publikációs szünet következett be és egészen 1873-ig nem találkozunk Kiss György névvel a szakmai sajtóban. Ennek oka nyilvánvalóan a kolerajárvány volt, aminek legyőzésében Kiss figyelemre méltó szerepet vállalt. Az Orvosi Hetilap 1873.12.14-én megjelent 50. számában tűnik fel Kiss újra és arról értesülhetünk, hogy az országos kolerajárvány leküzdésében nyújtott tevékenységéért a király koronás érdemkereszttel tüntette ki sok más pályatársával egyetemben.

Következő önálló cikke 1874-ben jelent meg a Gyógyászatban (Kiss, 1874). A cikk eredetileg Kiss doktor előadása volt, melyet a Magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlésén mondott el Győrött a sebészeti szakosztály ülésén. Érdekesség talán, hogy bécsi egyetemi társa, Siklósy Gyula is ebben a témában, az elektromosság jelentőségéről tartott előadást, különös tekintettel a szemészeti műtéti esetekre.

Kiss cikkéből megtudhatjuk, hogy 1874-ben már 9 éve alkalmazta az elektromosságot a betegek gyógyításánál elsősorban a szem különböző gyulladásai alkalmával fájdalomcsillapításra. Amint írta, a „villamosság alkalmazása mellett igen ritkán jöttem azon kényszer-helyzetbe, hogy a szunyal⁶⁵ bőralatti fecskendését vagy piócákat alkalmaztam volna, igen tág szemészeti gyakorlatomban erre 9 év óta alig néhányszor voltam szorulva; nadragulyakivonat (Extr. Belladon) bedörzsölését pedig 6 éve soha igénybe nem vettem” (Kiss, 1874: 533-538). A dolgozat második részében az elektromosság műtéti alkalmazását taglalta elsősorban a szemészetben. „Az érintkezési villamosság, ha az elemek nagy felülettel bírnak, hőtüneteket mutat, melyek az érenysodronyon⁶⁶ keresztülvezetettve, a sebészetben igen tág alkalmazást találnak. Az izzó vas a műtősebészetben az ó-kortól ismert romboló hatása és sarjadzás előmozdító hatása miatt maig szerepel” – írta Kiss a bevezetőben, melyben külön méltatja Middeldorpfot, akit a galvanokausztika megalapítójának tartott. Leírja az eljárás menetét is: „A műtét véghezviteléhez szükséges eszközöket a műteendő, vagy eltávolítandó testrészekhez hidegen és higgadtan illeszthetjük a nélkül, hogy a beteg a tüzes vastóli félelem iszonyai bármily fokán menne is keresztül. A rugónak nyomására, mintegy varázsütésre jelenik meg eszközeinkben a szükséges tűz, mely kellő vigyázat mellett nem is hagy el bennünket mindaddig, míg csak szükségünk van rá.” Kiss kiemelte, hogy a kisebb véredények ennél a műtétnél nem véreznek, a fájdalom kisebb és sokkal pontosabban lehet megközelíteni vele a műteendő felületet. Felteszi a kérdést, hogy a módszer előnyei ellenére miért dolgoznak galvanokauterrel ilyen kevesen hazánkban. A készülék drágaságában és a készülék folyamatos karbantartásában látta az okokat (4. kép).

Megemlítette, hogy a könnytömlő és a szempilla különböző kóros elváltozásainál kitűnően tudja alkalmazni a módszert. „A szempilláknál leggyakrabban előforduló bántalmak a pillaszőröknek a szemteke felé irányult, többféle okokból eredő helytelen állásában állnak... Különösen a pillaszőr befordulat s kettős pillasor (trichiasis és districhiasis) képezték tárgyát tapasztalatomnak, s 14 hó lefolyása alatt 76 esetben kizárólagosan villámtűzet alkalmaztam” – írta Kiss. Részletesen ismertette a módszerét is. „A beteget lefektetve, a szempilla alá az u.n. Jäger-féle szarulemezt helyezem, annak könnyebb rögzítése s a szemteke megvédése céljából; a segéd a szarulemezt átveszi s én a bal hüvelykujjal a szempillára némi nyomást gyakorolva, a szemöldök felé húzom annyira, hogy a szempilla széllapjával mintegy felém nézzen, jobb kezemben az átalam Dr. Siklósy Gyula úr különös ajánlatára csakis e célra készített galvanocautert azon a helyen, hol a pillaszőr helytelen iránya

⁶³ A villámétesz jelentése galvanokauter, azaz égetőkészülék, mely elektromossággal működik. Lásd erről pl. az Orvosi Hetilapban, 1863-as év, 5. szám, 93. oldalát.

⁶⁴ Korabeli égető vegyszer sebészeti eljárásokban.

⁶⁵ morfium

⁶⁶ platinasodrony

kezdődik, a porc és kültakaró érintkezési vonalához hidegen helyezem, a galvanocauter kezemben levő tartójának rugonyát gyengén megnyomván, az éreny-sodrony hegye izzó lesz s mint ilyet mélyítem addig, míg a hajgyök talaját elérem; ekkor gyengéd nyomással a galvanocautert, mely előtt a sejtszövet igen gyorsan kettéválk, a porc és kültakaró között balról jobbra vezetem, s az izzó galvanokauternek ezen vezetése által a kültakaró a porctól elválk és a hajgyökök meg vannak semmisítve.” Az ilyen galvanokauteres műtét 13-30 másodpercig tart.

A következő évben szintén a Gyógyászat hasábjain jelent meg a *Villámtűzzel végzett műtétek magán gyakorlatából* című írása (Kiss, 1876), mely a fülészeti területéről egy, a külső hallójáratba beragadt meggymag eltávolítását taglalta.

1877 április 22-én az Orvosi Hetilap Szemészet mellékletében jelent meg Kiss következő cikke *A villámtűz szerepe a szemészetben* címmel (Kiss, 1877a). Az elején népszerűsítette, leírta Middeldorpf eljárását, majd ismertette azokat a jelenségeket, melyeknél ő a „villámtűzes” műtétet sikerrel alkalmazta. „A villámtűznek aránylagos gyors és határolt hatása biztosan alkalmazható a szemészetben a következő bántalmaknál: könnytömlő-sipoly, pilla be- és kifordulat, kettős pillasor. Kísérleteket tettem: a köthártya nagyfokú szemcsésedésénél, röphártya, szaruhomály és száradásnál.” A cikk további részében leírta a szempillaműtét folyamatát, ezt két saját esettel is illusztrálja. A cikkből kiderült az is, hogy Kiss a meglévő galvanokausztikus eszközöket milyen kreativitással használta fel. Azt írja például, hogy a „történelmi igazság kedvéért kötelességemnek ismerem kijelenteni, hogy pillaszőr-égetőm alakjánál mérvadó volt Leiter fogégetője, mely hosszúsága, s az érenyhuzal vastagságával különbözik amattól”.

1877-ben megjelent még a *Miképp hat gyógyítólag a süritett levegő tüdőbántalmaknál?* című cikke (Kiss, 1877b), majd 1887-ben a *Burns tanár legújabb villámtűz telepe* (Kiss, 1878).

Kiss utolsó, Gyógyászatban megjelent írását 1882-ben közzétették, *A villamosság jelentősége a gyógyításban* címmel. Ebben jövőbe látó gondolatokat fogalmazott meg: „A villamosság a jövő gyógyászatában fontos szerepe miatt igen nagy tért fog elfoglalni” (Kiss, 1882: 241-244).

Kiss György szakmai utóélete

Mivel Kiss keveset publikált és nem a fővárosban ténykedett valamelyik klinikán, pályatársai és az utókor sem értékelte munkáját az őt megillető helyen és később, a galvános módszer elavulása után, szintén nem foglalkoztak elért eredményeivel.

A szemészek közül a méltán híres Csapodi István (1856 – 1912) említette Kisst az 1890-es hozzászólásaiban, előadásaiban, ugyanis a vezetékes elektromosság ekkor már kezdett nagyobb teret hódítani az orvoslásban is. Az 1893. május 29-én megtartott szemészeti értekezleten Csapodi István bemutatta a szemklinika thermokauterját, melyet Schulek Vilmos és Csapodi István elképzelései alapján készítettek el 1886-ban. A különlegessége az volt, hogy a cserélhető végek között mindig meg lehet találni a legalkalmasabb eszközt az adott operációhoz. Megjegyezte, hogy a thermokauter megbízhatóbb eszköz a galvanocauternál. Ezután egy kis múltbéli kitekintőt is adott Csapodi: „történelmi érdekességül mutatta be Kiss György elhunyt szabadkai szemorvos égetőjét, mellyel kivált trichiasist operált Forster módja szerint. Ő volt az első, a ki hazánkban már a 70-es években villamos égetőt alkalmazott szemén” – írta a Hetilap (sz.n., 1893: 349). 1898-ban, a Budapesti Királyi Orvosegyesület egyik ülésén ismét Csapodi hivatkozott Kissnek arra az esetére is, amikor az elektromosság segítségével távolított el egy magot a fülből.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 25. ülését Szabadkán tartották. Burtik Győző *A mezői munkások egészségügyi viszonyairól* című előadásában emlékezett meg Kiss Györgyről a következőképpen: „Már a 70-es években Szabadka városa szemkórházat állított fel boldogult collegánk, dr. Kiss György agitatioja következtében, melynek vezetésével is ő bízott meg. Ő volt az első magyar orvos, ki a trachomával behatóbban foglalkozott, de mivel irodalmilag nem működött ezen a téren, neve egészen ismeretlen manapság” (Burtik, 1899: 748-750).

Annak ellenére, hogy Kisst nem értékelte a szakma kellőképpen, mégis elégtételt jelenthet számára az egyik legnagyobb magyar szemész méltatása, melyben Csapodi Kisst az első magyar szemésznek nevezte, aki elektromosságot alkalmazott a szemészeti műtétek alkalmával.

Kis kultúrtörténeti kitérő: az elektromosság és az orvosi kísérletek az irodalomban és filmben

Az elektromosság különböző jelenségeinek felfedezése és Galvani kísérletei nem maradtak visszhangtalanok a közvéleményben sem. Ez ugyanis az az időszak, amikor a különböző nyomtatott időszaki kiadványok nagyobb számban jelentek meg és a mindennapok részévé vált az újságolvasás, de ez az az időszak, amikor a tudományos eredmények, kutatások kiléptek a tudomány falai közül, és éppen a sajtó segítségével a mindennapi emberek érdeklődésére is számot tarthattak.

Galvani és Volta felfedezésével egy új, izgalmas kísérleti sorozat indult meg az orvostudományban és megszorodtak azok a vizsgálatok is, melyek az áram és az élő, vagy holt szervezet közötti kapcsolatokat kutatták. Giovanni Aldini (1762-1834), Galvani unokaöccse, aki orvos és fizikus is volt emberi tetemeken kísérletezett (Parent, 2004). Áram segítségével az emberi test különböző izmait tudta megmozgatni és érdekességként kísérleteket folytatott az emberi arcon is. Így áram segítségével nagyon életszerű arckifejezéseket tudott előhívni az emberi tetemek arcán.

Aldini emberi tetemeken végzett kísérletei inspirálóan hatottak az élet több területén is. Sorra születtek olyan karikatúrák, melyek azt mutatják be, hogy az emberi tetemek áram segítségével kelnek életre. Innen a szókapcsolat is, életre galvánózni valakit, azaz feléleszteni, mozgékonyvá, cselekvővé, lendületessé tenni valakit, vagy valamit.

A karikatúrák mellett az irodalom is ihletet merített a kísérletekből; ennek legelső alkotása a Mary Wollstonecraft Shelley (1797–1851) tollából született *Frankenstein*, avagy a modern Prométheusz című novella, vagy kisregény. Mary Shelly, Mary Wollstonecraft Godwin néven született, apja filozófus és újságíró, William Godwin volt, akinek a könyvtára Mary számára az ismeretek gazdag tárházát jelentette. Házuk tudósok, művészek gyülekezőhelye volt és élénk társasági élet folyt benne. Mary itt ismerkedett meg Shelleyvel, a költővel, aki Mary miatt elhagyta feleségét. 1816 tavaszán Svájcban, a Genfi-tó mellett tartózkodó Byronnál húzták meg magukat, mivel folyamatosan anyagi gondokkal küzdöttek. Ezen a tavaszon Svájcban nagyon rossz volt az időjárás, a szabadban töltött idő helyett a művészek novellák, versek írásával és felolvasásával szórakoztatták egymást. Ekkor íródott a *Frankenstein* is, melyet 1818-ban nyomtatásban is megjelentettek. Mary az inspirációt és az ötletet részben az Aldini féle kísérletekből merítette, részben pedig egy 1815-ben Németországban tett utazásából, ahol elhaladtak a *Frankenstein* kastély mellett, ahol jó száz évvel azelőtt egy alkimista is működött. Így született meg tehát a *Frankenstein* történet, mely a mai napig megihleti a filmszakmát is.

A filmfeldolgozásoknak köszönhetően mára sokat torzult a történet és feledésbe merült az eredeti mű irodalmi értéke. De elveszett a novella filozófiai alapgondolata is, miszerint a tudománynak, a tudományos kísérleteknek milyen hatalmas felelőssége van az emberekkel szemben. A kisregény a magányt és a kirekesztettséget állította a középpontjába és a főhős lelki fejlődését járta körül, az úgynevezett Bildungsroman jegyeit hordozva magán.

A 19. század végére a galvanozással keletkezett gyenge árammal élő embereken is kísérleteztek. Duchenne de Boulogne (1852–1862) francia neurológus az arckifejezés, az érzelmek, az arc izmainak működését kutatta. Kutatásaiba a betegeit is belevonta, galvánáram segítségével különböző arckifejezéseket hívott elő betegei arcán. Megfigyeléseit fényképeken dokumentálta és 1862-ben megjelent, *Az emberi arckifejezés mechanizmusa* című könyvében összegezte megfigyeléseit és fényképeivel az orvosi fényképészet egyik ikonikus darabját hozta létre.

*

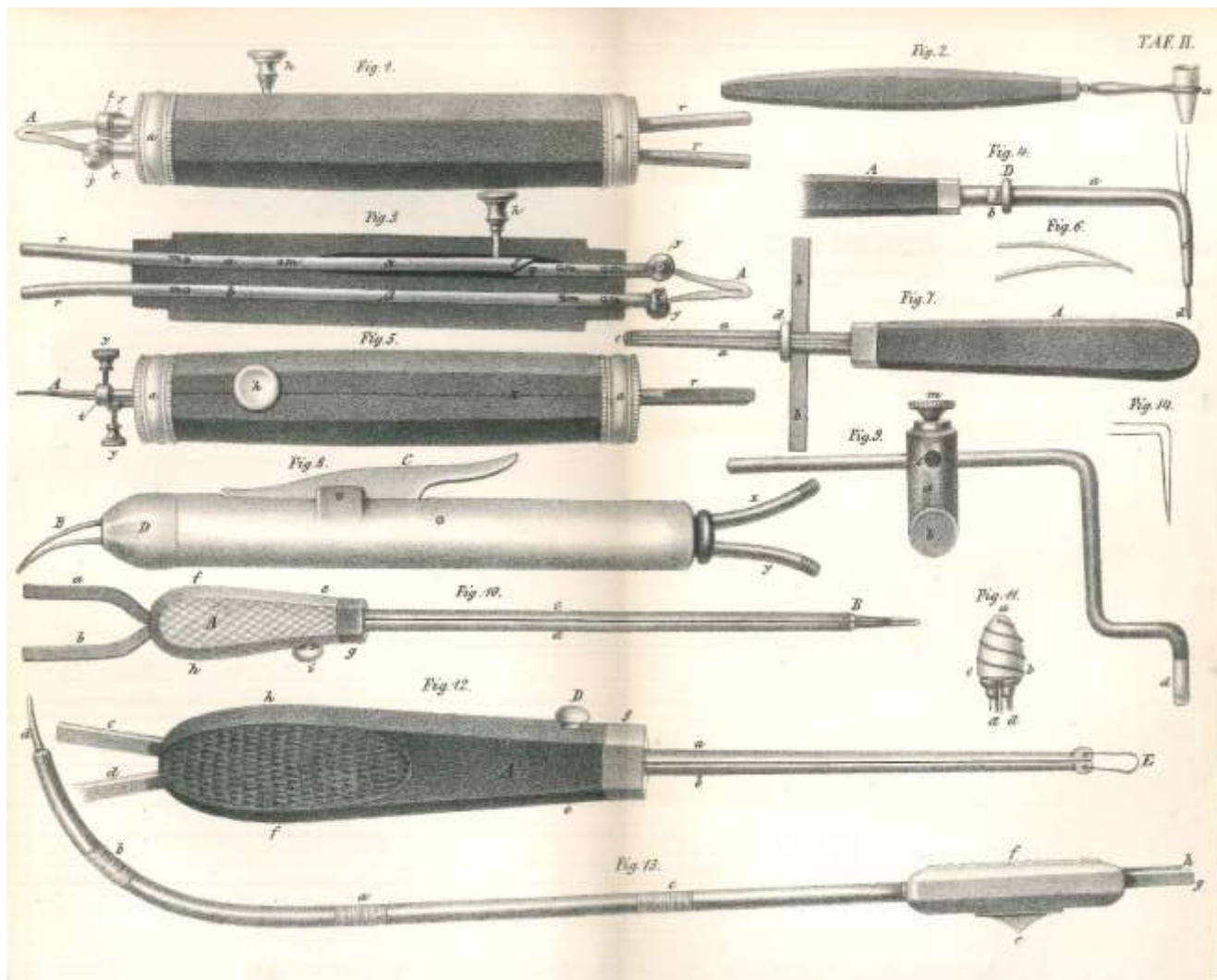
Összességként elmondhatjuk, hogy a 18. század végén mélyreható változások indultak meg a tudományos kutatások, a természettudomány terén. Ezek a változások olyan gyökeresek voltak, hogy az élet minden területére kihatottak, paradigmaváltást indítottak útjára, ami a 19. század végére teljesedett ki. Ennek a folyamatnak egy jó példája az elektromos áram felfedezése, a vele való kísérletek a természettudományok más

területein, így jelen esetben az élettudományokban és ezeknek a kísérleteknek, a kísérleti eredményeknek, következtetéseknek az átgyűűzése az irodalom, a publicisztika berkeibe.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balassa János (1859): Tájékoztató a galvanocautika mint sebészeti műhatvány körül. In: Orvosi Hetilap, 1859/44., 702-706. p.
- Burtik Győző: A mezei munkások egészségügyi viszonyairól. In: Gyógyászat, 1899/11., 748-750. p.
- Erős L. (1831) Dissertation On Medical Electricity [Értekezés az orvosi villanyról]. Buda: Landerer.
- Galvani, Luigi (1791): De viribus electricitatis in motu musculari commentarius. Bologna: The Institute of Sciences.
- Kiss György (1867): A szivárványmetszésről. In: Orvosi Hetilap, 1867/22., 381-384. p.
- Kiss György (1868): A hártás tömkeleg heveny lobja. In: Gyógyászat, 1868/13., 52-54 p.
- Kiss György (1868): Dűlszem egy esete, könnymirigydag s szemgolyómögötti tömlősdag következtében. Könnymirigy kiirtása s a tömlő kiürítése. Gyógyulás. In: Orvosi Hetilap, 1868/20., 22-23. p.
- Kiss György (1869): Villám-étesz a fülészetben. In: Gyógyászat 1869/3., 35-37. p.
- Kiss György (1879): Levél Nándorfehérvárról. In: Szegedi Híradó, 1879/170., 1-2. p.
- Kiss György: A villamnak (electricitas) gyógyászati és műtevéi alkalmazása a természetben. In: Gyógyászat 1874/36-37., 517-520., 533-538. p.
- Kiss György: A villamosság jelentősége a gyógyításban. In: Gyógyászat, 1882/16., 241-244. p.
- Kiss György: A villám-tű szerepe a természetben. In: Orvosi Hetilap Szemészet, 1877/16., 17-23. p.
- Kiss György: Burns tanár legújabb villám-tű telepe. In: Gyógyászat 1878/21., 303-306. p.
- Kiss György: Miképp hat gyógyítólag a süritett levegő tüdőbántalmaknál? In: Gyógyászat 1877/48., 705-707. p.
- Kiss György: Villám-tűvel végzett műtétek magán gyakorlatomból. In: Gyógyászat, 1876/19., 293-300. p.
- Lewandowski, R. (1887): Elektrodiagnostik und Elektrotherapie einschlieslich der Physikalischen Propaedeutik für praktische Aerzte. Wien: Urban und Schwartzberg.
- Magyar László (1978): A szabadkai szegények kenyege. In: Magyar Szó, 1978/6., 12. p.
- Middeldorpf, A. (1854): Die Galvanocaustik, ein beitrage zur operativen Medizin. Breslau: Josef Max & Comp. Verlag.
- Parent, André (2004): Giovanni Aldini: From Animal Electricity to Human Brain Stimulation. In: Canadian Journal of Neurological Sciences, 2004/31. 576-584. p.
- Scribonius Scribonii Largi de compositione medicamentorum liber. Elérhető: https://archive.org/details/bub_gb_XXauaV6WYMcC Letöltés időpontja: 2024.01.15.
- Szerző nélkül (1877): A szomszédságból. In: Szegedi Híradó, 1877/5., 7. p.
- Szerző nélkül (1878): Tudósítás. In: Gyógyászat, 1878/47., 683. p.
- Szerző nélkül (1879): Tudósítás. In: Szegedi Híradó, 1879/163., 9. p.
- Szerző nélkül: Beszámoló. In: Orvosi Hetilap, 1893/29., 349. p.

MELLÉKLETEK

1. sz. kép: Galvanokausztikus eszközök. Forrás: Middeldorpf, A. (1854): *Die Galvanocaustik, ein beitrag zur operativen Medizin*. Breslau: Josef Max & Comp. Verlag.

2. kép: Kiss György. Forrás: *Dem hochverehrten Lehrer Herrn Professor Dr. Ferdinand Ritter von Arlt seine dankbaren Schüler. Bécs, é.n. Forrás: Josephinum.*

3. kép: Galvanokauter. MNM KK Semmelweis Orvostörténeti Múzeum gyűjteménye, é.n. Leltári szám: 87.47.1.

4. kép: A kötőhártya és a szaruhártya betegségei. Forrás: Arlt, Ferdinand: *Die Krankheiten des Auges*. 3. Band. Prag, Credner, 1860-63.

Lightning against disease – electricity in medicine

Katalin Szabó

One of the great discoveries of the 18th century, electricity, claimed its place in the increasingly diverse range of healing methods in the 19th century. Initially, the treatment found its place primarily in neurology, but it was also used for anesthesia, to stop bleeding in surgery, and for cauterization. It made its way into ophthalmology in the mid-19th century. A Hungarian ophthalmologist, György Kiss, who practiced in Szabadka and then in Szeged, used the galvanocautery during his eye surgeries, successfully treating the symptoms of trachoma blindness, a disease common in the southern regions. His work went unnoticed in his own time, but at the end of the century, one of the greatest Hungarian ophthalmologists, István Csapodi, took notice of his life's work and remembered Kiss as the first Hungarian doctor to use electricity in ophthalmic treatments.

Experiments in the life sciences, such as those conducted by Galvani and later by his nephew Aldini, also had an impact on the arts. One result of this was Mary Wollstonecraft Shelley's story, *Frankenstein, or The Modern Prometheus*. Interestingly, these experiments also paved the way for pseudosciences, one of whose well-known representatives was Mesmer.

In my study, I attempt to outline the relationship between 18th- and 19th-century medicine and art and this new and fascinating phenomenon by presenting the experiments surrounding the discovery of electricity.

Keywords: ophthalmology, electricity, literature

NÉPRAJZ

Vincze János cipésmester hagyatéka az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban

Szalkainé Miseta Zsuzsanna*

* Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark

Absztrakt

Vincze János, a 2017-ben elhunyt tömörkényi cipésmester műhelyét 2018. szeptember 26-28. között a Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Osztálya és az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark szakmai csoportjának munkatársai közösen mérték fel és szállították el annak tárgyanyagát. Az érintetlenül hagyott cipésműhely minden eszközét nagylelkűen felajánlotta fia, Vincze János, aki érzékletes leírásával ismertette a műhely szerepét a közösség életében. Az Emlékpark szabadtéri néprajzi gyűjteményében megvalósult kiállításba a dél-alföldi népi ipartörténet e jelentős mesterségének ránk maradt eszközkészletének számos eleme került a bőrvarrógéptől, speciális és egyszerű cipész eszközöktől, a bútorokon és kaptafákon át a faszegekig. Előadásom során elhangzanak a kiállítás kialakításának körülményei, valamint az újonnan érkezett eszközök és azok tervezett sorsa.

Kulcsszavak: cipésmesterség, Tömörkény, néprajz, ipartörténet

Ifj. Vincze János 2018-ban vette fel a kapcsolatot az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkkal. Édesapja, Vincze János tömörkényi cipésmester 2017-ben történt halála után méltó helyet keresett a műhely tárgyanyagának, ekkor Szabó Dénes Kristóf írt tanulmányt a témáról (Szabó, 2019). 2024 novemberében ismét felkereste az Emlékparkot, annak céljából, hogy az azóta fellelt tárgyak a már megvalósult kiállításba kerülhessenek (természetesen ennek tényleges megvalósítása majd az Emlékpark és a Móra Ferenc Múzeum közös egyeztetéseinek eredménye lesz). Ennek során cipésztáblákat, KIOSZ (Kisiparosok Országos Szervezete) tagsági dokumentumokat és az ehhez köthető tárgyanyagot, valamint számos fotót ajánlott fel, melyek még személyesebb oldalát mutatták a néhai mesternek. Ifj. Vincze Jánossal készített személyesen és telefonon történt beszélgetéseink során édesapját nem csak suszterként, de magánemberként is megismerhettem.

Gyermekkora és családi háttere

Vincze János 1930-ban született. Bár nagyapja cipésmester volt (őt szintén Vincze Jánosnak hívták), ennek hagyományát édesapja, Vincze Mihály nem követte, földművesként dolgozott családjá eltartásáért. Hat gyermeket neveltek: Jánost, Józsefet, Ferencet, Imrét és az ikerlányokat, Margitot és Rozáliát. Aradi Mária nagygazdánál volt számadó, annak háza környékén, a falu északkeleti részén található Bogárfő-dűlőn laktak. (1. sz. kép)

Vincze Mihály később elköltözött családjával a Bogárfő-dűlő 15. szám alatti földes, trágyával mázolt padlójú tanyába, mely a falu délkeleti részén helyezkedett el.

Vincze János hat elemi végzett, ennek két dokumentumát adta át fia, ifj. Vincze János (1937-1943-ig). (2. sz. kép) Ezt követően levente iskolába járt a Levente Otthonba, mely ma a Faluház épülete Tömörkényen (Vincze Jánossal készült személyes interjú, 2024. november 7.). (3. sz. kép)

Inasból mester

A kisiskolás évek után inasnak szegődött egy cipésmesterhez, Jaksa Mihály suszterhez, később Kovács Rókus lett a mestere, akihez olyan szoros baráti kapcsolat fűzte, hogy az egyik családtag keresztapja is ő lett (Vincze Jánossal készült telefonos interjú, 2024. november 13.).

A Bogárző-dűlő 15. szám alatti tanyában alakította ki első cipésműhelyét Vincze János háztartásbeli feleségével, Tóth Juliannával.

Felesége nagyon sokat segített a cipésműhelyben, később sekrestyés és harangozó volt. Az ő feladatai közé tartozott sekrestyésként egyebek között a paplak rendben tartása, a parókia takarítására női csapat szervezése és a feladat elvégzése, miseruhák mosása, vasalása. (4. sz. kép)

Az 1950-es években épült a téglalapú, vályog falazatú Szabadság utcai tömörkényi ház, melyben kialakításra került az a műhely, amelynek tárgyai Ópusztaszeren kerültek kiállításra. (5-7. sz. kép)

Magán cipésként kezdte a cipésmesterséget, majd a Csanyteleki Cipő KTSZ-ben dolgozott, és a Kisiparosok Országos Szervezetének alakulása után ismét visszatért a magánzó világba (Vincze Jánossal készült személyes interjú, 2024. november 7.; telefonos interjú, 2024. november 13.).

A KIOSZ a korábban már jól működő ipartestületek helyét 1948-ban vette át. Kirándulásokat, sportnapokat, iparos bálakat szerveztek. Fontos feladatuk volt a kontárellenőrzés, de ők végezték el az iparosok járulékbesorolását, az adó megállapítását is. Kötelező volt a tagság 1990. április elsejéig. A KIOSZ megszűnésével létrejött az IPOSZ, azaz az Ipartestületek Országos Szövetsége (Szente, 2015: o.n.).

Arra is volt példa amikor egy csongrádi ház leégett, hogy a KIOSZ társadalmi munkára hívta össze a mestereket, mely során Vincze János is szerepet vállalt a ház együttes erővel történő újjáépítésében. Az esetről a Kisiparos Újság is részletesen beszámolt (Segítség a bajban, 1984: 3). (8. sz. kép)

A KIOSZ tagság több jeles tárgyi emléket ajánlotta fel ifj. Vincze János. Ezek között voltak KIOSZ Tagsági könyvek, KIOSZ Munkabrigád Tagsági jelvények, igazolvány és jelvény a 10 éves KIOSZ tagságról (1976. január 5.), a Szakma Kiváló Kisiparosa oklevél (1976. április 4.) és ennek értesítője, valamint a 25 éves KIOSZ tagságért kapott ezüst gyűrű igazolványa és az ennek során kapott ezüst gyűrű (1979. március 2.). (9-14. sz. kép) A díjak ünnepélyes átadásáról a megyei hírlapok hasábjai is hírt adtak (Elismerés, kitüntetés jól dolgozó kisiparosoknak, 1976: 4; Kisiparosok kitüntetése, 1976: 3; Várkonyi, 1979: 6).

Vincze János nem csak suszterként működött, hanem a tömörkényi egyházközség elnökeként is, vallásos életmódot élt, afféle „közszerelő” volt a településen (ifj. Vincze János elmondása szerint sírjához ma is a családtagokon kívül mások is visznek virágot). Ez a kinevezés többek között olyan feladatokkal járt, mint a püspök köszöntése annak tömörkényi látogatásakor, gyűlések tartása, illetve templomtakarítás megszervezése. (15. sz. kép)

Ifj. Vincze János elmondása szerint édesapja jobban szeretett beszélgetni, mint ahogyan mások tévézni. „Volt, hogy azt mondta, abba hagyja a cipészkedést, de akkor ki fog idejönni?”

Gyakran megtörtént, hogy a vevő a műhelyben várta meg cipője javítását. A mester sokat beszélgetett a vevőivel, de nem csak ilyen alkalmak során gyűlt össze nála a társaság, egyfajta klubként vagy társas körként működött a cipésműhely, hiszen gyakran érkeztek hozzá beszélgetni vagy kártyázni, iszogatni. Ha nem volt annyira sürgős a munka, ő is leült a többiekkel és előfordult, hogy olyan sokan voltak, hogy már szék se jutott mindenkinek (Vincze Jánossal készült telefonos interjú, 2024. november 13.).

Ide jártak az utcában lévő iparosok, vállalkozók is. A Szabadság utcában, a falu egyik központi utcájában nagyon sok különböző műhelyt működtettek itt a helybeliek, a végén még gyógyszerár is volt.

- Férfi szabó: Sarusi Szabó István
- Női szabó: Csorba István
- Női szabó: Megyeri Mihályné
- Takács: „Takács” Misi bácsi
- Kovács: Antal István

- Bognár: Majevszki Zoltán
- Szíjgyártó: Tímár István
- Hentes: Justin István (nála mészárszék is volt a háznál)
- Seprűkötő: Répás András
- Asztalos (ifj. Vincze János keresztapja): Bozó István
- Az utcában lakott a szatócsbolt működtetője, a Szebelédi család, de maga az üzlet nem itt volt.
- Élelmiszerbolt: Bozó Gábor (tulajdonos)
- Ruházati bolt: Némethné Margitka néni (tulajdonos) (Vincze Jánossal készült telefonos interjú, 2024. november 29.)

Vincze János elmondása szerint a család az átlagtól jobb életszínvonalon élt. A mester kedvelte a motorokat, volt egy Csepel 125-ös motorja, illetve egy patkófékes versenybiciklijé is (Vincze Jánossal készült személyes interjú, 2024. november 7.). (16. sz. kép)

Vincze János 2017-ben hunyt el 87 évesen, 1936-ban született felesége a következő évben, 2018-ban követte őt. (17-18. sz. kép)

A tárgyak gyűjtése a helyszínen

Vincze János, a 2017-ben elhunyt tömörkényi cipésmester műhelyét 2018. szeptember 26-28. között a Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Gyűjteménye és az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark szakmai csoportjának munkatársai közösen mérték fel és szállították el annak tárganyagát. A Móra Ferenc Múzeum részéről Bárkányi Ildikó, Vukov Anikó Veronika és Mlinarics Marica vettek részt. Az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkból Szabó Dénes Kristóf, Gál László, Korom Béla és Szalkainé Miseta Zsuzsanna segítették a munkálatokat. (19-21. sz. kép)

A kiállítás kialakítása

A kiállítás kialakításában a Móra Ferenc Múzeumból Bárkányi Ildikó, az Emlékparkból Pataki Andor és Szabó Dénes mellett Gál László, valamint a skanzen és a műszaki csoport munkatársai vettek részt.

Bárkányi Ildikó és Pataki Andor is alaprajzot készített külön-külön, de szinte semmiben sem volt eltérés, így ezek alapján tudták elkezdeni a kiállítás megtervezését.

A berendezési terv elkészítése után a terem előkészítése következett. Ehhez az is hozzátartozott, hogy mivel a tömörkényi műhelyben is hengerelt volt a fal, így a kinézetéhez hűen az Emlékparkban is ugyanezzel a módszerrel festették meg a falat. Ehhez a skanzen munkatársai voltak segítségükre. A felgyűjtött, rendelkezésre álló hengerek között számos minta kínálkozott, és szerencsére az eredeti, tömörkényi cipésműhelyben használt minta is köztük volt, melyet Bárkányi Ildikó választott ki. (22. sz. kép)

Ehhez kapcsolódóan kiderült, hogy saját műhelyét maga Vincze János hengerelte, ekkor általában meszelt is, és a panglitz, azaz a munkasztalt is letakarították. Sőt, még a villanyt is ő szerelte meg, ha a szükség úgy hozta (Vincze Jánossal készült személyes interjú, 2024. november 7.). A tárgyak állapotának felmérését követően a Móra Ferenc Múzeum restaurátorai tisztították, konzerválták azokat a szükséges mértékben. Mielőtt kikerültek volna a jelenlegi helyükre, leltári számot kaptak, így a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményébe kerültek. A leltározás folyamán Bárkányi Ildikó mellett Ormos Bálint, az ÓNTE munkatársa működött közre.

Vincze János kérdésemre ekképp fogalmazott, miért is gondolt az Emlékparkra, mint a hagyaték méltó őrzőjére: „Amikor apu elhunyt, anyu egyedül maradt otthon és az édesanyám mondta, hogy adjuk el, tüntessük el, de lényeg, hogy nyomás alá helyezett, de kvázi értéktelen tárgyak. Egyszer csak eszembe jutott Ópusztaszer és a műhelyek berendezve pl. kovácsműhely, mint egyébként el lett volna kótyavetyélve és ezzel Apu kap egy emléket” (Vincze Jánossal készült telefonos interjú, 2024. november 13.).

Érdekes gondolatnak találom azt, hogy ezek a most már „kvázi értéktelen” tárgyak nálunk, az Emlékparkban voltaképp új életet nyernek. A kiállítás megvalósításának metódusáról Bárkányi Ildikót

kérdeztem, szavai szintén ehhez kapcsolódtak: a begyűjtéskor és a kiállítás kialakításakor is arra törekedett, hogy az apró, értéktelennek tűnő tárgyakat is behelyezze az enteriőrbe. Ennek oka a következő volt: nem akart egy steril hatást kelteni csak az értékes tárgyak kihelyezésével, ugyanis ezek hiába tűnnek feleslegesnek, mégis megtöltik élettel, mintha a mester épp csak egy pillanatra hagyta volna el a műhelyét. Ezzel is igyekezett egyfajta példát mutatni a résztvevő kollégáknak.

A Vincze János-féle cipésműhely az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményében a tömörkényi községháza udvarán található. A nádtetős épületben elhelyezett műhelysor az Eperjessy borbélyüzlet, a Szondy-féle kalapos, a fazekasműhely és a bútorfestő mellett lelt új otthonra. (23-35. sz. kép)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Elismerés, kitüntetés jól dolgozó kisiparosoknak. Ünnepség a megyei tanács székházában (1976). In: *Csongrád Megyei Hírlap*, 1976. április 1., 4. p.
- Kisiparosok kitüntetése (1976). In: *Délmagyarország*, 1976. április 1., 3. p.
- Segítség a bajban. Az iparos összefogás szép példája (1984). In: *Kisiparos Újság*, 1984. augusztus 11., 3. p.
- Szabó Dénes Kristóf (2019): Az utolsó tömörkényi cipész Vincze János cipésmester műhelye. In: *Bonus Nuntium*, 2019/4., 66-84. p. Elérhető: https://bonusnuntium.hu/wp-content/uploads/2024/02/BN19_4.pdf Letöltés ideje: 2024. 11. 29.
- Szente Tünde (2015): Kisiparosok Országos Szervezete KIOSZ. In: *Dunaújvárosi Hírlap*, 2015. január 18. Elérhető: <https://hu.museum-digital.org/people/81173> Letöltés időpontja: 2024. 11. 15.
- Várkonyi István (1979): Becsületesen dolgoznak a csongrádi kisiparosok. In: *Csongrád Megyei Hírlap*, 1979. május 26., 6. p.
- Vincze János (2024): Személyes interjú [Készítette: Szalkainé Miseta Zsuzsanna], 2024. november 7.
- Vincze János (2024): Telefonos interjú [Készítette: Szalkainé Miseta Zsuzsanna], 2024. november 13., 2024. november 29.

MELLÉKLETEK

1. sz. kép: Vincze Mihály családja körében, középen, mögötte Vincze János áll. Forrás: Vincze János magángyűjteménye, é.n.

2. sz. kép: Népiskolai Értesítőkönyvek (I-VI.). Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

1. sz. kép: Vincze János a Levente Otthonban. Forrás: Vincze János magángyűjteménye, é.n.

2. sz. kép: A Bogárzó-dűlő 15. szám alatti házban kialakított cipésműhely táblája. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

5. sz. kép: A tömörkényi Szabadság utcai házban kialakított cipésműhely. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2018.

6. sz. kép: A Szabadság utcai ház. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2018.

7. sz. kép: A Szabadság utcai műhely táblája. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

8. sz. kép: Vincze János a csongrádi ház újjáépítésekor. Forrás: Vincze János magángyűjteménye, 1984.

9. sz. kép: KIOSZ Munkabrigád Tagsági jelvények. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

KISIPAROSOK ORSZÁGOS SZERVEZETE
ORSZÁGOS KÖZPONT

Sorszám: 5309

IGAZOLVÁNY

Igazolom, hogy
Vincze János

10 éves SZERVEZETI MUNKÁÉRT
kitüntetés tulajdonosa.

Ezen igazolvány visszavonásig
érvényes.

Budapest, 197

P. H.

72-10 fnyv 14 8028

10. sz. kép: Igazolvány és jelvény a 10 éves KIOSZ tagságról (1976. január 5.). Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

11. sz. kép: A cipésműhely berendezésekor kiállított Szakma Kiváló Kisiparos oklevél (1976. április 4.). Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

CSONGRÁD MEGYEI TANÁCS
elnöke
SZEGED

V i n c z e J á n o s

T ö m ö r k é n y
Szabadság u. 28.

Értesitem, hogy a Csongrád megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága hazánk felszabadulásának 31. évfordulója alkalmából a "Szakma Kiváló Kisiparosa" kitüntetésben részesítette.

Az oklevél átadására 1976. március 31-én délelőtt 10 órakor kerül sor a Csongrád megyei Tanács Székháza, III. emeleti 100-as tanácsteremben.

Az ünnepségre meghívom és megjelenésére feltétlenül számítok.

S z e g e d, 1976. március 23.

[Handwritten signature]
/Dr. Perjési László/

12. sz. kép: Levél a cipészműhelyben már korábban kiállított „Szakma Kiváló Kisiparosa” oklevél átadásáról. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

13. sz. kép: A 25 éves KIOSZ tagságért kapott ezüst gyűrű és igazolvány (1979. március 2.). Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

14. sz. kép: Tagsági könyvek (1957-1966-ig és 1967-1972-ig). Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

15. sz. kép: Vincze János (jobbra) a tömörkényi egyházközség elnökeként. Forrás: Vincze János magángyűjteménye, é.n.

16. sz. kép: Vincze János és felesége motorkerékpáron. Forrás: Vincze János magángyűjteménye, é.n.

17. sz. kép: Kirándulás az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark skanzenében található Tömörkényi Községházához (az épület udvarán álló iparos egységbe kerültek a cipésműhely tárgyai). Forrás: Vincze János magángyűjteménye, é.n.

18. sz. kép: Vincze János és felesége, Tóth Julianna egy időskori felvételen. Forrás: Vincze János magángyűjteménye, é.n.

*19. sz. kép: Az eredeti műhely udvara Tömörkényen a tárgyak felmérése és csomagolása idején (2018. szeptember 26-28.).
Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2018.*

20. sz. kép: Az eredeti cipésműhely hengerelt fala. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2018.

21. sz. kép: A becsomagolt műtárgyak a szállítás előkészítéskor. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2018.

22. sz. kép: A fellelt rendelkezésre álló hengerek és jobb oldalon a korábban használt hengerminta. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2018.

23. sz. kép: A Vincze János-féle cipésműhely. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

23. sz. kép: A Vincze János-féle cipésműhely. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

23. sz. kép: A Vincze János-féle cipészműhely. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

23. sz. kép: A Vincze János-féle cipésműhely. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

23. sz. kép: A Vincze János-féle cipésműhely. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

23. sz. kép: A Vincze János-féle cipésműhely. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

23. sz. kép: A Vincze János-féle cipészműhely. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

23. sz. kép: A Vincze János-féle cipészműhely. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

23. sz. kép: A Vincze János-féle cipészműhely. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

23. sz. kép: A Vincze János-féle cipészműhely. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

23. sz. kép: A Vincze János-féle cipésműhely. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

23. sz. kép: A Vincze János-féle cipészműhely. Szalkainé Miseta Zsuzsanna felvétele, 2024.

The legacy of master shoemaker János Vincze at the Ópusztaszer National Historical Memorial Park

Zsuzsanna Szalkainé Miseta

The workshop of János Vincze, a master shoemaker from Tömörkény who passed away in 2017, was surveyed and its contents transported between September 26 and 28, 2018, by the Ethnographic Department of the Móra Ferenc Museum and the professional team of the Ópusztaszer National Historical Memorial Park. All the tools in the untouched shoemaker's workshop were generously donated by his son, János Vincze, who gave a vivid description of the workshop's role in the life of the community. The exhibition in the open-air ethnographic collection of the Memorial Park features many items from the toolkit of this important craft in the folk industrial history of the Southern Great Plain, from leather sewing machines, special and simple shoemaking tools, furniture and lasts to wooden pegs. My presentation will cover the circumstances surrounding the creation of the exhibition, as well as the newly arrived tools and their planned future.

Keywords: shoemaking, Tömörkény, ethnography, industrial history